

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT

1988

Randers Amts Historiske Samfunds kontor, Slynborggade 21, 8900 Randers, har åbent hver tirsdag kl. 15.00-17.00 bortset fra ferier. Telefon 06 43 02 11 svarer i åbningstiden. Her modtages indmeldelser, bogbestillinger og tilmeldelser til ture. Udenfor kontortiden kan meddelelser indtales på den automatiske telefonsvarer. Historisk Samfunds publikationer kan købes på kontoret i åbningstiden eller bestilles til levering med posten. Til de anførte priser lægges forsendelsesomkostninger. Beløbet bedes indsat på Historisk Samfunds girokonto 5448522 senest 30 dage efter modtagelsen. Historisk Samfunds medlemmer modtager årbogen og øvrige foreningsmeddelelser; kontingentet er 85 kr. pr. år.

Historisk Årbog fra Randers Amt er udkommet siden 1907. Den haves på lager for en række ældre årganges vedkommende. Historisk Samfund tilbagekøber ældre, udsolgte årgange og tilbyder medlemmerne, at man kan tegne sig for ønskede ældre årbøger ved henvendelse til kontoret.

Følgende årgange af årbogen er p.t. udsolgt:

1907 - 1908 - 1909 - 1910 - 1911 - 1912 - 1913 - 1916 - 1919 - 1920 - 1921 - 1922
 1923 - 1924 - 1925 - 1926 - 1928 - 1929 - 1931 - 1934 - 1937 - 1941 - 1942 - 1943
 1946 - 1947 - 1948 - 1956.

Årbogspriser pr. bind:	Medlemmer:	Ikke medl.:
1907-40	30,00 kr.	40,00 kr.
1941-60	25,00 -	35,00 -
1961-73	32,00 -	40,00 -
1974-81	50,00 -	65,00 -
1982-86	65,00 -	76,00 -
1987	75,00 -	90,00 -
1988	85,00 -	100,00 -

Randers Amts Historiske Samfunds skriftserie:

1. *Niels Erik Jensen og Jørgen Ganshorn*: Randers Bindingsværk, 1987. Kr. 75,00 (50,00 for medlemmer).

2. Ormeslyng og Vinranke. Hørningplanken og andre minder fra vikingetid og middelalder, 1987. Kr. 80,00 (60,00).

Skrifter udgivet af Randers Amts Historiske Samfund:

O. Warthoe-Hansen: Skolehistorisk Billedbog for Randers Amt, 1971. Kr. 30,00 (25,00)

K. V. Jespersen: Skaføgaards adkomstbreve og jordebøger, 1975. Kr. 45,00 (30,00)

Søkbøstaden Randers. Flodhavn og købmandsby, 1980. Kr. 150,00 (80,00)

J. C. Hald: Randers Amt (1827). Genoptryk 1981. Kr. 75,00 (55,00)

P. Bondesen: Skulptur i det fri i Randers, 1982. Kr. 96,00 (72,00)

P. Sloth Carlsen: Mariager Kloster, 1983. Kr. 89,00 (68,00)

P. Bondesen: Vejnavne i Randers kommune, 1985. Kr. 80,00 (60,00)

H. Hall: Ryttere, Rak og Randersborgere, 1986. Kr. 248,00 (218,00)

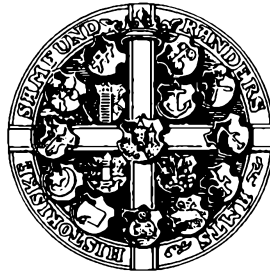
HISTORISK AARBOG

HISTORISK AARBOG

FRA

RANDERS AMT

1988

RANDERS AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HISTORISK AARBOG
FRA RANDERS AMT LXXXII

er udgivet af Randers Amts

Historiske Samfund

Slyngborggade 21

8900 Randers.

Trykt i 1300 eksemplarer

hos Damsgaard Tryk, Mariager.

115 g mat Macoprint.

Sat med Garamond.

Redigeret af Lise Andersen, Peter Bondesen

(ansv. redaktør), Jens Erland Donner,

Frits Nicolaisen og Palle S. Rasmussen.

Copyright © by Randers Amts Historiske

Samfund.

ISSN 0108-4100

Printed in Denmark 1988.

Helgenfigur fra benedictinernonneklostret
i Randers. Antagelig fremstillet som deko-
ration til et helgenskrin. Limoges ca. 1250-
1275. Fundet ved udgravning 1988.

Figurens oprindelse og brug behandles i år-
bogen s. 33-37.

Foto: Kirsten Nijkamp.

En stenaldergrav ved Vistoft på Mols

Af Klaus Ebbesen

Stenalderbøndernes grave er et karakteristisk træk i det danske kulturlandskab. Deres af store sten byggede gravkamre - stendysserne og jættestuerne - præger ikke mindst topografien på Djursland, hvor storstensgravene ligger tæt; som vidne om en stærkt ekspansiv periode i den danske samfundsudvikling¹. Megalitgravene blev bygget i løbet af nogle få århundreder ved midten af 4. årtusind f.v.t. umiddelbart efter at agerbruget var kommet til Danmark. I hele landet blev dengang opført mellem 17.000 og 35.000 anlæg. På samme måde som Valdemarstidens kirker og vor tids elmaster og kornsiloer præger de landskabet. Samtidig er den en synlig manifestation af markante samfundsændringer, som skete, da danskerne gik fra at være jægere og fiskere til at blive bønder. Så integreret er stendysserne i vor bevidsthed om oldtiden, at de er brugt som symbol både på pengesedler og flyttevogne.

Mindre kendt er det, at megalitgravene blot er én af bondestenalderens mange forskellige gravformer.

Fra stenalderens sidste afsnit, dolktiden, kendes mange hellekister, og i den forudgå-

ende enkeltgravstid byggedes særligt i Midt- og Vestjylland tusindvis af små, lave gravhøje; de såkaldte enkeltgravshøje. Men også fra bondestenalderens to første afsnit; dysse- og jættestuetid, kendes gravanlæg af mere simpel konstruktion end de svære storstensgrave. Jævnslidende med megalitgravene opførtes nemlig simple jordgrave; gravanlæg af træ; grave med spinkle stenkonstruktioner samt anlæg, bygget af forskelligt materiale i kombination. En af disse stenaldergrave med forskellige konstruktionselementer findes lidt syd for Vistoft på Mols.

Anlægget

Stenaldergraven ligger vest for vejen fra Vistoft mod Begtrup. Den fremtræder i dag som en rektangulær stenkiste, men dette udseende fik anlægget først ved en restaurering, som Nationalmuseets mangeårige konservator, Julius Raklev, gennemførte i 1936.

Tidligere havde anlægget henligget i en sørgelig forfatning. Under Nationalmuseets store fortidsminderegistrering omkring år-

Gravkammeret set fra vest. J. Raklev fot.

hundredeskiftet blev det slet ikke erkendt som et oldtidsminde. Museumsinspektør Hans Kjær, som berejste Vistoft sogn, huskede dog senere, at det dengang henlå som en uformelig stendynge. Det samme var tilfældet i 1931, men da stendyngen lå i vejen for statshusmand Kristian Jensens dyrkning af jorden, besluttede han »at ryddeligggøre pladsen«. Under arbejdet med at kløve og fjerne stenene, stødte han imidlertid på et par lerkar ved gravens nordvestlige hjørne. Dette rygtedes, og den arkæologiinteresserede købmand Frederik Just (Knebel) greb ind. Han fik overdraget skårene, som gik videre til Nationalmuseet. Da mindesmærket lå på gammel præstegårdsgjord, og derfor (selv i hin tid) var fredet, fik Kristian Jensen besked om at standse arbejdet. Dette skete umiddelbart, og de store ødelæggelser, der

er foretaget i anlægget, skyldes ikke så meget hans forsøg på at nyttiggøre sin jord, som et endnu ældre sløjfningsforsøg. Tidspunktet for det er ukendt.

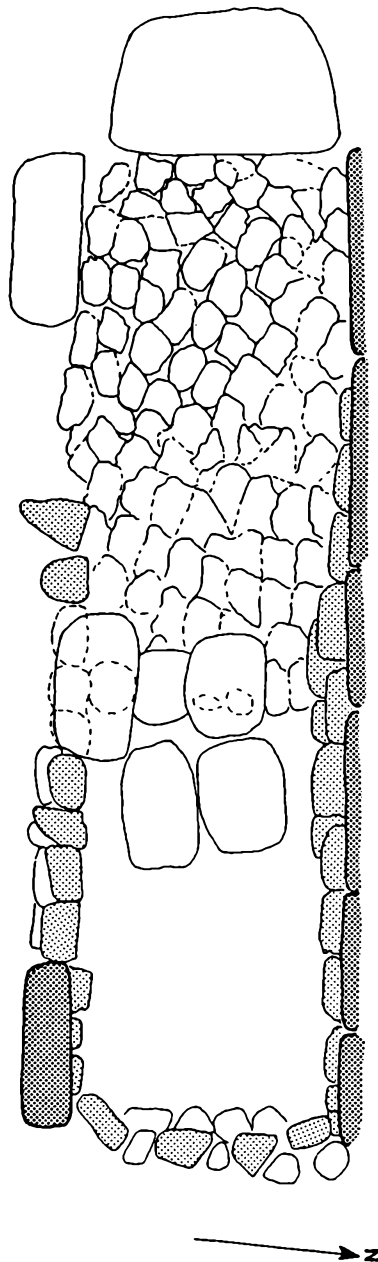
I december 1931 besøgte museumsinspektør Carl P. Neergaard stedet sammen med en anden af Djurslands ivrige fritidsarkæologer, lærer S. Andersen, Ryomgård, idet Fr. Just havde måttet melde forfald p.g.a. sygdom. Ved den lejlighed erkendtes, at man stod over for et gravanlæg fra stenalderen, og man besluttede en udgravning gennemført. Undersøgelsen gennemførtes af Julius Raklev d. 24.-25. september 1936. Der fremkom derved et ganske interessant oldtidsanlæg.

Som nævnt er mindesmærket ødelagt i ældre tid. Faktisk var og er det kun en ruin, som er tilbage. Spor af en gravhøj om an-

lægget iagttoges ikke, og kan ej heller ses i dag. Men C. Neergaard bemærkede i 1931, at der kort nord for gravkammeret stod en halv snes sten på række med orientering øst-vest. Det kan næppe være andet end resterne af den oprindelige randstenskæde omkring højfoden.

Selve gravkammeret er orienteret næsten ret øst-vest og har rektangulær grundplan. Det er knap 5 m langt og ca. 1,4 m bredt. Gulvet har været belagt med en regelmæssig brolægning af flade fliser, men denne er i øst-enden opbrudt ved den ældre plyndring. Væggenes oprindelige konstruktion kan bedst iagttages i den fuldstændig bevarede nordvæg. Her dannedes de nederste ca. 0,45 m af en opstabling af flade, vandretliggende stenfliser, og oven på disse var placeret i alt seks større, lodretstående sten. Disse var 65 til 90 cm høje, hældede mod syd og var placeret med en flad side indad mod kammeret. I øst-enden iagttoges kun den nederste tømurskonstruktion, mens den derpå stående sten manglede. Mod vest findes endestenen endnu, også denne med en flad side indad mod kammeret. Den var imidlertid ude af leje, og den underste tømurskonstruktion fjernet. Det samme gælder for den vestligste sten i sydvæggen. Den er placeret på sin nuværende plads ved restaureringen i 1930-erne. Derimod står den østlige sten i sydvæggen endnu, hvor den blev placeret i oldtiden. Den samme konstruktion som i nordvæggen kan her iagttages. Nederst en række skifter i tømur, og derover en lodretstående sten med den flade side indad. Tømurskonstruktion kan endvidere iagttages et stykke længere mod vest i sydvæggen. Spor af kammerets loft fandtes ikke.

Selv om anlægget således var stærkt ruineret ved undersøgelsen, og mange detaljer ved dets konstruktion derfor uklare, er der ikke tvivl om, at det repræsenterer en fra de sædvanlige dyssekamre ganske afvigende slags grave. Det gælder både proportioner, hvor det er længere og smallere end dysserne samt ikke mindst konstruktionen. Den nedre del er dannet af opstabilede fliser,

Grundplan af stenaldergraven.

Ravperlerne ligger i en klump på kammerbunden. J. Raklev fot.

kaldet tørmur. Derover er placeret en række store sten med den flade side indad mod kammeret. De er noget mindre end de megalitter, som ellers ses i storstensgravene. Ikke usandsynligt har loftet været af træ.

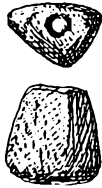
Fundene

Der kan være usikkerhed ved tolkningen af anlæggets forskellige konstruktionslementer, hvad i øvrigt ikke er særlig usædvanligt for resultaterne af en arkæologisk undersøgelse. Derimod er anlæggets datering helt sikker. Samtlige de på gravkammerets bund fundne gravgaver tilhører dyssetiden eller tiden omkring 3500 f. Kr. Det er dateringen

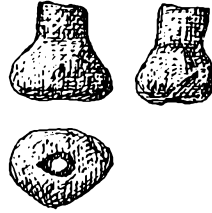
for såvel gravens opførelsestidspunkt, som dens brug som gravsted.

Hyppigst er ravperlerne, hvoraf findes mindst 62. Hovedparten af dem lå i en klump næsten midt i graven. Det er således sandsynligt, at de er nedlagt samtidig i forbindelse med blot én begravelse. Det kan ikke udelukkes, at de er nedlagt som ét samlet smykke eller smykkebesætningen på en sammenfoldet stenalderdragt. Deres beliggenhed og forskellige form taler dog ikke herfor.

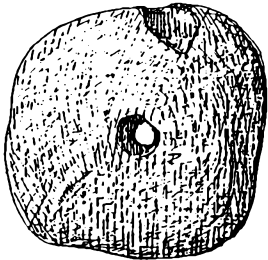
Blandt perlerne er de prismeformede de hyppigste. Heraf fandtes 21, den ene af varianten med midterfure på den ene side. Næsthypigst er ravperlerne med spids-

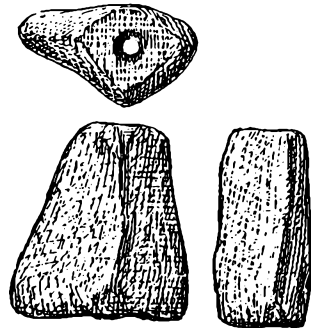
A

B

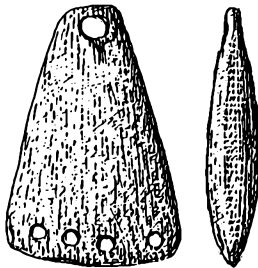
C

D

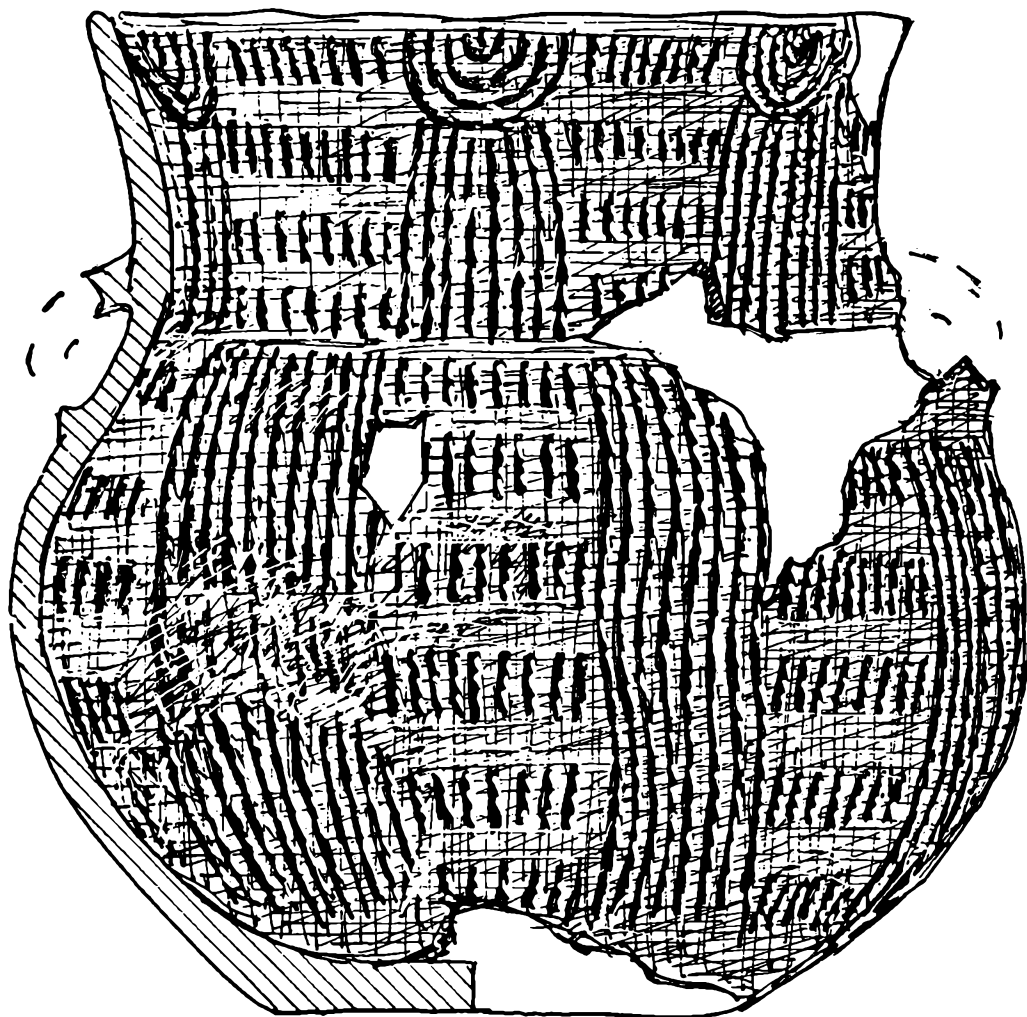
E

F

Ravperler fra Vistoft-graven. Alle mål i cm. A. Prismeformet perle h. 2,6. B. Trompetformet perle h. 2,6. C. Skiveformet perle dia. 6,5-7,8. D. Prismeformet perle h. 5,1. E. Trekantet endestykke l. 6,7. F. Rørformet perle l. 7,9. H. Ørsnes del.

Øskenbæger med kort, let tragtformet bals. H. 14 cm, md. ca. 11,5-12,5 cm. H. Ørnsnes del.

ovalt tværsnit og en gennemboring mellem de mindste sider. Af dem fandtes 16. De øvrige ravperle-former er kun repræsenteret ved et enkelt, eller nogle ganske få stykker. Det drejer sig om en flot ravskive med central gennemboring; et fladt, trekantet endestykke til ophængning af perlekæder; 2 mellemstykker til perlekæder med flere gennemboringer; 3 keglestub- og 3 trompetformede perler. Hertil en kasseformet ravperle, et almindeligt hængesmykke; fem cylindriske perler samt fragmenterne af mindst 8 andre perler, hvis form ikke kan bestemmes.

Med undtagelse af skårene af et uornamenteret kar må alle karrerne være fundet i kammerets nordvesthjørne. Det drejer sig om et øskenbæger, ornamenteret i den såkaldte Vollingstil². Endvidere en kraveflasker med dobbeltkonisk bug, kun ornamenteret på kraven; halsfragmenterne af en øskenflaske samt endelig et bugskår af en krave- eller øskenflaske, ornamenterede med lodrette, indridsede liniegrupper.

Et så stort antal lerkar, som fremkom i Vistoft-graven, deponerede dyssetidens stenalderbønder sjældent ved blot én enkelt begravelse³. Ornamentikken på øskenbæret og lerkarret antyder også en lille tidsmæssig forskel mellem de to kar. Man må derfor forestille sig, at der er foretaget mindst to - og måske hele fem - begravelser i stenaldergraven ved Vistoft. Det er imidlertid sket inden for forholdsvis få år.

Lignende grave

Stenalderens mest kendte bygningsværk af store sten, tømurs- og trækonstruktioner i kombination er kulthuset i Tustrup. Det firkantede hus var 5,5 m langt og 5,0 m bredt. Det var åbent mod nordøst, mens de tre andre vægge bestod af indtil 2 m tykke kassemure, udadtil afgrænset af en facade af knap 1 m høje sten med tørmur imellem. Indadtil afgrænsedes kassemuren af svært, jordgravet egetømmer, ligesom taget sandsynligvis har været af træ. På husets gulv lå

skårene af 28 lerkar, hensat ved mindst to offerhandlinger.

Hverken Tustrup-huset, eller de andre lignende anlæg, kan med sikkerhed opfattes som grave. Det er derimod tilfældet for et andet anlæg i »Skibshøj«, lidt vest for Viborg⁵. Inde i en almindelig langdysse fandtes en ældre langhøj, bredest i øst og med afrundede hjørner. Den dækkede over en træ- og stenbygget grav. Gravkammeret var rektangulært, små tre meter langt og halvanden meter bredt. Det var åbent mod sydvest. De tre sider var bygget af store, kløvede stenblokke med flade sten stablet ovenpå som en slags mur. Murstenene er størst end de fliser, som sædvanligvis ses i megalitgravens tømurskonstruktion. Kammerets loft var af træ og ragede i sin tid godt en meter ud foran den åbne ende; hvor det blev båret af to stolper. Den åbne forgård var brolagt med almindelige marksten, ligesom en del af gulvet i kammeret. Gulvet i kammerets hovedende var store, kløvede sten. På gravkammerets bund lå skeletterne af fem personer. De lå udstrakt på ryggen, skulder ved skulder og med benene pegende mod indgangen. Det er en ca. 20-årig voksen og 4 børn. Med i graven fik de døde en flinteøkse og nogle ravperler. Som led i begravelsen lagde man træstammer og kvas over de døde og satte ild til. Først derefter kastedes høj over brandtomten.

Flere andre grave fra dyssetiden er bygget af tømurs- og trækonstruktioner i kombination, ligesom der kendes en del grave, alene bygget af tømmer. Såkaldt ikke-megalitiske grave er således ganske almindelige. Deres form og konstruktion er meget varieret, og de kan indeholde et enkelt eller flere lig⁶.

Stendyssernes oprindelse

Grave fra den ældre del af stenalderen er meget sjældne. Fra Maglemosetid kendes kun nogle, endda meget tvivlsomme fund. Den efterfølgende Kongemosetid byder på et par grave, alle fra Korsør Nor på Sjæl-

land. Her har sandsynligvis ligget en lille gravplads. Det ene skelet var dækket af et barklag, der lå over ham som et tæppe. Først i jægerstenalderens sidste periode, Ertebøllealderen, bliver gravfund almindelige.

Mest kendt er gravfeltet på Bøgebakken i Vedbæk ved København. Her er undersøgt i alt 17 grave, flere dobbeltgrave, og hovedparten med et rigt udstyr. Gravene var placeret umiddelbart bag ved den boplads, hvorpå de gravlagte har boet. Ligene ligger udstrakt på ryggen med armene ned langs siden. Benene ligger ofte så tæt, at fødderne må være snøret sammen ved gravlæggelsen. Hyppigst har hver enkelt fået sin egen grav, men i en grav lå en 18-årig mor og hendes nyfødte barn. Barnet lå på en svanevinge og ved skridtet lå en stor flække. Den angiver, at det er et drengbarn, som døde sammen med moderen i barselsengen. Hun var gravlagt fuldt påklædt, og omkring bækket lå stadig de tandperler, som sad på dragten. Ved hovedet lå en dyng på næsten 200 tandperler og mange gennemborede sneglehuse. Man gætter næppe forkert på, at perlerne har siddet på en sammenrullet dragt, lagt som pude under pigens hoved.

Denne Vedbæk-grav er meget rig, for kun i halvdelen af Vedbæk-gravene fandtes smykker eller gravgaver. Der er tydelige kønsforskelle. I kvindegravene findes udelukkende smykker, fortrinsvis gennemborede dyretænder. Mandens gravgaver består af knive, dolke og økser. I alle grave var spredt okker med blodets røde farve⁷.

Bondestenalderens ældste grave fortsætter den gamle tradition med gravlæggelser under flad mark. Ved Dragsholm i Odsherred lå en 20-årig mand, gravlagt i en simpel grube i jorden. På hans tøj har siddet ravperler, der nu lå forskellige steder på skelettet. Mellem benene fandtes 6 tværpile af et pilekogger. Gravgaverne bestod derudover af en bendolk, en stridsøkse og et lerkar. Potten er et tragt bæger med en form, som daterer graven til den allertidligste bondestenalder⁸.

Tilsvarende simple fladmarksgrave optræder op gennem hele bondestenalderen.

Men ca. 3800 f. Kr. sker der noget nyt. Man begynder at bygge gravhøje.

Baggrunden er sandsynligvis ændringer i selve samfundets struktur. I jægerstenalderen var alle lige, omend god jagtlykke gav større anseelse til nogen. Agerbrugets indførelse krævede en fastere samfundsorganisation. Tiderne for såning og høst skulle holdes. Der skulle efter vinteren være korn nok til udsæd. Der opstod et behov for, at nogle ledte og fordelte arbejdet. Der udviklede sig en slags »stenalderhøvdinge«. De varetog ledelsesfunktionen inden for stammen. Når der skulle forhandles med fremmede eller skaffes ting udefra, var det også dem. Ligeledes fortolkede de traditionen og forestod kulten ved gennemførelse af offerhandlinger. Det er sandsynligvis de selv samme mennesker og deres familier, som ligger begravet i de ældste gravhøje. Højene afspejler disse menneskers position i levende live. Som sådan er de monumenter over disse vore første sociale ledere.

De ældste gravhøje er gerne aflange, trapezformede, med den bredeste ende mod øst. Nogle er omsat med store sten stillet på højkant, som ved de senere dysser. Ofte havde højen i stedet for sten et bolværk af lodrette stolper, stillet i en smal grøft. Et sted er iagttaget en skalmur af planker. Ved den brede ende kan anlæggene have en særlig konstruktion af sten eller hyppigere af træ. De danner en hel plankemur, ved hvis fod man gerne hensatte lerkar med offergaver til de døde.

Inde i højen plejer der at være forskellige trækonstruktioner med det formål at tjene som gravsted eller evt. kultbrug. Anlæggene kan ligge på langs eller tværs af højen, og udformningen af de undersøgte anlæg er meget forskellig. Som vist ovenfor, indgår tømurskonstruktioner og megalitter undertiden i disse konstruktioner. Herfra og til de ældste, rektangulære dyssekamre er skridtet kun kort. Flere arkitektoniske elementer i det tidlige dyssebyggeris stenarkitektur synes at være hentet fra træarkitekturen. Så i dag må vi opfatte de danske dysser som opstået ved en hjemlig megalitise-

ring af de delvis lidt ældre, delvis samtidige gravbygninger af træ⁹.

I dette udviklingsforløb står Vistoft-graven på overgangen fra de træbyggede gravanlæg til de rene megalitgrave. Det vil være forkert at sige, at anlægget er »the missing link« i denne udvikling. Men Vistoftgraven viser, at udviklingen var ganske jævn. Og at det på et tidspunkt ikke generede stenalderfolkene at bruge forskellige materialer, når der skulle bygges gravmonumenter for en eller flere af deres høvdinge.

NOTER:

1. Ebbesen, K.: Stenaldergrave i Ginnerup og Enslev sogne. Historisk Årbog fra Randers Amt 1980. - Vedsted, J.: Fortidsminder og kulturlandskab. Randers 1986 - jvf. Glob, P. V.: Danmarks Oldtidsminder. Kbh. 1967. - Rud, M. (ed): Med arkæologen Danmark rundt. Kbh. 1974. - Dehn-Nielsen, H.: 348 oldtidsminder i Jylland. Kbh. 1976.
2. Ebbesen, K. og D. Mahler: Et tidligneo-litisk bo-pladsfund. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1979.
3. Thorvildsen, K.: Dyssetidens gravfund i Danmark. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1941.
4. Kjærums, P.: Tempelhus fra stenalderen. Kuml 1955.
5. Jørgensen E.: Brændende langdysser. Skalk 1977, 5.
6. Madsen, T.: Eathern Long Barrow and Timber Structures: Aspects of the Early neolithic Mortuary Practice in Denmark. Proceeding of Prehistoric Society 1979.
7. Nielsen, H. A.: Fund i Sværdborg og Mullerup Moser af skeletdele af mennesker fra den ældre stenalder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1921.- Norling-Christensen, H. og K. Broste: Skeletgraven fra Korsør Nor. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1945. - Albrethsen, S. E. et alii: Excavation of a mesolithic Cemetery at Vedbæk, Denmark. Acta Archaeologica 1976. - Bennike, P.: Menneskeknogler fra stenalderbopladsen på Argusgrunden, Fortidsminder og kulturhistorie 1987.
8. Brinch Petersen, E.: Gravene ved Dragsholm. Nationalmuseets Arbejdsmark 1974.
9. Ebbesen, K.: Stendysser og jættestuer. Kbh. 1988.

Voldum, en nedlagt middelalderlandsby

Af Hugo Sørensen

Det er kendt, at der på Randers bys markjorder har ligget en række nedlagte landsbyer, Hygind mod vest, Voldum mod nord, Stistrup mod øst og i den nordlige udløber Brastrup¹. Landsbyerne kendes hovedsagelig fra forskellige middelalderbreve, og deres beliggenhed kan med nogen usikkerhed fastslås ud fra overleverede marknavne o.a.

Kendskabet til en af disse landsbyer, nemlig Voldum, er nu blevet betydeligt udvidet i forbindelse med en arkæologisk udgravning på KFUM's baner nord for kasernen ved Mariagervej². Udgravningen blev påbegyndt i efteråret '86, fordi en nedpløjet gravhøj ville blive berørt af anlægsarbejdet. Da der fremkom bopladsspor ved højen, viste det sig dog hurtigt nødvendigt at udvide udgravningen til at omfatte et 25.000 m² stort område med bebyggelsesspor mod nord, der blev udgravet i forsommeren '87.

Den udgravede højrest udgør sammen med den nærliggende, men længst forsvundne, Hvilehøj de højeste punkter på den jævnt bølgede moræneflade, der herfra falder jævnt til alle sider. På det udgravede område nord for højen lå to isolerede

lavninger, der har ligget hen som fugtige områder, indtil en effektiv dræning har tørlagt dem. Råjorden består på hele det udgravede område af stift sandblandet moræneler med enkelte mere sandede partier. Den høje beliggenhed og den stive jord har ikke afskrækket vore forgængere fra at bosætte sig her - snarere tvært imod, kunne det se ud til.

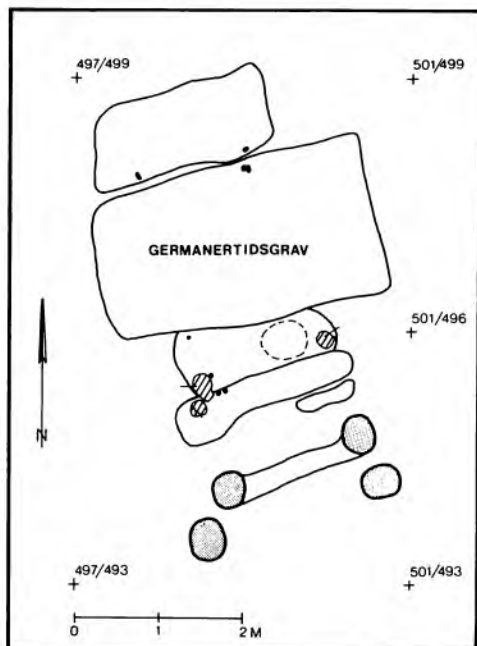
I det følgende vil vi først kort gennemgå begravelserne i højen og derefter bopladssporerne og det, de kan fortælle.

Kammergraven

Da pløjejorden på højen blev fjernet, afsløredes en stor kammergrav fra germansk jernalder. Graven var ganske vist blevet undersøgt eller snarere plyndret inden for det sidste par hundrede år. Men de få genstande, som røverne havde overset eller måske fundet for tarvelige, kunne alligevel sammen med gravens konstruktion fortælle meget. Graven var anlagt som et 3,5×1,9 m stort kammer med seks stolper nedgravet i gravens sider til at støtte væggene og bære dæk-

Oversigtsplan, der viser alle anlæg på det udgravede område. Gravhøjen ses nederst.

Øverst jordgrav og nederst gravanlæg fra enkeltgravstiden. Stolpehullerne er skyggede og lerkarrene skraverede.

ket. Både gravens sider og dække har efter resterne i graven at dømme været af træ. I graven fandtes dele til en hests hovedlag, bl.a. et forgyldt, aftrappet, pyramideformet bronzebeslag med en fin indstempelt ornamentik, en jernring til et bidsel og muligvis lidt bronzeblik, der kan stamme fra et tyndt pyntebeslag. Det øverste trin på det kvadratiske beslag er så slidt, at der kun er lidt guld tilbage i bunden af et par af stempelmærkerne. Udstyret har altså været flittigt brugt, før det fulgte sin bruger i graven. Det forgyldte bronzebeslag hører til en øst- og nordeuropæisk type, og har f.eks. en velignende parallel så fjernt som i en grav fra Ungarn³. Bronzebeslaget daterer graven til tiden lige før år 600 e.v.t.⁴. Ud over delene til rideudstyret indeholdt graven nogle få jernsøm, en lille rød glasperle og skårene fra et lille groft formet lerkar med flad bund og tynd indbuet rand. Kun jernringen,

bronzefragmenterne og et par jernsøm lå på en del af gravbunden, der ikke så ud til at være forstyrret. Det er derfor ikke muligt at rekonstruere gravens oprindelige indretning.

Stenaldergrave

Kammergraven lå ikke alene i højen, men var gravet ned, så den forstyrrede to gravanlæg fra bondestenalderens enkeltgravstid. Begge fra enkeltgravstidens sidste halvdel omkring 2500 f.v.t. Det nordlige gravanlæg er en simpel 2,2 × 0,9 m stor øst-vest orienteret jordgrav, der indeholdt en flintøkse og et lille lerkar med vinkelornamentik. Begge oldsager lå i enkeltgravens sydside, øksen mod vest og lerkarret mod øst. Enkelte skår fra lerkarret var kommet over i germanertidsgravens fyld, da den blev anlagt⁵. Syd for jordgraven har ligget et usædvanligt gravanlæg, der er delvis bortgravet ved anlæggelsen af kammergraven. Den nordligste del af anlægget bestod af et kompakt, ca. 2 cm tykt brandlag med trækul og små ravfragmenter. Syd for dette lag lå to parallelle grøfter med omkring 0,75 m afstand. Den

Forgyldt bronzebeslag fra kammergraven. Beslaget har siddet som pynt på en hests hovedlag.

Lerkar fra enkeltgravstid. Karret til venstre fra sydlige gravanlæg. Karret til højre fra jordgraven.

sydlige grøft havde et stolpehul i hver ende, ganske svarende til endnu to stolpehuller, der står med lidt større afstand syd for hele anlægget. Det er uvist, hvordan anlægget oprindeligt har set ud p.g.a. kammergravens forstyrrelse i den nordlige del. Der er ikke publiceret helt tilsvarende fund, men der må være tale om en variant af de træbyggede gravbygninger, som mod enkeltgravskulturens slutning opføres i forskellige udførelser i det nord- og østjyske område ⁶. Mod øst og vest i brandlaget lå to knuste lerkar. Det østlige er meget skrøbeligt og ligger stadig i et præparat. Det har en lidt speciel form med en række knæk på karsiden og er ornamenteret med indridsede vinkler. Det vestlige kar var uornamenteret og lå delvis ned ad siden i den lave grøft syd for. I grøftens vestende lå endnu et lerkar, der var fuldstændig helt og ornamenteret med en kam trukket i bløde buer ⁷.

Romertidsgrave

I højen var endvidere anlagt mindst tre grave fra ældre romersk jernalder - de første to århundreder efter vor tidsregnings begyndelse. Den ene var en lille rund nedgravning med trækul, knogler og lerkarskår fra en ligbrænding, en såkaldt brandplet. Den anden var en næsten bortpløjet jordfæstegrav, hvori kun et enkelt lerkar var bevaret. Den tredje leverede derimod et typisk eksempel på Randersegnens grave fra ældre romertid. Graven var øst-vest orienteret, 2,2 m lang og 1,4 m bred med en bevaret dybde på 0,3 m. En stenramme på gravbunden har støttet plankerne i en kiste, der kunne anes som en mørk aftegning i jorden. I graven stod en stor skål, en lille kop, et hankekar og bunden af et fjerde lerkar, der muligvis har været for stort til graven, men alligevel har skullet med, selv om det blot kunne tjene som symbol.

Minigraveren blev en kærkommen hjælper under udgravningen i det stive ler.

Spør fra årtusinders aktiviteter

Udover de allerede beskrevne anlæg indeholdt højningen to løsfundne flintøkser fra den ældste del af bondestenalderen og, hvad der i denne forbindelse er endnu vigtigere, stolpehuller og nedgravninger fra den tidlige jernalder samt et fundament, gulvlag og affaldsgruber fra renæssancetiden. Sammen med enkelte andre småfund fra det udgravede område og de store bopladsfund vidner fundene om, at området heroppe nord for Randers har været bebygget fra den tidligste bondestenalder til engang efter middelalderen. Dog mangler endnu fund fra den tidlige bronzealder.

Bebyggelserne fra romersk og germansk jernalder ligger i det store og hele uden for

det udgravede område, men enkelte anlæg og løsfund viser, at de ikke kan ligge langt borte. Helt nye undersøgelser, der bygger på en kortlægning af fosforsyreindholdet i jorden, tyder på en massiv bebyggelse på de nærliggende områder⁸.

De seneste aktiviteter, der har efterladt sig spor i udgravningsfeltet står militæret for i form af en række lave krybegrofter og uregelmæssige nedgravninger på det tidligere øvelsesterræn.

Bopladsspor

Bopladssporene på og ved højen gav anledning til at undersøge hele det område, der ville blive berørt af anlægsarbejdet. Først

blev der gravet en række prøvegrøfter, der alle viste tætte bebyggelsesspor, hvoraf de allerfleste var fra tidlig jernalder, vikingeti- og middelalder.

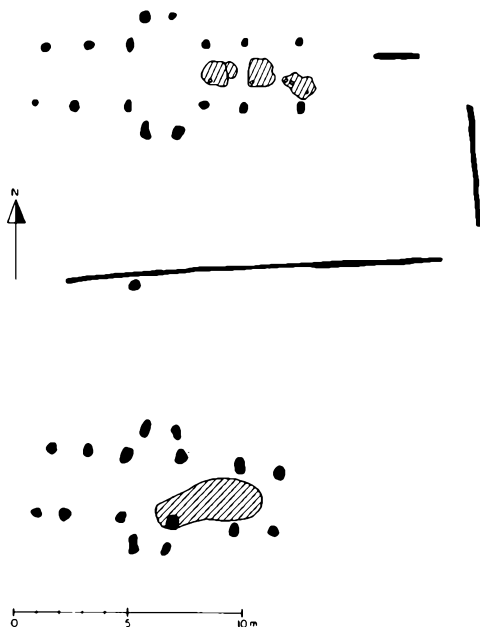
De mange bebyggelsesspor betød, at hele området måtte totalundersøges, for at klarlægge de forskellige bebyggelsers karakter og udbredelse. Søgegrøfterne viste, at pløjningen havde fjernet alle spor af husenes gulvlag, så kun sporene af de dybt nedgravede anlæg var tilbage. Derfor blev pløje-jorden afgravet i brede baner med gravemaskine, hvorefter stolpehuller og andre nedgravninger tydeligt fremstod som mørkere fyldskifter i det lyse ler.

Den meget stive lerjord vanskeliggjorde arbejdet med at udgrave anlæggene manuelt. Derfor brugte vi en minigraver til at hjælpe med det »grove«. Det viste sig at være en stor fordel ved arbejdet med at udgrave stolpehuller og affaldsgruber. Et arbejde, der ellers ville være næsten uoverkommeligt.

I en del tilfælde var maskinen håndgravningen klart overlegen. Det gjaldt f.eks. afrensning af større flader i og omkring grubehusene, hvor det ikke var muligt at skabe klare og overskuelige flader med håndkraft. Teknikken har her givet arkæologerne et redskab i hænde, der, brugt med omtanke, kan give bedre muligheder for udgravninger på lerjord, hvor udgifterne, tiden og sliddet ellers har sat ret snævre grænser for de arkæologiske undersøgelser.

Tidlig jernalderbebyggelse

Fra perioden omkring 500 f.v.t. var der blot bevaret to sikre hustomter⁹. Begge lå i udgravningens sydvestlige del. Kun husenes tagbærende stolper, der har stået parvis midt gennem huset, og indgangsstolperne, der har stået midt for husenes langvægge mod nord og syd, var bevarede. I den østlige halvdel havde begge huse lave nedgravninger, der muligvis er rester af grebninger i stalden. Hustomterne er typiske eksempler på den tidlige jernalders huse som de ken-

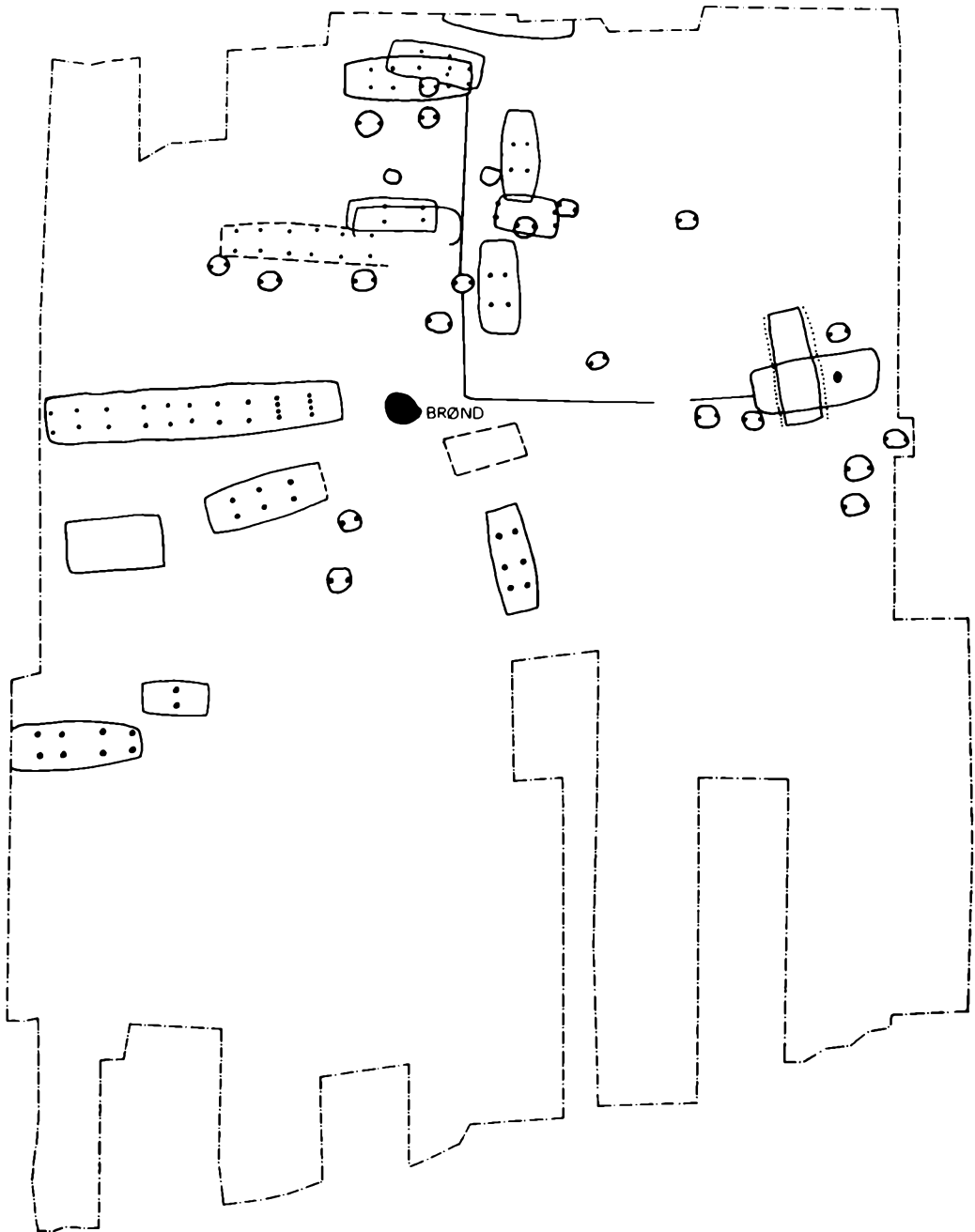

De to huse fra tiden omkring jernalderens begyndelse lå nær hinanden og var næsten identiske. En grøft afgrænser et mindre område omkring det nordlige hus.

des fra en lang række udgravninger i Danmark¹⁰. I tilknytning til det nordligste hus var en lav hegnsgroft med enkelte støttestolper bevaret. Groften indhegner et mindre område syd og øst for huset. I næsten alle husenes nedgravninger fandtes skår og lerkar, ligesom i de mange, samtidige affaldsgruber, der fandtes spredt over størstedelen af det udgravede område.

De mange keramikfund er karakteristiske for bopladser fra den ældre jernalder, hvor ikke blot fundenes mængde, men også de mange karformer viser, at keramikken må have været en meget vigtig del af det daglige husgeråd.

Det er ikke klarlagt, om husene er en del af en større landsbylignende - eller om de

0 10 20 m

På oversigtsplanen er vikingetidshusene og andre anlæg fremhævet. Bebyggelsen koncentrerer sig i den nordlige og vestlige del af det udgravede område.

hører til en mindre enligt liggende bebyggelse.

Vikingetidsbebyggelsen

Fra vikingetiden fremkom en lang række forskellige anlæg, der stammer fra to eller muligvis tre gårdsanlæg. Her ved Randers har vikingetidens landsbyboere desværre ikke brugt hegn nedsat i grøfter som afgrænsning mellem deres gårde. Derfor kan vi ikke danne os noget klart billede af de enkelte anlægs samhörighed. Det samme er tilfældet på flere af de hidtil udgravede vikingetidsbopladser ¹¹.

På den udgravede del af bebyggelsen antyder husenes beliggenhed tilstedeværelsen af to, muligvis tre gårde, hvis størrelse ikke kan afgøres. I den nærliggende Hvilehøj udgravede medlemmer af Randers Museums bestyrelse i samarbejde med Nationalmuseet i 1880 en usædvanligt rigt udstyret kvindegrov fra vikingetiden ¹². På den baggrund ville det være nærliggende at forestille sig en større gård i nærheden, der kunne danne grundlag for opsparring af den nødvendige rigdom. Vi kan dog ikke på baggrund af denne udgravning afgøre, om vi her har at gøre med en sådan storgård. Dertil dækker udgravningen en alt for lille del af bebyggelsen.

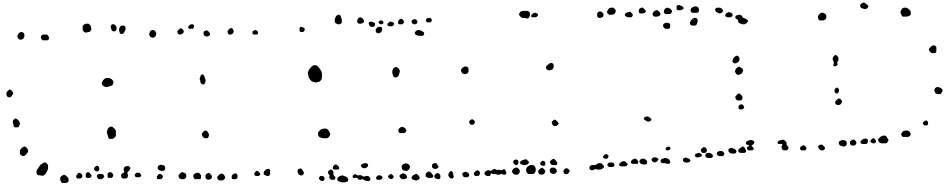
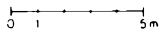
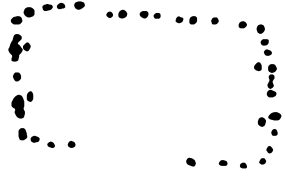
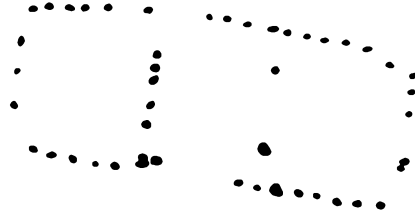
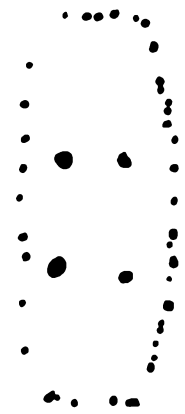
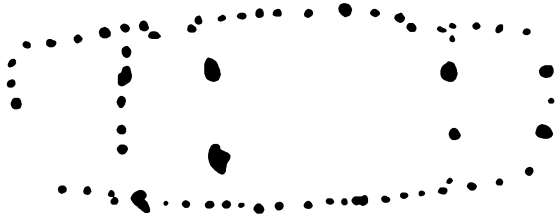
Langhuse

Vikingetidens huse er langt mere forskellige, end det kendes fra bronze- og jernalder. De repræsenterer den sidste del af jernaldergårdens efterhånden velbelyste udvikling mod mere og mere komplekse anlæg med mange konstruktions- og bygningsformer, tilpasset forskellige funktioner. De fleste huse har stadig samme grundlæggende konstruktion som den tidlige jernalders med fritstående, tagbærende stolpepar midt gennem huset. Der er dog, som det ses af de udtegnede huse, en del variationer, der tilsyneladende sigter på at tilpasse tagstol-

perne til husets ruminddeling og funktion. Som et eksempel herpå ses en type, hvor tagstolperne er trukket mod gavlene, så der fremkommer et stort åbent rum midt i huset. Hvad dette midterum kan have været konstrueret til, ved vi ikke. Det er fristende at tænke sig plads til en festlig langild eller til danseplads, men der kunne selvfølgelig også være tale om en mere praktisk dagligdags brug.

Variationerne i hustyperne tyder på, at man vikingetiden igennem har eksperimenteret med den tagbærende konstruktion. Eksperimenterne ser ud til at lede mod huse, hvor væggene bærer hele tagets vægt, så man er mere frit stillet med hensyn til ruminddelingen. Tagbærende vægge bliver dog først dominerende i løbet af middelalderen, som det beskrives nedenfor.

Fra enkelte udgravede vikingetidsbebyggelser kendes meget lange huse ¹³, således også fra »Voldum«, hvor det længste er 47 m langt, mellem 6,6 og 8,0 m bredt og har 10 sæt indre tagbærende stolper. De tagbærende stolper står med varierende afstand gennem huset, ligesom det er tilfældet i lange huse på andre udgravede pladser. Vort hus er ikke så velbevaret, at det kan afgøres, hvordan ruminddelingen har været, eller hvilke aktiviteter huset har rummet. Det gør sig desværre gældende for næsten alle de udgravede huse fra Voldum, hvor det tilsyneladende ikke har været nødvendigt at grave husenes stolper særligt dybt ned i den hårde undergrund, for at opnå tilstrækkelig stabilitet. Selv hvor pløjningen har tilført muld, og derfor ikke har berørt råjorden væsentligt, er husenes kraftigste stolper kun sjældent gravet mere end 25-30 cm ned i råjorden, ofte noget mindre. Flertallet af de velbevarede huse har været omkring 15-25 m lange, og 5-7 m brede. Næsten alle husene har haft de karakteristiske buede langvægge, der kendetegner vikingetidens byggeskik. Disse huse har fire til fem sæt tagbærende stolper, næsten alle med et stolpesæt placeret i hver gavl, igen et træk, der karakteriserer vikingetidens huse ¹⁴. Stolpesættene i gavlene giver grund til at antage,

at tagene nu er ført ubrudt ud til husets gayle.

Ét hus har støttestolper uden for selve væglinien. I dette hus er den største del af den tagbærende konstruktion lagt over på væggene, der da måtte støttes af skråtstillede stolper, så tagets vægt ikke skulle presse væggene ud. Dette konstruktive træk kendes i vikingetiden fra flere hustyper, såvel fra huse med indre tagbærende stolpepar som fra huse, hvor de ikke er påvist. De skråtstillede ydre stolper er bedst kendt fra de såkaldte »trelleborghuse«, der er den altdominerende hustype i vikingetidens ringborge. Trelleborghuse kendes fra flere bopladser, hvor de ser ud til at optræde som de største beboeshuse på de store gårde, og derfor tolkes som huse med en vis prestige.

Om vort hus er af trelleborgtypen, kan ikke afgøres endeligt, da huset ligger i et ret forstyrret område af udgravningen. Det minder dog så meget om typen, at det må betragtes som det mest sandsynlige.

Blandt de velbevarede huse fandtes også to mindre huse, henholdsvis 10,0×5,5 m og 10,0×5,0 m i grundflade. Det ene havde et sæt tagbærende stolper midt i huset, men det andet havde et dobbelt sæt tagbærende stolper i hver gavl.

Udover de velbyggede og velbevarede huse ser det ud til, at der har ligget en del mindre skure og småhuse spredt på gården. De er dog alle så dårligt bevarede eller muligvis så tilfældigt konstruerede, at det ikke er muligt at se klare strukturer i de mange stolpehuller, de har efterladt. Med undtagelse af et hus med væggrøft og et med nedbankede planker, har alle husene vægge af enkeltstående stolper, der står med en afstand fra ½ til op mod 1½ m. Der er ikke noget i det arkæologiske materiale, der viser, hvordan mellemrummene har været udfyldt i disse huse. Det mest sandsynlige

er klining af gødning, ler og strå på risfletning.

Det lange hus havde langs væggene afsnit med enkelte spredte stolper inden for væglinien, der stod med varierende afstand. Det kan ikke afgøres, om disse stolper indgår i vægkonstruktionen eller er sporene af bænke eller lignende. En egentlig udskiftning af vægstolper kan de dog ikke repræsentere.

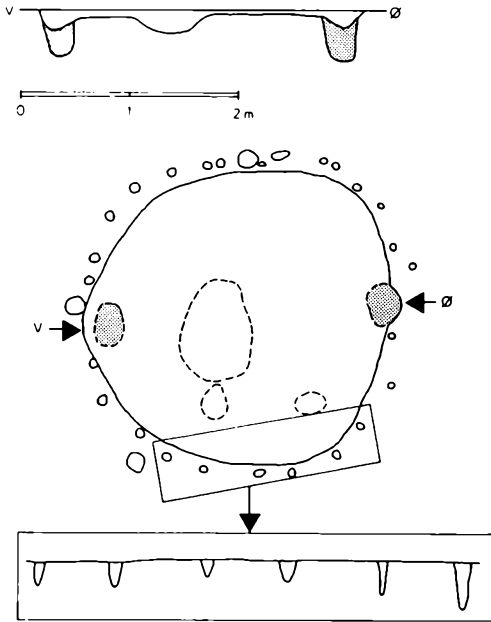
Husenes indgange markerede sig i alle de tilfælde, hvor de kunne konstateres, som lidt dybere nedgravede, let indtrukne stolper i langvæggene. Antallet af indgange varierer stærkt fra hus til hus, og vi må regne med, at vi ikke i alle tilfælde kan erkende dem ad arkæologisk vej. Det lange hus har haft mindst fem indgange, mens f.eks. huset med væggrøft kun har haft en.

Grubehuse

Spredt inden for vikingetidsbebyggelsen lå i små grupper 21 grubehuse, d.v.s. hytter anlagt i nedgravninger, der strakte sig fra få centimeter til omkring 0,5 m ned i råjorden. Grubehusenes form varierede fra næsten runde over ovale til afrundet rektangulære, og størrelsen varierede fra 2,3 m i diameter til 4,5×4,0 m. Et træk går dog igen hos dem alle, nemlig de dybt nedgravede stolper i øst- og vestenden, der har båret taget. I nogle tilfælde hjulpet af forholdsvis kraftige stolper i hvert hjørne og i et enkelt tilfælde af skråtstillede stolper midt for langsiden. Spor efter væggene var i de fleste tilfælde bevaret som aftryk af nedbankede, tilspidsede pæle, der stod med en afstand på 25-30 cm. Pælene har formodentlig båret en risfletning. I to tilfælde kunne væggenes konstruktion ikke konstateres ved udgravningen, og i et tilfælde var pælene banket ned i bunden af en smal grøft. Tre grubehuse har fået hele konstruktionen fornyet indtil flere gange, hvilket tyder på at grubehusene har bevaret deres funktion gennem længere tid.

Flere af grubehusene havde spor af indre konstruktioner i form af nedbankede pæle

Enkelte af de velbevarede vikingetidshuse udtegnet. Den store variation er typisk for vikingetidens bebyggelser.

Et typisk grubehus i plan og snit. Tagstolperne er skyggede. I husets bund en lav fordybning og to lave stolpehuller. Væggene markeredes med nedbankede, tilspidsede pæle.

og enkelte stolpehuller i grubens bund, der set i forbindelse med fund af brændte vævevægte kan tolkes som nedgravede stolper f.eks. til opstadsvæve. Mange af grubehusene havde en fordybning i grubens bund opfyldt med trækul og brændte sten, sandsynligvis rester af ildsteder. Ildstederne er i nogle tilfælde påfaldende store og ligger midt i huset, så der dårlig kan have været plads til de håndværksmæssige aktiviteter, som arkæologerne oftest forestiller sig hytterne anvendt til. Sandsynligvis har grubehuse været anvendt på flere forskellige måder i løbet af deres levetid. En forklaring på de store ildsteder kunne således være, at de stammede fra en sidste anvendelse til røgning af kød. Grubehusene ligger for sig selv, så brandfaren har været minimal, hvis der skulle gå ild i grubehuset under røgningen. De har derudover haft et lille volumen og en forholdsvis kraftig tagkonstruktion, der

let skulle kunne bære vægten af ophængt kød. Med de solide vægkonstruktioner må vi også regne med, at husene har været nogenlunde tætte. Et grubehus kan på den baggrund have været ideelt til røgning, som en sidste udnyttelse af bygningen, når tilrøgningen af rummet eller en evt. nedbrænding var til at bære.

Før et grubehus er blevet brugt på denne måde, må det have haft andre anvendelser. Vi har som tidligere nævnt fundet spor efter tekstilfremstilling i form af væve- og tenvægte fundet på grubehusets bund, så vi må tro at genstandene stammer fra aktiviteter i grubehuset og ikke er tilfældig indblanding ved grubens opfyldning. Fund med tilknytning til tekstilfremstilling dominerer i grubehusene på de fleste udgravede vikingetidsbopladser, men også andre håndværk er af og til repræsenterede, således også i Voldum. På bunden af et enkelt grubehus har vi fundet smede- og andre jernslagger. Jernhåndværket er desuden repræsenteret i et af de få andre fundgivende anlæg fra vikingetiden. Midt i et langhus uden påviste, indre tagbærende stolper lå en enkelt rektangulær nedgravning, der dateres af typiske vikingetidsskår. Den var 1,65 m lang og 0,75 m bred med en bevaret dybde på 30 cm. Fylden var stærkt trækulsholdig og indeholdt en del brændte ben. 15 til 20 cm over bunden lå et tæt lag af småsten. I fylden over og i stenlaget lå desuden en hvæssesten, en sandsten med slibespor på alle sider og indslæbne riller samt en del jernfragmenter. Her har vi muligvis fat i de sparsomme rester af finere jernhåndværk. En enkelt kniv, fundet i et grubehus, må alene repræsentere det færdige resultat af smedens kunnen.

I de fleste anlæg blev der dog ikke fundet genstande i en sammenhæng, der kunne give antydninger om anvendelsen. En stor del af fundene lå tilfældigt indblandet i den fyld, der er kommet i hullerne, efter at husene er blevet nedbrudt. I seks grubehuse fandtes en del fragmenter af brændt knogle indblandet i fylden, særligt hvor fylden også havde et stort indhold af trækul. Der er

Kniv og hvæssesten var blandt de vigtigste redskaber i vikingetidens hverdag.

ikke tale om store mængder, så det kan være tilfældige madrester, der er kommet i ilden og derfra sammen med andet affald er endt i grubehusenes fyld. Også en del tænder fra hest eller okse fra grubehusene må formodentlig være måltidsrester.

Størstedelen af keramikfundene kommer fra grubehusene, både fra bunden og fra den nedkastede fyld. Keramikken viser såvel tidlige som senere former. De fleste skår

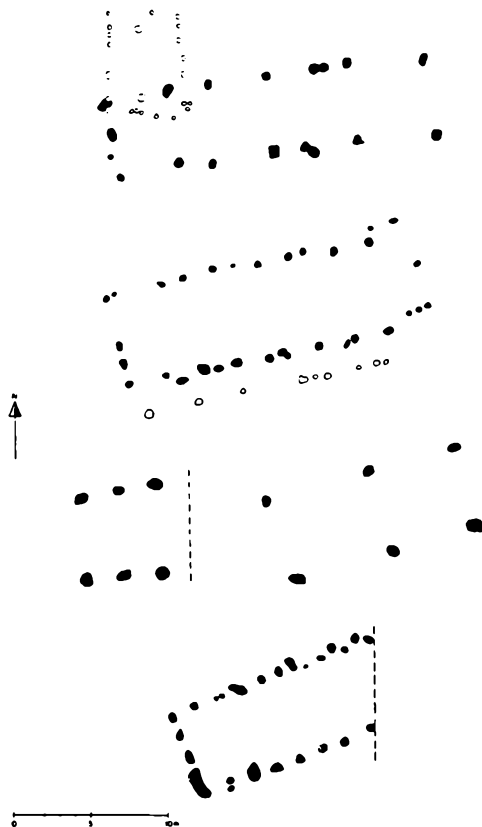
stammer fra halvkugleformede potter kendetegnet ved en fortyndet, indbuet rand. Sådanne kar forekommer gennem hele vikingetiden. I et grubehus af den almindeligste runde type fandtes et større udvalg af skår fra kuglepotter med udbuet og i enkelte tilfælde profileret rand. Disse skår var i forhold til halvkuglepotternes af finere og mere ensartet, hårdt brændt gods. Lignende kar henføres i de tidligere publicerede ud-

gravninger af vikingetidsbebyggelser til den senere del af vikingetiden, hvor der mange steder ikke længere anlægges grubehuse ¹⁵. En del af skårene er fundet i grubehusets bundlag og i et anlæg, muligvis en ovn, i grubehusets bund. De kan derfor ikke betragtes som tilfældig indblanding, men må være samtidige med grubehuset. En del skår, der stammer fra andre anlæg og både i form og brænding minder om middelalderens keramik, viser at bebyggelsen strækker sig op i vikingetidens sidste del og muligvis lidt ind i middelalderen. Ingen af grubehusene kan dog knyttes til den egentlige middelalderlige bebyggelse, som tilfældet ser ud til at være andre steder ¹⁶. Bebyggelsen er anlagt i løbet af vikingetiden, men vi har ingen holdepunkter for en nøjere tidsfæstelse. Den almindelige keramik i vikingetiden og i middelalderen er desværre stadig så dårligt kendt, at man endnu ikke kan tidsfæste de enkelte typer præcist.

Middelalderbebyggelsen

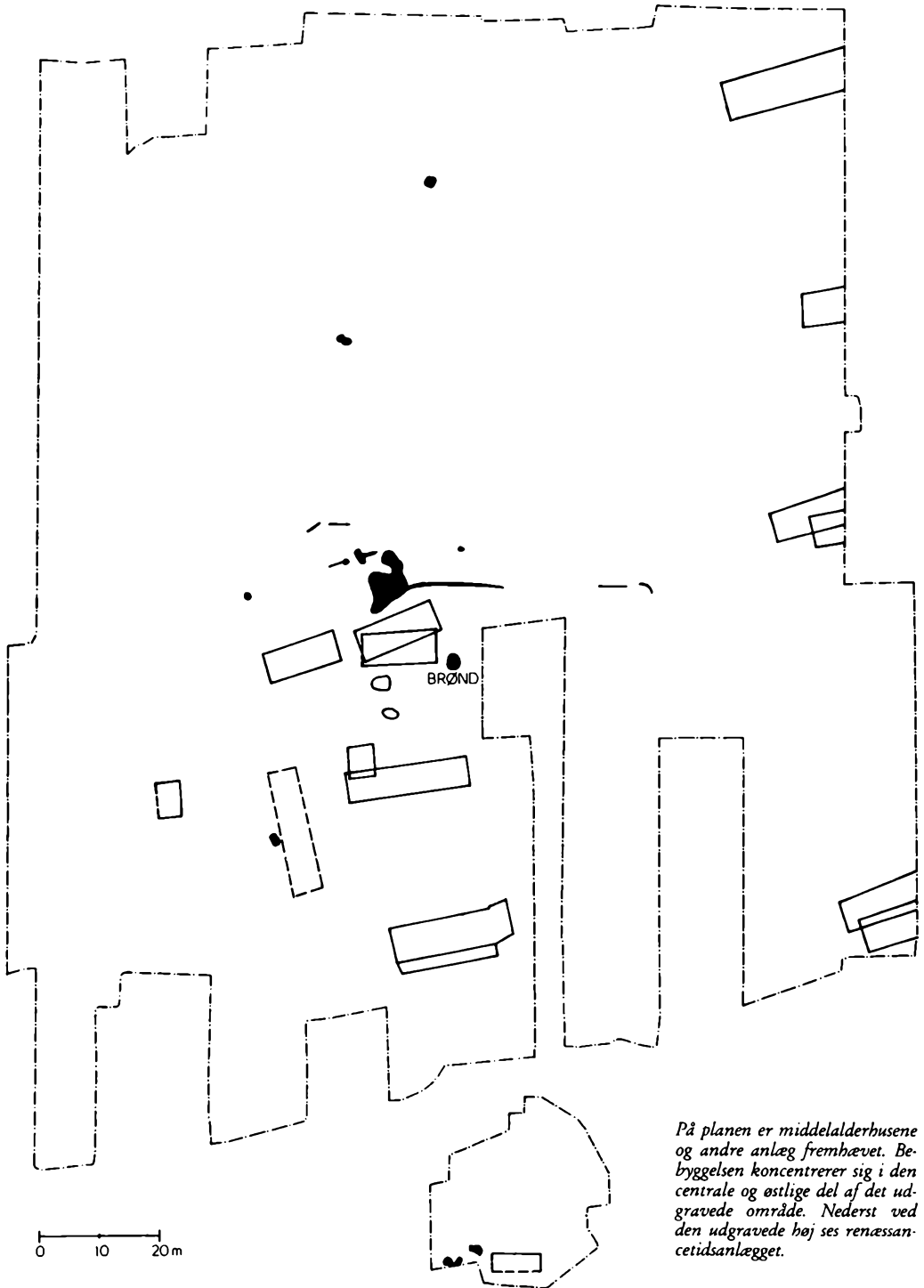
Middelalderbebyggelsen er en noget mere uhåndterlig størrelse end vikingetidens, men en del kraftigt funderede huse markerer sig tydeligt rent arkæologisk og danner basis for den følgende fremlæggelse af middelalderhusene.

I middelalderens huse er den tagbærende funktion tilsyneladende helt knyttet til væggene. De velbyggede huse falder generelt set i to grupper. Den første gruppe har de bærende, gennemgående dybt nedgravede, stolper placeret parvis, så de tydeligt må have båret en tværliggende bjælke. Lignende huse kendes fra flere udgravninger, flest i Ribe amt, men også eksempler fra Ringkøbing og Vestsjælland ¹⁷. Den anden gruppe består af huse med mange stolpehuller og enkelte stenspor i væglinjerne. Nedgravningerne tegner ikke noget klart system, der kan angive en klar forbindelse fra væg til væg mellem de enkelte nedgravninger. Stolpehullerne i disse huse er gennemgående noget lavere, og de uregelmæssige nedgravninger til stenfundringer forekom-

Et udvalg af middelalderens huse udtagnet. De øverste og det nederste hus bærer præg af at have været ombygget en eller flere gange.

mer kun i huse af denne type. Paralleller hertil kendes fra bl.a. Ottestrup på Sjælland og fra Sig og Vorbasse i Ribe amt ¹⁸. De fleste huse ser ud til at være fornyet flere gange på næsten samme sted i løbet af bebyggelsens levetid. Mange af stolpehullerne har en uregelmæssig form, der tyder på genanvendelse flere gange, mens stolpeparrene i andre af husene ligger så tæt, at der kan være tale om en fuldstændig genopbygning af huset. Centralt på det udgravede areal nordvest for brønd ACH er et par huse genopført gentagne gange, hvilket har efterladt

På planen er middelalderhusene og andre anlæg fremhævet. Bebyggelsen koncentrerer sig i den centrale og østlige del af det udgravede område. Nederst ved den udgravede høj ses renæssancetidsanlægget.

en mængde stolpehuller, der desværre ikke alle kan indplaceres i en meningsfuld sammenhæng.

Udover disse let erkendelige huse fandtes også en del stolpehuller fra middelalderen spredt omkring husene. De danner kun sjældent klare strukturer og er for løst et grundlag til rekonstruktion af gårdsanlæggenes indre struktur. Beliggenheden af de velbyggede huse tillader dog en antydning af landsbyens struktur. Bebyggelsen ser ud til at have ligget i to omtrent nord-syd orienterede rækker, muligvis med en ubebygget »gade« imellem. Her er vi dog endnu engang lidt ilde faren, da det formodede åbne område netop har været genstand for den mest intensive militære aktivitet, bl.a. gravning af en krybbe-grøft, veldateret af en rustfri gaffel med indgravningen »Militærets ejendom«.

Til middelalderbebyggelsen er herudover knyttet enkelte lave nedgravninger og smågruber samt to grøfter og brønden ACH. Desværre er anlæggene ikke så velforsynede med fund som f.eks. vikingetidens grube-huse og gruber, der kunne give indblik i daglidagens håndværk. Forklaringen kan være, at den egentlige håndværksmæssige produktion har været koncentreret i købstaden. Kun de færdige produkter er nået ud til landsbyerne i den udstrækning, man overhovedet har haft råd til at erhverve dem. Fundmængden er beskedent og består overvejende af skår fra hård, gråbrændt keramik, der dominerer fundene middelalderen igennem. Keramikken ser ud til at være håndværksmæssigt fremstillet, og er sikkert indkøbt i Randers. Som tidligere nævnt i forbindelse med vikingetidens keramik er den dagligdags grå keramik endnu så dårligt kendt, at den ikke kan give holdepunkter for en nøjere tidsfæstelse af de enkelte anlæg.

Middelalderbebyggelsen er sandsynligvis den direkte efterfølger for den udgravede vikingetidsbebyggelse, selv om landsbyen kan have haft endnu en bebyggelsesfase, der tidsmæssigt ligger mellem de to kendte bebyggelser. Det ligger dog fast, at de enkelte

gårde ikke er videreført på samme plads. I Voldums tilfælde er bebyggelsen ikke flyttet ret langt bort fra den vikingetidige placering, da den engang først i middelalderen blev udlagt efter en ny plan. Den store omstrukturering af landbebyggelserne på dette tidspunkt kan bl.a. sættes i forbindelse med kirken og centralmagtens ønske om kontrol med ejendomsforholdene, så tiende og skat kunne inddrives effektivt. Det samme forhold ses også som forklaring på, at de jævnlige flytninger af landsbyerne ophører, så husene må fornyes på samme sted gennem lang tid, som det afspejler sig i det arkæologiske materiale.

Står vi tøvende over for en nærmere tidsfæstelse af middelalderbebyggelsens opførelse, gør vi det ikke mindre, når det gælder bebyggelsens ophør. Her har vi flere mulige svar. Lad os først se på de arkæologiske indicier. Bortset fra den tidligere omtalte gaffel er der ingen fund på hele det store område med middelalderbebyggelse, der daterer sig senere end middelalderen. Der er altså ingen arkæologiske holdepunkter for, at bebyggelsen fortsatte efter middelalderen. At benytte funds fravær som bevis for manglende bebyggelse er naturligvis ikke uden videre holdbart. Det skal dog ses i forbindelse med forholdene omkring det nærliggende hus fra renæssancetiden, der tidsmæssigt følger lige efter middelalderen. Her bogstavelig talt flød det med oldsager, der talte deres tydelige sprog om stedets aktiviteter og anlæggenes datering. Fortsatte middelalderbebyggelsen op i renæssancetiden, skulle man forvente, at det havde efterladt sig i det mindste enkelte spor i det store udgravningsfelt. Det er naturligvis muligt, at den udgravede del af middelalderlandsbyen repræsenterer et par gårde, der er nedlagt i middelalderen, mens resten af landsbyen fortsætter sin eksistens. Svaret må søges på de endnu uudgravede, tilstødende arealer.

En anden mulighed for at fastlægge nedlæggelsestidspunktet kan søges i de skriftlige kilder. De omtales nedenfor, men ser desværre heller ikke ud til at kunne give noget klart svar.

Fodpote nedsat i renæssancetidshusets gulv antagelig som et beskyttelsesoffer.

Renæssancetidshuset

På den sydlige del af gravhøjen lå de allerede kort omtalte rester af et hus fra renæssancetiden og en del tilknyttede affaldsgruber og stolpehuller. Den bevarede del bestod af flere gulvlag, der var omgivet af op til tre rækker syldsten. Gulvlagene og syldstensrækkerne antyder, at huset har været opbygget flere gange. Syldstenene har båret fodremmen, formentlig til et almindeligt bindingsværkshus nogenlunde sådan, som vi kender gamle bevarede huse på landet. Da hustomten ikke ville blive direkte berørt af anlægsarbejdet, blev kun de øverste dele afrenset og registreret. Det er derfor muligt, at der under gulvlagene skjuler sig

sporene af forudgående huse fra middelalderen. Det er endda sandsynligt, for hustomten falder påfaldende pænt ind i den vestlige række af velbevarede huse fra middelalderen.

Fundene fra den udgravede del af huset viser, at vi her helt sikkert står over for et beboelseshus. Endda af en ikke helt ringe standard. Huset har været forsynet med en kækkeovn, opmuret med mønstrede kakler og kakler med indskrifter og figurer. Det er således klart, at mindst ét af husets rum har haft røgfri opvarmning, hvilket må siges at være et betydeligt fremskridt fra tidligere tiders åbne ildsted. En af tidens typiske grå fodpottes fandtes nedsat i gulvet ved husets

nordvæg. Potten må sandsynligvis sættes i forbindelse med den udbredte overtro og er vel sat ned som offer til husånden, nissen eller hvad man nu har forestillet sig huset besat af. Desværre rummede potten ikke noget, der kunne afsløre, hvad julegrødens for-gænger har været.

Stednavnet Voldum

Udgravningen ligger på den del af Randers markjord, der nu benævnes Voldum Mark. Vi går ud fra, at den udgravede bebyggelse er identisk med den nedlagte landsby Voldum. Til afklaring af navnets betydning og oprindelse har Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet ydet hjælp¹⁹. Det oplyser, at stednavnet Voldum forekommer fire steder i Jylland og må komme af middelalderligt Wollum, tidlig middelalderligt Wallum. Første stavelses tydning volder ingen problemer. Den er identisk med det gammeldanske navneord wall, norsk voll, svensk vall, der har betydninger som »slette«, »græsflade, jord med jævn og fast græsbund« og »græsbevokset, relativt jævn naturlig terrasse«. Særlig de to første betydninger kan fint passe til det højtliggende og forholdsvis flade landskab omkring den udgravede bebyggelse, og i hele den senere del af forhistorien har græsbevoksning sandsynligvis domineret overdrevs- og brakjorden, der blev brugt til kvæggæsning. Derimod har det ikke med det tyske oprindelig latinske låneord vold, i betydningen fæstningsværk, at gøre, sådan som det påstås i »Dansk Stednavneleksikon«²⁰. Endelsen -um kan enten være en bøjningsendelse, der giver navneordet betydningen »på/ved«, eller udviklet af mideldansk hēm, urnordisk haimaz, der har grundbetydningen »boplads, opholdssted, ligested«. Som efterled i danske stednavne oftest med betydningerne »gård« og »landsby«. De to muligheder er omtrent lige sandsynlige. Navneforskningen giver os en datering af bebyggelsens navngivning, der næppe kan være senere end den tidlige middelalder, men udmærket kan være så tidlig

som fra 300-tallet. Vi kan derfor med rimelighed antage, at bebyggelsen fra vikingetid og middelalder har heddet Wallum/Wollum, mens flertallet af de bygninger fungerede, som vi nu kun har bevaret som billeder, optegnelser og tegninger i museets arkiver - helt moderne skriftlige kilder om fortiden.

De skriftlige kilder

Grundlaget for navneforskningen er bl.a. de skriftlige kilder, der også kan give os en del andre oplysninger om Voldum. Desværre fortæller de intet om landsbyens beboere, men derimod om kampen om ejendomsretten til den jord, de boede på.

Den første sikre omtale af Voldum findes i et gavebrev fra 1367, hvor en Carl Michelsen giver Woldum Mark til Gråbrødre Kloster i Randers²¹. Det er således klart, at vi i Voldum ikke har med selvejerbønder at gøre, hvis landsbyen da i det hele taget har været beboet på dette tidspunkt. Det kan den næste kilde fra 1450 muligvis belyse. I denne kilde omtales Vor Frue Kloster som ejer af jorden. Hvornår jorden er tilfaldet Vor Frue Kloster, ved vi ikke, men jorden har skiftet ejer endnu engang, idet Frue Kloster i Randers i mellemtiden er nedlagt og dets besiddelser overgået til Mariager Kloster. I den forbindelse opstår en langvarig strid mellem borgerne i Randers og Mariager Kloster om retten til jorden på Voldum mark og også til Stistrup og Hygum marker. Men nu til kilden fra 1450. I forbindelse med striden kendes omtalen af et »Thingswindne, att the ther boede i Wollum, gaffue theris landgilde til wor frw closter i Randers«²². Om landgildet betaltes til Vor Frue Kloster af de bønder, der stadig boede i Voldum, eller af de, der boede der tidligere, men ikke mere, er ikke helt klart. Jorden tilkendes tilsyneladende klosteret, for i 1464 indgår borgerskabet kontrakt med klosteret om leje af Stigstrup og Hygind marker, der også omfatter Voldum mark for en periode på seks år²³. Der er dog

tilsyneladende ingen klar afgørelse, for striden bølger videre med krav fra begge sider, flere gange med inddragelse af kongemagten som dommer og mægler²⁴. Fra 1504 og 1505 kendes de sidste førreformatoriske kilder om emnet, hvor stridens bølger stadig går højt. En dom fra 1505 tilkender hver af de stridende parter deres andel i marken, sådan som de havde haft den i mands minde²⁵.

Efter reformationen har byen tilsyneladende resigneret og i 1554 giver Mariager Kloster, der nu er kongeligt len, Randers by skøde på dets »Rettighed i Valløf eller Wal-lom Mark, mod aarligen til S. Michelsdag at give 14 Mark 1½ Skil. danske til klosteret«²⁶.

Jorden overgår hurtigt fra kongen til privateje. Byen bevarer dog brugsretten over jorden mod betaling af såkaldte »græspenge«, indtil Randers by endelig i 1743 køber »herlighedsretten« af konsumptionsforpagter Bjerrings bo med 243 rd.²⁷

Vi kan altså ikke ud fra de kendte skriftlige kilder fastslå, hvornår landsbyen nedlægges. Det er dog åbenlyst, at byens stærke interesse i den omkringliggende jord, der går som en rød tråd gennem alle kilderne, allerede på et tidligt tidspunkt, kan have be-seglet landsbyens skæbne. Byerne drev nemlig ved siden af håndværk og handel et forholdsvis omfattende landbrug. Et stort kvæghold betød, at byen havde brug for brugsret over store arealer, hvor kvæget kunne græsses. Det foregik naturligt nok særlig på de fjernere liggende arealer, som Voldum mark efter datidens begreber må henføres under. Vi ved dog også, at der herude blev afstukket en række jordlodder, såkaldte »fald«, der blev dyrket af byens embedsmænd som en del af deres løn, i lighed

med landsbyernes præstegårde. Tilliden til pengeøkonomien har sikkert ikke talt så meget som sikkerheden ved landbrug. Renæssancetidsbebyggelsen kunne passe i dette mønster. Vi kan her stå over for en gård bygget på et embedsfald. Det ville naturligvis øge udbyttet af en jordlod, der lå så »fjernt«, hvis den var bebygget med en gård. Så kunne jorden dyrkes intensivt uden daglig transport til og fra byen.

Når vi betragter den forudgående be-skrivelse og ser på f.eks. de store planer over den udgravede boplads, står det klart, at det udgravede kun repræsenterer en lille del af en større virkelighed. En virkelighed, som vi aldrig helt vil få greb om, hverken på det praktiske plan eller i mere overført betydning.

På det praktiske plan er der for Voldums vedkommende stadig muligheder for at udvide vores viden, da bebyggelsessporene mod øst og syd sandsynligvis stadig er beva-ret i samme omfang som på det udgravede område. Fremtidige udgravninger kan her være med til at øge vores forståelse af vi-kingetidens og middelalderens landbebyg-gelser. Særlig forholdene i middelalderens landsbyer er stadig dårligt belyst, set fra en arkæologisk synsvinkel. Indtil videre er der kun udgravet få lokaliteter, der kan fortælle os om middealderlandsbyernes indretning og bøndernes materielle vilkår. Disse spørgs-mål må være afgørende for en bredere for-ståelse af middelalderens samfund, hvis økonomiske grundlag i det store og hele blev skabt af landbefolkningen.

Deres arbejde blev lagt i hjemmet og i jor-den og satte sig kun få spor på papir og per-gament. Vi er derfor henvist til at søge spo-rene af disse menneskers aktiviteter der, hvor de blev sat - i jorden.

LITTERATUR:

- Adamsen, C.: Bulagergård. En bebyggelse fra tidlig middelalder i Verst sogn. Mark og Montre 1982.
Arrhenius, B.: The Chronology of the Vendel Graves.

The Museum of National Antiquities (SHM), Stock-holm, Studies 2, 1983.

Becker, C. J.: Førrømersk Jernalder i Syd- og Midtjyl-land. København 1961.

Becker, C. J.: Früheisenzeitliche Dörfer bei Grøntoft,

Westjutland. 3. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta Archaeologica* 42, 1971.

Bender-Jørgensen, L.: A Viking-Age Settlement in Northwest Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980-1981).

Christiansen, H.: Sig - et middelalderhus med stensyldsfundament. *Meta* 1987, bd. 1-2.

Draiby, B.: Fragtrup - en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1984 (1985).

Engelhardt, C.: Jernalderens Gravskikke i Jylland. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1881.

Glob, P. V.: Studier over den jyske enkeltgravskultur. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1944.

Hansen, M.: En enkeltgravshøj fra Kjeldgården, Års. Fra Himmerland og Kjær Herred 1980.

Holm, L. og L. C. Nielsen: Ottestrup. En ældre middelalder landsby i Vestsjælland. Museet for Holbæk og Omegn årsskrift 1983 (1984).

Hvass, S.: The Viking-Age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980-1981).

Hvass, S.: Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. Kbh. 1985.

Jørgensen, B.: Dansk Stednavneleksikon, Jylland - nordlige del. Kbh. 1982.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-, 1885-.

Kieffer-Olsen, J.: Vorbasse by. *Meta* 1987, bd. 1-2.

Kronens skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark fra reformationen til nutiden. Kbh.: Rigsarkivet 1892. (Kronens skøder).

Madsen, P. K. og J. E. Petersen: Jernkær. En udgravning i en forsvundet middelalderlandsby ved Ribe. Mark og Montre 1983.

Nielsen, L. C.: Omgård. A Settlement from the Late Iron Age and the Viking Period in West Jutland. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980-1981).

Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis, 1844-1939. (Rep.).

Siemen, P.: Huse fra tidlig middelalder i Ribe amt. *Meta* 1987, bd. 1-2.

Spreckelsen, P. v.: Randers Købstads Historie 1-2. Randers 1952.

Stoumann, I.: Sædding. A Viking-Age Village near Esbjerg. *Acta Archaeologica* 50, 1979 (1980-1981).

Vorting, H. C.: Gammelby, en vikingetidens bebyggelse i Esbjerg. Mark og Montre 1972.

De ældste danske Archivregistraturer. Kbh. 1854-1910. (Æ.d.a.).

Ørsnes, M.: Südsandinavische Ornamentik in der jüngerer germanischen Eisenzeit. *Acta Archaeologica* 40, 1969 (1970).

NOTER:

1. Spreckelsen 1952 s. 342 f.
2. Udgravningen, KHM jour.nr. 351/86, foregik i efteråret '86 og foråret '87. Hermed en tak til alle implicerede.
3. Arrhenius 1983 s. 49, fig. 9.
4. Ørsnes 1970 s. 7, fig. 7-8.
5. Lerkarret er ornamenteret med lodrette vinkelbånd, udført i tandstok. Kan henføres til Globbs type L1, Glob 1944 s. 90, fig. 64.
6. Hansen 1980 s. 94 ff.
7. Karret er ornamenteret med trukne, femfurede, skødesløse vinkelbånd, en type, der af Glob henføres til gruppen med horisontale vinkelbånd, L2, Glob 1944 s. 91 med note 1.
8. Mundtlig meddelelse fra cand. mag. Bjarne H. Nielsen.
9. Keramikken fra hustomterne VA og VB dateres til Per. I ifølge Becker 1961 s. 203 ff. Keramikken fra de mange udgravede affaldsgruber på det udgravede område knytter sig ligeledes til Per. I, selv om enkelte fund viser tidligere træk som kraftig beklaskning og fortyndede rande.
10. Becker 1971, Draiby 1985 samt Hvass 1985 m. fyldige henvisninger.
11. Bl.a. Stoumann 1980 s. 98 og Bender-Jørgensen & Skov 1980 s. 121.
12. Engelhardt 1881 s. 177 ff.
13. Vorting 1972 s. 21, Stoumann 1980 s. 106 og Nielsen 1980 s. 182, fig. 6.
14. Nielsen 1980 s. 180 f. med henvisninger. Nielsen argumenterer for en datering af dette træk til vikingetidens sidste halvdel.
15. Hvass 1980 s. 167, Nielsen 1980 s. 185.
16. Madsen & Petersen 1983 s. 18 og note 17.
17. Adamsen 1982 s. 41 f., Siemen 1987 s. 43, fig. 5, Holm & Nielsen 1984 s. 68 og 70.
18. Holm & Nielsen 1984 s. 69, Christiansen 1987 s. 49, Kieffer-Olsen 1987 s. 54, hus 3, 5 og 9.
19. Tak til Gordon Albøge, Institut for Navneforskning v. Københavns Universitet, der har ydet hjælp med kildeoversigt og sproghistorisk analyse af stednavnet. Brev af 30.09.1987 samt KHM j.nr. 351/86.
20. Jørgensen 1982 s. 145.
21. Rep. 11693. (S. Abildgaard efter vidisse 1510).
22. Rep. I 8041, 8042, 1450.
23. Æ.d.a. V, 687.
24. Rep. 1470 6/8., Æ.d.a. V, 687 og 688.
25. Æ.d.a. V, 688, 22, 25, 27 og Rep. 1504 22/7 og 1505 29/3.
26. Kronens Skøder I, 46, Kancell. Brevb. 1554 25/8.
27. Spreckelsen 1952 s. 343 f. (Randers Bys kæmnerregnskab 1743).

En Limoges-figur i Randers

Af Mette Svart Kristiansen og Bodil Schelde-Jensen

Kulturhistorisk Museum, Randers, udgravede i foråret 1988 tomten nord for Provstegade, idet der skulle anlægges et større bygningskompleks med kælder. Tidligere søgegrøfter havde givet anledning til begrundet formodning om, at området havde været bebygget i middelalderen. Som sådan var der tale om en nødudgravning. Hovedresultatet af udgravningen var resterne af det nordvestlige hjørne af det benedictiner-nonnekloster, som hørte til den nu nedrevne Skt. Peders kirke.

Man ved fra skriftlige kilder, at der i midten af 1100-tallet eksisterede et benedictinerkloster i Randers. Dog er de murrester, udgravningen afslørede, fra 1200-tallet. I opfyldningslag fra 1300-tallet uden for vestfløjens ydermur fandt vi et af udgravningens fineste objekter, en lille emaljeret mandfigur¹.

Figuren er 4,5 cm høj og vejer 11,4 g. Den er støbt af en bronzelegering, dekoreret med to blå emaljer, og desuden er der fundet spor af lueforyldning. Den tynde forgyldning lader sig dog kun ane få steder, men det er sikkert, at figurens ansigt har været helt belagt med guld. Figuren er iført en dragt bestående af en kappe over en tu-

nika. Dragten er meget enkelt udført, der er ingen kunstneriske detaljer. Figuren har været beregnet til pånitning, og de to sømhuller ses tydeligt midt i figuren².

Teknik og udvikling

Figurens emaljeteknik kaldes grubeemalje. Grubeemaljen blev populær i de vesteuropæiske værksteder i midten af 1100-tallet. Når kunsthåndværkere før havde benyttet sig af en anden teknik, celleemaljen, gik der nu mode i at udsmykke arbejder med *champlevé*, som grubeemaljen også kaldes. Begge teknikker havde rødder i middelhavslandenes antikke kulturer, hvor man arbejdede med emaljens ædelstenslignende effekt. Celleemaljen blev udviklet og forfinet i de byzantinske værksteder og havde der sin glansperiode i 800-1000-tallet under den makedonske renaissance, hvorfra der udgik en stærk inspiration til de kræsne vesteuropæiske hoffer og gejstlige institutioner og de dertil knyttede værksteder. Grubeemaljen derimod blev glemt under folkevandringsperioden i 400-500-tallet. Den kom dog som før nævnt stærkt igen og dominerede emajlekunsten indtil senmiddelalderen,

Helgenfigur fra Randers. Røntgenfoto. Kirsten Nijkamp fot.

hvor man bl.a. begyndte at eksperimentere med emaille-paintre, påmalet emalje³.

Grubeemaljen adskiller sig væsentligt fra celleemaljen. Som underlag for grubeemaljen benytter man kobber og ikke guld, som er celleemaljens foretrukne materiale. Kobberet blev dog ofte forgyldt. Teknikken er også helt anderledes, idet felterne nu udgøres af gruber udsparet i en plade og ikke celleemaljens fine påloddede skille vægge. Gru-

be- og celleemaljerne kan i visse tilfælde umiddelbart forveksles, men generelt har grubeemaljen en helt anden udtryksform; felterne er større, farverne kraftigere og ofte kombineret med skyggeeffekt inden for samme felt, hvilket sjældent forekommer inden for celleemaljen. Her søgte man i udstrakt grad at holde farverne adskilt i cellerne. Emaljmassen består af knust glas farvet med metaloxider (den blå farve fremkommer ved tilsætning af koboltforbindelser), og dertil er tilsat et flusmiddel, som nedsætter glassets smeltepunkt til 800° C.

Grubeemaljernes glas er gjort opakt, dvs. mat og ikke translucentt ligesom celleemaljernes, hvor man udnyttede spillet fra guldbunden. Den samme effekt kunne ikke opnås med kobberet, da det oxyderede under fremstillingsprocessen.

Limoges-arbejderne

Efterspørgselen på emaljarbejder steg kraftigt i 1100-tallet, og værkstederne, som var bundne til gejstlige institutioner eller fyrster, kunne ikke følge med. Man måtte stille produktionen om til massefremstilling, og løsrevet rundt omkring i Europa opstod sekulariserede værksteder. Dette skete bl.a. i 1170'erne i den midtfranske by Limoges, hvorfra et stort antal kirkeligt inventar blev spredt ud over hele Europa. Hovedparten kan dateres til 1225-1300. Limoges havde oprindeligt ét værksted, men dette udviklede sig hurtigt til flere. Fra et af disse værksteder stammer den lille figur fra nonneklosteret i Randers.

Limoges-produkterne er i periodens begyndelse på fuld højde med de tidligere klosterværksteders fra Meuse og Köln, men hurtigt bliver produktionen stereotype seriefremstillinger, især af relikvieskrin, hvoraf der i dag er bevaret ca. 700 på museer og samlinger verden over. Nationalmuseet er i besiddelse af Limoges-arbejder af forskellig art, 3 ud af museets 4 relikvieskrin er fra perioden før 1200-tallet og tilhører altså de ældste og bedste arbejder.

Helgenfigur fra benedictinernonneklostret i Randers. Antagelig fremstillet som dekoration til et helgenskrin. Limoges ca. 1250-75. H. 4,5 cm. Kirsten Nijkamp fot.

Helgenfigurer, den ene fra Hadsund, den anden fra Harboøre Strand. Kirsten Nijkamp fot.

Helgenskrin fra Limoges. Randers-figuren kan meget vel stamme fra et lignende skrin (Collection de Henry Bernard).

Paralleller og sammenhæng

Emaljefiguren fra Randers tilhører dog ikke denne gruppe af eksklusive kvalitetsarbejder. Den skal snarere ses i forbindelse med 1200-tallets masseproducerede relikvieskrin ⁴. Figuren har sikkert siddet på et skrin magen til skrinet fra Henry Bernard-samlingen i Paris. Det er dateret til 1250-1275, Randers-figuren er sikkert samtidig. Skrinet er en typisk repræsentant for 1200-tallets anonyme relikvieskrin med pånittede attributløse helgener, som ikke krævede kendskab til opkøber, og den helgen, hvis relikvier skrinet var tiltænkt. Produktionen af løse figurer bliver almindelig omkring 1225 og effektiviserer yderligere fremstillingen af skrinene. Prisen herfor er en kraftig kunstnerisk forringelse, som ikke helt synes at stemme overens med ideen om kunst til Guds forherligelse.

Kulturhistorisk Museum, Randers, råder over 2 figurer næsten magen til figuren fra benedictinernonneklosteret. Ingen af de 2 små Limoges-figurer stammer dog fra Randers, den ene er fra Hadsund, den anden fra Harboøre Strand. Begge figurer menes at have siddet på processionskrucifixer; ingen af dem har dog nogle kendetegn, som kan forbinde dem med en typisk krucifixgruppes persongalleri, hvori Maria, Johannes med det skråtstillede hoved ind mod Kristus, Peter med nøglen eller dragedræberen Mikael kan indgå. De er ligeså anonyme som Randers-figuren og er derfor snarere rester fra relikvieskrin ⁶.

Randers-figuren adskiller sig fra de 2 andre Limoges-arbejder, idet den kan sættes ind i en arkæologisk sammenhæng. Med stor sandsynlighed kan den knyttes til benedictinernonneklosteret, som givetvis har

ejet et eller flere relikvieskrin. Et Limoges-arbejde var en kostbar genstand og har således ikke været hvermands-eje; et rigt kloster hører absolut til blandt mulige ejere af et Limoges-produkt. I denne forbindelse skal nævnes, at udgravningens mange andre fine fund også er et argument for, at benedictinernonnerne i Randers ikke just har været fattige.

Når Limoges-arbejderne var så værdifulde, siger det sig selv, at det ikke er hverdagskost for arkæologer at grave emaljearbejder op af jorden; man har passeret godt på

tingene, den lille figur er sandsynligvis ikke kasseret, den er simpelt hen blevet tabt.

I Amtsavisen er figuren tidligere blevet omtalt som »Johannes fra nonneklosteret«. Der er nok snarere tale om en anonym helgenfigur.

Figurens sjældenhed gør, at den betragtes som danefæ, og som sådan sorteres den under Nationalmuseet. Forhåbentlig kan en deponering på Kulturhistorisk Museum gøre det muligt for museet at »beholde« sin lille - ganske vist anonyme - helgen!⁷.

LITTERATUR:

Andersson, Britt-Marie: Émaux Limousins en Suède les châsses, les croix. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1980.

Gauthier, Marie-Madeleine: Émaux du moyen âge. Freiburg 1972.

Gauthier, M.-M. og Francois, G.: Medieval Enamels Masterpieces from the Keir Collection. London 1981.

Liebgott, Niels-Knud: Middelalderens emaljekunst. Kbh. 1986.

Wessel, Klaus: Die byzantinische Emailkunst vom 5. bis 13. Jahrhundert. Recklinghausen 1967.

NOTER:

1. Udgravningen er registreret i Kulturhistorisk Museum under journalnummer 27/70, emaljefiguren har F.nr. OD. Udgravningen fandt sted i perioden 17.02.-10.06. 1988. Under ledelse af stud. mag. Hans Mikkelsen blev udgravningen foretaget af

stud. mag.-erne Jørgen Schmidt-Jensen, Lis Andersen, Jakob Tue Christensen og artiklens forfattere.

2. Oplysningerne er venligst givet af konservator v. Kulturhistorisk Museum Lone Pedersen, som har foretaget den foreløbige konservering.
3. Mere detaljeret omkring celle- og grubeemaljernes udvikling se Gauthier og Wessel.
4. Rammedatering og mulig placering venligst meddelt af museumsinspektør Fritze Lindahl, Nationalmuseets 2. afd.
5. Skrinet er fra udstillingskatalog: Émaux Champlevés de Limoges, Collection de Monsieur Henry Bernard, Paris.
6. Den samme problemstilling kan anføres i forbindelse med de anonyme helgener i det svenske materiale, idet de også er henført til processionskors. Se Britt-Marie Andersson.
7. Tak til konservator Lone Pedersen, konservator Lone Juhl og museumspædagog Allan Berg Nielsen, Kulturhistorisk Museum, for velvillig bistand.

Randers-egnens nødpengesedler fra statsbankerottens tid

Af Finn Grandt-Nielsen

På Randers-egnen og især i købstaden Randers blev der i årene 1808-16 fremstillet og brugt lokale, privat fremstillede pengesedler i et overraskende stort omfang. Som følge af en galopperende inflation gled sølvskillemønten ud af omløb, og i mangel af officielle penge blev der skabt et nyt uofficielt betalingsmiddel, den privatfremstillede og privat indløselige, lokale pengeseddel.

Efter tidligere at have redegjort for sedlerne fra Fyn, hovedstaden, Nordslesvig og Ribe-området fremlægger jeg hermed materialet fra Randers-egnen. Hensigten er at udbrede kendskabet til disse ydmyge betalingsmidler. Måske kan denne undersøgelse bringe ukendte eksemplarer af de sjældne tryksager frem. Oplysninger om omtale af sedlerne i arkivalier og f.eks. aviser er også velkomne, fordi der langt fra er bevaret sedler af alle typer.

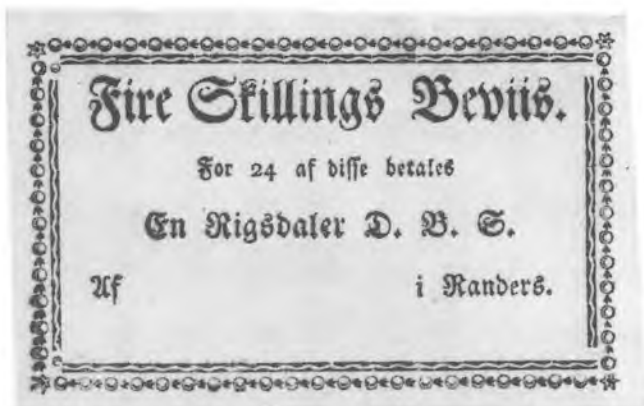
Danmarks engagement i Napoleonskrigene betød store indtægter, men også vældige udgifter specielt til militæret. Det sidste problem blev løst ved en vældig overproduktion af seddelpenge uden dækning af Kurantbanken. Disse penge faldt i værdi og blev suppleret med andre former for sedler.

Småpengene var o. år 1800 af sølv og var i nogen grad lig den værdi, de stod for. Det

betød, at småpenge, hvis værdi jo steg meget, blev hamstret, smeltet om og eksporteret. Det blev naturligvis forbudt alt sammen, dog uden held. Mangelen på småpenge accelererede i årene efter tabet af flåden og englændernes spærring af bæltterne. I 1813 kom så den devaluering, der almindeligvis kaldes statsbankerotten. Efter denne forordning blev den gamle kurantmønt ombyttet med rigsbankmønt i forholdet 6:1. Der blev udmøntet nye småpenge af kobber, der blot repræsenterede deres pålydende. Men også disse rigsbanktegn forsvandt fra omsætningen.

De ældste bevarede småpengesedler i Danmark fremkom på Fyn. De blev udsendt af byfogeden i Rudkøbing for byens kasse i november 1807 - få måneder efter bæltspærringen. Sedlerne efterlignede de officielle kurantsedler og lød på 1, 2 og 3 mark. Rudkøbings sedler var trykt hos avisudgiver og bogtrykker Søren Hempel i Odense. Han kan have været impliceret i endnu ældre lokale småpengesedler - idet han var medlem af fattigkommissionen i byen. Den skal have udsendt 400 stk. 8 skilling sedler allerede i 1806. Et norsk eksempel er 2 år ældre.

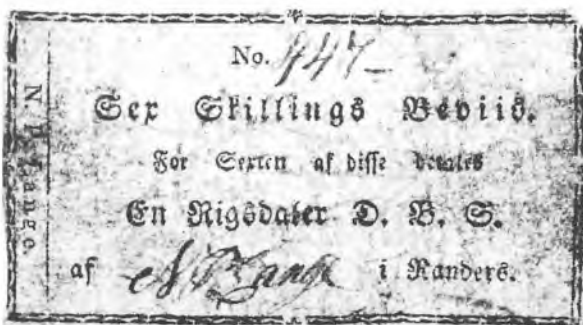
I 1809-10 blev der også udsendt småpen-

Kat. nr. 1. Anonym.

Kat. nr. 14. P. F. Fischer.

Kat. nr. 23. N. P. Lange.

gesedler af Kurantbanken. Først udsendtes 12 sk. efter en forordning af 6.6., dernæst 8 sk. 28.8. og endelig 24 sk. 21.12.1810. I alt blev der udsendt 32 millioner stk. Disse sedler skulle hurtigt have været inddraget, men det kom til at gå anderledes. De små kurant-sedler fortsatte trods bankerot og ændring af møntsystem og blev først inddraget endeligt med et halvt års varsel i 1820. Disse sedler er derfor temmelig almindelige blandt samlere.

De lokale sedler er derimod uhyre sjældne. Længt de fleste er blevet vekslret hos udstederne, så snart de blev overflødige. Men der kendes dog ikke færre end 49 forskellige fra Randers-området - det er knap 10 % af den samlede mængde. I alt kendes de i omkring 70 eksemplarer overleveret hovedsageligt i gamle møntsamlinger (Nationalmuseet og L. E. Bruuns samling på Frederiksborg). 19 sedler er unikke, og 7 kendes kun i 2-3 eksemplarer. De ældste erhvervelser er sket på foranledning af C. F. Herbst så tidligt som 1840'erne - d.v.s. i en periode, hvor en del af udstederne og brugerne stadig var i live. Men desværre har ingen tilsyneladende gjort optegnelser sammen med de tidlige indsamlinger.

Undersøgelser af småpengesedler begynder med de bevarede sedler. Dernæst består det i et detektivarbejde med verificering af de nævnte udstedere. Hertil bidrager bl.a. annoncer og omtale i de lokale aviser. Det er dog et langsomt arbejde at gennemgå den ene årgang efter den anden. Avisnotitserne bidrager med navne, der ikke er kendt i forvejen - og så går turen tilbage til arkivalierne.

Randers-området er i denne sammenhæng næsten identisk med det gamle Randers Amt, som er årbogens geografiske ramme. Her præsenteres sedler fra selve Randers by, Udbyhøj og Holbækgård, Hobro og Mariager samt Gerrild præstegård og -værts-hus. Derimod er de sydligere dele af Djursland ikke medtaget her, idet sedler fra Grenå og Ebeltoft samt herregårdene Lykesholm og Skærso knyter sig til Århus.

De ældste Århus-sedler er i øvrigt dateret

til 12.3.1809, sedler fra Grenå og Ebeltoft er fra henholdsvis 1.10. og 1.12.1810. Lykesholms sedler er dateret 1.7.1809, og Skærso er så sene som 1.7.1811.

I katalogen over Randers-området nævnes 20 »udstedere« (=26 personer). I Viborg kendes 5 udstedere/personer med mindst 16 sedler. Her dominerede bogtrykker Just især i den sidste periode. I Århus kendes 8 udstedere med dobbelt så mange sedler. Her var mange »kompagniskaber«, og 16-17 personer har underskrevet de bevarede sedler.

Aalborg-området er fyldigst repræsenteret med mindst 120 sedler udsendt af 40 personer. De største udstedere var vist nok fattigvæsenene i selve byen og i Sønder Tranders. Disse offentlige myndigheder fik i december 1814 magistratens bemyndigelse til eneret i området. Men også et par fabrikanter var storproducenter af sedler til brug for deres lønudbetalinger. En af dem, Johan Georg Galster, fik i efteråret 1813 statens bemyndigelse til udstedelse af sedler lydende på mindre beløb. Det er tilsyneladende den eneste gang, regeringen blandede sig i seddelproduktionen, før de endeligt blev inddraget i 1816. Den 24. februar bad Danske Kancelli amtmændene sørge for, at de lokale sedler blev indkaldt inden tre måneder. Det blev bekendtgjort i Amtsavisen 2.3.1816.

Også i Randers var de tidligst dokumenterede nødpengesedler knyttet til det lokale fattigvæsen. I årene 1808-10 blev der udstedt sedler på henholdsvis 16 og 24 skilling til brug for fattigvæsenets omsætning. Sedlerne synes ikke bevaret, og det fremgår ikke klart af regnskaberne, hvordan de blev brugt. Disse tidlige sedler måtte trykkes udenbys, fordi der først i 1810 blev oprettet lokalt trykkeri.

Ret få sedler fra Randers er dateret, og af disse er hovedparten fra 1809. Et bevaret regnskab fra bogtrykker Just i Viborg viser, at enkelte sedler til Randers netop blev leveret herfra.

15.2.1809 bestilte »Agent Hansen i Randers« sedler hos bogtrykker Just i Viborg.

Det var vist nok bogtrykkerens første ordre af den slags. Bestillingen var for et kompagniskab, der foruden agent Hansen bestod af købmændene Ammitzbøll og Trap. De bestilte sedler tre gange, nemlig 15.2., 10.4. (de bevarede) og 25.5., henholdsvis 3, 6 og 12 »bøger« - behovet synes at være stigende. Men det er også i perioden forud for de officielle småpengesedler.

På et ark kunne trykkes 16 sedler. En bog svarede til 24 ark. Bestillingerne udgjorde altså et samlet antal på 8.064 stk.

Købmand Kiergaard bestilte ligeledes sedler hos Just i tre omgange (1.6., 31.7. og 2.11.) 1809, hver gang 3 bøger. Hvis de har haft samme format som de andre, har bestillingerne lydt på i alt 3.456 stk.

Randers-sedlerne må dog hovedsageligt være trykt hos den lokale bogtrykker, Søren Wissing Elmenhoff, der etablerede sig 1810. Fra den 3.7. udgav han den nystartede Randers Amtsavis.

Søren Elmenhoff var født i Trondheim 4.12.1766 og kom allerede som 12-årig til Danmark. Han lærte faget hos bogtrykker Chr. Iversen i Odense. Fra 1795 drev han sit eget bogtrykkeri i Fredericia og udgav samtidig Ribe Stiftstidende. Elmenhoff drev både avis og trykkeri i Randers til sin død 19.1.1837.

I 1809 trykte han vist nok småpengesedler for et par købmænd i Vejle og for en handelsmand i Ringkøbing. Fra årene 1814-1815 kendes igen sedler fra Ringkøbing samt fra Lind og Snejbjerg ved Herning, der rimeligvis er trykt hos Elmenhoff i Randers. Men disse tryksager er ikke taget med her.

Elmenhoffs bevarede hovedbog 1815-19 opgiver seddelleverancer i 1815 til N. C. Bigum (kat. 7) og pastor Kamp i Gerrild (kat. 47-48). Da ingen af disse sedler synes bevaret, kan de dog ikke anvendes som identifikation. De øvrige seddeludstederes bestillinger nævnes ikke. Derimod noteres 14.4.1815, at han havde trykt 8 bøger pengebilletter til 2 forskellige mænd for 16 rbd. De var leveret til hans kollega Just i Viborg.

Mængden og tidspunktet passer ikke til nogen af Justs seddelleverancer. Man kan derfor gætte på, at det drejer sig om sedler til Elmenhoffs vestjyske kunder.

Når der i katalogen nedenfor ikke nævnes noget om trykkested ved de enkelte sedler, betyder det, at de tilskrives Elmenhoffs trykkeri.

Randers-sedlerne er karakteristiske ved at være små og bygget op med en rektangulær typografisk udformet ramme. De almindeligste har rammer, der består af perlekæder, der krydser hinanden. Andre er udformet med en bølgelinie i et smalt sort bånd. En større type er udformet med forskellige rammestykker med karakteristiske stjerner i hjørnerne.

Randers-sedlerne er i modsætning til andre områders sedler næsten aldrig dateret. De har en standardiseret tekst om beløb og indløselighed samt naturligvis udstederens navn (ofte langs med kanten), hans underskrift og et løbenummer.

Flere sedler findes i varianter, der nok må opfattes som udtryk for gentagne optryk. Henvend 20 % af sedlerne må således være trykt i 2-4 udgaver.

Sedlernes pålydende er temmelig lave beløb. Almindeligst er 2, 4 og 8 skilling. Desuden findes eksempler på 3, 6 og 12 skilling. Fra 1809 endvidere marksedler, bl.a. en serie på 1, 2 og 3 mark. I den anden periode er 8 rigsbankskilling samt 1 og 2 rigsbankmark almindeligst, men der nævnes dog også en enkelt seddel på 3 rbm.

Undersøgelsen af nødpengeudstedere i Randers viser, at initiativtagerne på dette område i al overvejende grad var købmænd og andre handlende. En udsteder havde et liberalt erhverv, nemlig apotekeren, mens to skipperne tilsyneladende falder lidt udenfor. Imidlertid viser det sig, at adskillige af de handlende samtidig med seddeludstedelsen også gav sig af med andre af tidens mere chanceprægede forretninger, især kaperi, godsslagteri o.lign. Skipperne falder dermed fint ind i gruppen. Flere af de handlende fik svære økonomiske problemer, selv om det ikke direkte kan vises,

at det skyldtes pengeudstedelsen. Vanskelighederne endte i nogle tilfælde med fallit. Soliditeten har måske heller ikke været den største, hvis man skal dømme ud fra organisationstilhørsforhold. De fleste tilhørte det yngre købmandsliglav, hvor der næppe forventedes den samme baggrund som i det ældre købmandsliglav. Imidlertid var det heller ikke helt unge spekulanter, der var ude. En beregning af udstedernes gennemsnitsalder i 1809 viser, at de da var ca. 40 år. Under alle omstændigheder var nødpengeudstedelsen én forretning blandt flere for de enkelte udstedere.

Det er karakteristisk, at udstederne slog sig sammen om produktionen. I området kendes ikke færre end 7 eksempler på sådanne kompagniskaber, hvor 2-3 handlende garanterede indløseligheden i fællesskab med deres underskrifter. Et enestående eksempel herpå er sedler udstedt af en sognepræst og en kromand i Gerrild i skøn forening.

Antagelig har der eksisteret aftaler om udstedelserne, men endnu er det ikke lykkedes at finde nogen bevaret kontrakt. Et eksempel kendes dog fra Viborg og måske fra Thisted.

Seddeludstedelsen kunne nemlig have særdeles positive sider. Udstederne stod i

gæld til deres kunder - uden at skulle betale renter. Og det viste sig ofte ved indløsnin-gen, at en del sedler var gået tabt, således at der på den måde fremkom et overskud. Fra Randers synes desværre ikke bevaret noget regnskab, der kan dokumentere dette yderligere.

Om antallet af de lidt yngre og meget mindre sedler fra Randers-trykkeriet kan kun skønnes ud fra de påskrevne numre. Flere af dem må have været meget talrige. 7-8 har numre på 3000-4000 og et enkelt er over 7000.

Fra rigsbanksperioden kendes oplagstal fra 1815 på N. C. Bigum og N. Kamps sedler. Bigum fik trykt 8000 marksedler (kat. 7), mens Kamp fik trykt 1000 marksedler (kat. 47) og 1000 otteskillingssedler (kat. 48). Disse oplagstal svarer nogenlunde godt til, at der i et enkelt tilfælde kan ses et nummer på 2000 på én af de bevarede sedler.

Et »kvalificeret skøn« over produktions-tallet for de 49 lokale sedler fra Randers-området kunne beløbe sig til omkring 90.000 stk. Det er næppe for højt sat. Fattigvæsenet i Sønder Tranders udsendte således ifølge et bevaret regnskab 75.000 sedler, mens bogtrykker Just for et par og fyrrer kunder trykte omkring 220.000 og for sig selv yderligere ca. 50.000 stk.

Katalog

Om anvendte forkortelser se til slut i artik-len.

RANDERS

Anonym udsteder.

1. 4 sk. U. å. Unik blanket.

Tekst: »Fire Skillings Beviis.
For 24 af disse betaales
En Rigsdaler D. B. S.
Af i Randers.«

Denne anonyme blanket ligner sedler ud-sendt af Jens Juul og N. P. Lange. Den

mangler dog navnefelt i siden og også plads til nummerering.

Ramme med bølgelinie inderst og kugler yderst samt stjerner i hjørnerne: 4,6×7,7 cm.

N06.

Ammitzbøll, Hans Henrik (4.11.1786-3.9.1831), søn af sukkerraffinadør og ejer af

Dronningborg ved Randers. Ved folketællingen 1801 (600) var han logerende hos købmandsenken Maren Boye, Slotsgade 1 (matr. 754) sammen med bl.a. Jacob Holm (se nedenfor). Student i Randers 1805.

Gift 29.9.1811 med Marie Sophie Ammitzbøll fra Holbækgård (se kat. 45). 1812 nævnes han som medlem af det yngre købmandsliglav. Tog juridisk eksamen 1816 og blev prøvekurator i Randers amt 1818. Tre år senere prokurator ved underretterne i Århus stift.

Udstedte 1809 sedler sammen med H. P. Hansen (se denne) og Niels Trap.

Beutlich, Frantz Anthon (ca. 1765-181. 1820), galanterihandler.

Gift 1. gang med Marie Elisabeth Richter og 2. gang med Zenne Kjestine Hee, der overlevede ham. Ved folketællingen 1801 (404) boede ægteparret i Torvegade 13 (matr. 315) med 3 tjenestefolk og 1 logerende.

Udstedte 26.4.1809 sedler sammen med købmændene N. C. Hansen og Jacob Selmer. De udløb 30.12.1810 og blev indkaldt til omveksling med officielle sedler 15.10. (Amtsavisen 17.10.). Enkelte af disse sedler på 8, 12 og 16 skilling var endnu i cirkulation 1812 og kunne indleveres hos Jacob Selmer (Amtsavisen 15.10.).

2. 16 sk. 26.4.1809. Ikke bevaret?

3. 12 sk. --.

4. 8 sk. --.

Bigum, Christian Nielsen (ca. 1768-3.3. 1816), købmand.

Gift 1. gang 9.11.1786 med Marie Kirstine Madsdatter, gift 2. gang med Mette Marie Schack. Ved folketællingen 1801 (582) boede de i Rådhusstræde 7 (matr. 747) med 2 døtre og en gammel tjenestepige. 1812 nævnt som medlem af det yngre købmandsliglav.

Bigum udstedte sedler alene og sammen med F. Jacobsen.

Han fik leveret 8000 rbm.-sedler fra S. Elmenhoffs trykkeri over 4 oplag på hvert 2000 stk. 9.2., 7.4., 24.5. og 1.9.1815.

Hans enke indkaldte sin salig mands pengebilletter på henholdsvis 3 og 1 rbm 3.4. 1816 (Amtsavisen).

5. 2 sk. U. å. 2 eks., 2 oplag?

Tekst: »To 1508
Skillings Beviis
for 48 betales 1 Rd. D. B. S.
af C. N. Bigum
i Randers.«

Underskrift: »Chr. Bigum.«

Ramme med krydsende perlekæder: 3×5,4 cm.

Nr. 1508: KHM. Litr. A. 679: KHM.

Kat. nr. 5. C. N. Bigum.

6. 3 rbm. - Ikke bevaret?

7ABCD. 1 rbm. 9.2., 7.4., 24.5. og 1.9. 1815. 4 oplag.

Sammen med F. Jacobsen:

8. 4 sk. U. å. 8-12 eks., flere oplag?

Tekst: »4 (skilling) No.
Fire Skillings Bevis
For Fire og Tyve af
disse betales Een Rigsdaler
D. B. S. af«

Underskrifter: »C. N. Bigum, F. Jacobsen.«
»i Randers«.

Langs venstre kant (uden for rammen):

»C. N. B. F. I.«

Ramme med krydsende perlekæder og streger: 3,5×4,3 cm.

Nr. 857: LEB 125. Nr. 1489: DNB. Nr. 1690: Priv., Kbh. Nr. 1979: KHM. Nr. 3025: KMO 958. Nr. 3467: N06. Nr. 3682: DNB. Nr. 3999: KHM. JØ 139.

Kat. nr. 8. C. N. Bigum, F. Jacobsen.

9. 2 sk. U. å. 7-8 eks., flere oplag?

Tekst: Som 4 sk., men »To« og »Aatte og Fyrgetyve«.

Ramme som 4 sk., dog med to varianter.

Nr. 500: DBN. Litra A Nr. 882: N06. Nr. 2058 (herfra ny ramme): LEB 126. Nr. 2222: N06. X nr. 2774: KHM. JØ 140.

Diderichsen, Christian (1766-4.2.1837). Tog borgerskab som skipper 1.4.1795.

Gift 9.3.1796 med Elisabeth Dorthea Elgaard. Ved folketællingen 1801 (582) boede de i Brødregade 20 (matr. 332) med 2 børn og 3 tjenestefolk samt mandens niece.

Benævnes tidligst brobetjent, var vist nok kæmner (1815) og betegnes ved sin død havnefoged.

10. 4 sk. U. å. 3 eks., 2 oplag.

A. Tekst: »No. 768 -
Fire Skillings
Beviis.

For 24 af disse betales
En Rigsdaler D. B. S. af
(underskrift) Ch. Diderichsen
i Randers.«

Langs højre kant: »C. Diderichsen«, uden det første »e«!

Ramme med perlebuer: 3,4×5 cm.

Nr. 768: LEB 127.

B. Tekst: Som den foregående, men beløbsangivelse kun i én linie.

Langs venstre kant: »C. Diderichsen«.

Ramme med bølgelinie: 3,3×5,6 cm.

Nr. 1422: KHM. Nr. 2769: N06. JØ 141.

Kat. nr. 10B. C. Diderichsen.

11. 2 sk. U. å. 4 eks., 4 oplag.

A. Tekst: Som 10B, men »To« og »48« og ingen stedangivelse.

Langs venstre kant: »C. Diderichsen«.

Ramme med bølgelinier: 3,3×5,7 cm.

Nr. 1046: LEN 128A.

B. Tekst: Som 10A.

Langs højre kant: »C. Diderichsen.«

Do. ramme: 3,3×4,9 cm.

Nr. 1864: N06. JØ 142.

C. Tekst: Som 11B, men navnefelt i venstre side.

Do. ramme: 3,3×4,9 cm.

Nr. 4063: LEB 128.

Kat. nr. 11C. C. Diderichsen.

D. Tekst: Som 10B, men »To« og »Otte og Fyrgetyve«.

Ramme med bølgelinie: 3,2×5,4 cm.

Nr. 7033: Priv., Kbh.

Evaldsen, Jørgen Wilhelm (ca. 1776-28.1.1841), søn af brændevinsbrænder i Randers.

Ved folketællingen 1801 (30) boede han som ugift student hos sin moder i Middelgade 14 (matr. 264a).

Sekretær(?) i Selskabet »Harmonien« (1809), stempelpapirforhandler, gift 1815.

12. 2 sk. 1810. Unik.

Tekst:

»No. 1.
To Skillings Beviis.
For 48 af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.«

Underskrift - kun stumper af overlængderne bevaret - sedlens nederste del mangler.

Langs venstre kant: »I. W. Eval . . .«.

Langs højre kant: »1810«.

Ramme med stjerner og bølgelinjestumper:
Bredde 6,5 cm.

Nr. 1: KHM.

Faith, Christopher (30.6.1778-20.4.1853), født på Borreby. Discipel på Hofapoteket i København, eksamen 1800. Købte 1.9. samme år apoteket i Randers.

Ved folketællingen 1801 (424) boede han i Kirkegade 1 (matr. 258b) med 2 tjeneste-

folk. Gift 21.10.1801 med Marie Elisabeth Stockmann, datter af told- og konsumptionsinspektør i Århus.

Han flyttede apoteket til nogle ældre ejendomme i 1802, og samtidig ændredes navnet fra »Elefantapoteket« til »Løveapoteket«. Etablerede 1810 et lystemstøberi. Afhændede apoteket 1835.

I et længere indlæg i Aarhus Stiftstidende 16.8.1809 garanterede Hans Andreas Stockmann for svigersønnens 8 skillingssedler - idet også nogle få af dem var kommet til Århus. Han bad om, »at de ville komme til mig med alle disse Sedler, da jeg strax skal indløse samme, og hvis nogen ei har saa mange, at Summen kan beløbe sig til 1 Rd. fuldt, skal jeg dog indløse den Sum som er derunder med klingende Smaamynt.«

13. 8 sk. (Før 16.8.1809). Ikke bevaret?

Fischer, Peter Fabech (født ca. 1763). Tog borgerskab som købmand 26.1.1791.

Gift 1. gang 12.7.1787 med Marie Magdalene Granquist. Gift 2. gang 16.9.1795 med Birgitte Nielsdatter. Gift 3. gang med enken Dorthe Ovesen. Ved folketællingen 1801 (110) boede de i Østergade 14 (matr. 38) sammen med konens datter, 2 fællesbørn og 1 tjenestepige.

Kasserer i Selskabet »Harmonien« 1807-1810. Nævnt 1812 som medlem af det yngre købmandsliglav.

14. 12 sk. U. å. Unik.

Tekst:

»No. 651 -
12 Skillings Beviis.
For Otte af disse betales
EN RIGSDALER D. B. S.

Af (underskr.) P. F. Fischer i Randers«.

Langs venstre kant: »P. T.(!) Fischer.«

Bred siksak-ramme: 4,8×8 cm. Rimeligvis trykt hos Albert Borch i Aalborg. Den samme ramme kendes fra 1810 i Aalborg og Hals samt Thisted.

Nr. 651: LEB 129. JØ 143.

15. 8 sk. U. å. Unik.

Tekst: Som 12 sk., men »8« og »Tolv«.

Ramme med forskellige S-tegn: 4,8×8 cm. Samme trykkested som den foregående. Denne ramme kendes fra 1810 i Hals og Thisted samt flere steder på Mors og udateret fra selve Aalborg (bl.a. Borch selv!) samt Hjørring og Frederikshavn 1811 og udateret.

Nr. 3006: LEB 130. JØ 144.

Hansen, Hans Peter, agent. Kom i økonomiske vanskeligheder 1809-10.

Agent Hansen bestilte 15.2.1809 3 bøger pengebiller à 1 rdr. hos bogtrykker Just i Viborg. 10.4. bestiltes endnu 6 bøger og 25.5. 12 bøger à 5 mrk. (i alt 10 rdr.). Hvis alle sedler har haft samme størrelse som de bevarede fra 2. oplag, er der i alt bestilt 8.064 stk.

Udstedte sedler sammen med Ammitzbøll og Trap. Deres sedler på 3, 2 og 1 mrk. udløb 11.6.1810. 23.10. annoncerede de imidlertid i Amtsavisen med, at de få sedler, der endnu var i omløb, kunne indleveres inden 1.12. Efter den tid ville de ikke blive indløst.

16ABC. 3 mrk. 11.4.1809. Unik, 2. oplag.

Tekst: »No. 666. - 3 Mark.

For to saadanne Billeter betales af os undertegnede 1 Rdlrs Dansk Banco-Seddel, og gjelder / den imidlertid i Mellemandhandel for Tre Mark, / indtil 11te Junii 1810.

Randers, den 11te April 1809.«

Underskrifter: »H. P. Hansen,
Ammitzbøll, N. Trap«.

Størrelse: 7,8×9,7 cm. Trykarket har været streget op med blæk, inden sedlerne er klippet fra hinanden.

Nr. 666: KHM.

17ABC. 2 mrk. 11.4.1809. Unik, 2. oplag.

Tekst: Som 3 mark, men »2« og »Tre«.

Størrelse: 7,5×9,5 cm.

Nr. 415: KHM.

18ABC. 16 sk. 11.4.1809. Unik, 2. oplag.

Tekst: Som 3 mark, men »16 Skilling« og »Sex«. Uidentificeret stempel »I / H S«.

Størrelse: 7,9×9,9 cm.

Nr. 391: KHM.

Hansen, Niels Christian (ca. 1769-17.7.1822), købmand.

Gift med Ane Marie Brøchner. Ved folketællingen 1801 (684) boede de i Houmeden 16 (matr. 553) med en datter, 1 logerende samt 7 tjenestefolk.

Medlem af det yngre købmandsliglav fra 1803.

Udstedte sedler sammen med Beutlich (se denne) og Selmer.

Hennings, Johan Christian (ca. 1768-5.4.1849), handelsmand. Medlem af det ældre købmandsliglav 1797, oldermænd 1815-17 og bisidder 1823-39. Konsul.

Gift med Ane Kirstine Elisabeth Bendtz(en). Ved folketællingen 1801 (10) boede de i Storegade 9 (matr. 10) med 1 datter, kones søster og 4 tjenestefolk.

Han udstedte sedler sammen med Holm. De annoncerede om inddragelse af disse pengebeviser 23.4.1816 (Amtsavisen).

19. 8 rbs. 18.10.1814. Unik.

Tekst: »No. 1146 - 8 Rbs. N. (V. - et hjørne mangler!)

Beviis for Otte Rigsbankskillin(g. .)

12, siger Tolv, af disse indløsesaf(!)

Henn(ings) /

eller Holm med Een Rigsbankdaler (Navneværddie) /

Randers, den 18de Octbr. 1814.«

Underskrifter:

»Joh. C. Hennings, Jac. Holm«.

Højde: 5,9 cm.

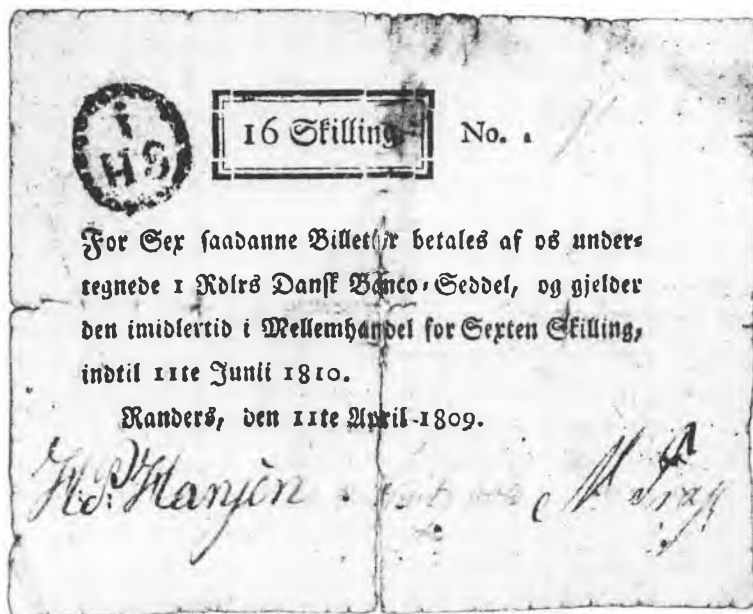
Uvist trykkested (Århus?).

Nr. 1146: N06.

Holm, Jacob (ca. 1770-1.4.1849), købmand. Ved folketællingen 1801 (600) nævnes han

Kat. nr. 15. P. F. Fischer.

Kat. nr. 18. H. P. Hansen, Ammitzø, N. Trap 1809.

som ugift købmandskarl hos enken Maren Boye, Slotsgade 1 (matr. 754).

Gift 19.8.1801 med Benditte Kirstine Bentzon.

Medlem af det ældre købmandsliglav fra 1802, konstitueret oldermænd 1819 samt 1821-23. Proprietær og ejer af Holmsgård i Kristrup, der opkaldtes efter ham. Sparekas-sedirektør 1830 og forligelseskommissær.

Beboede og ejede Storegade 13 (matr. 8), den såkaldte »Niels Ebbesens Gård«.

Udstedte sedler sammen med Hennings (se denne).

Jacobsen, F. Udstedte sedler sammen med Bigum (se denne).

Forslag: Frederik Jacobsen (ca. 1771-23.2.1855), klejnsmed.

Juul, Jens (ca. 1760-27.5.1813). Tog borgerskab som købmand 10.10.1792. Medlem af det ældre købmandsliglav 1795, oldermænd 1811-13.

Gift med Bodil Kirstine Bruun. Ved folketællingen 1801 (400) boede de i Torvegade 21 (matr. 311a) med 5 mindreårige børn, 5 tjenestefolk og 1 logerende.

20. 4 sk. U. å. 2 eks.

Tekst: »No. 364 -
Fire Skillings Beviis.
For Fire og Tyve af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.
af (underskr.) Jens Juul i Randers.«

Langs Venstre kant: »Jens Juul.«

Streg-perleramme med stjerner i hjørnerne: 4,3×7,6 cm.

Nr. 364: LEB 131. Nr. 559: N06. JØ 145.

Kiergaard, Knud (ca. 1740-26.8.1818), søn af købmand i Randers. Tog borgerskab som købmand 25.5.1774. Medlem af det yngre købmandsliglav fra 1772. Senere også bedemand?

Gift med Ane Cathrine Kierkegaard. Ved folketællingen 1801 (40) boede de i Brødregade 17 (matr. 84) med 1 datter og 1 tjenestepige. Annoncerede flytning 1810.

Bestilte 1.6.1809 3 bøger pengebilletter for i alt 3 rdr. hos bogtrykker Just i Viborg. 31.7. og 2.11. bestilte han yderligere 2 gange 3 bøger for henholdsvis 1 rdr. og 9 mrk. pr. bog. Det vil sige, at hans nu ukendte sedler er trykt i 3 oplag. Hvis deres format var som nr. 16-18, kan antallet beregnes til 3.456 stk.

21ABC. 1.6., 31.7. og 2.11.1809. Ikke bevaret?

Lange, Christen Nielsen (født ca. 1763), købmand og tobaksfabrikant.

Drev sammen med Niels Rudolfsen Bay tobaksfabrik. Fabrikken var grundlagt 1790 af kompagnonens broder Søren Rudolfsen Bay og var indrettet Rådhusstrøget 9 (matr. 560a), »Påskesønnernes Gård«. Medlem af det yngre købmandsliglav fra 1801. Gik fallit 1812.

Gift med Anne Sophie Wandberg. Ved folketællingen 1801 (428) boede de i »Påskesønnernes Gård« sammen med hans søster, hendes broder, 2 logerende og 3 tjenestefolk.

Udstedte sedler sammen med Thorup i Randers og Petersen i Udbyhøj (se disse).

22. 12 sk. U. å. 2 eks., 2 oplag.

A. Tekst: »No. 156.
Tolv Skillings Beviis
For 8 af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.

og ved Udbyhøj af (i Randers af
(underskr.) (Christ. Lange.
Niels Petersen (C. Thorup«.

Ramme med perlekæde og linier: 4,8×7,6 cm.

Nr. 156: KHM, gråt papir.

B. Tekst: Som den foregående, men »Otte« og kun 4 venstreparenteser forneden.

Ramme kun 4,2 cm høj.

Nr. 937: LEB 139, gråt papir. JØ 154.

Lange, Niels Peter (9.2.1770-17.12.1839),

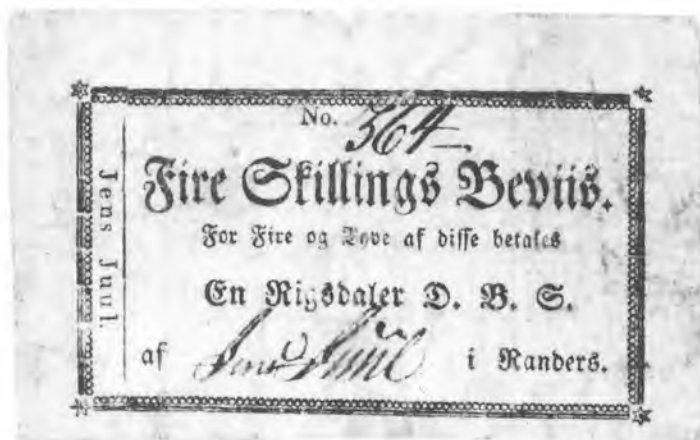
No. 1140 — 8 Rbd. R.

Beviis for Dtte Rigsbankskillir.
12, siger Lov, af disse indløsesaf H e n n
eller H o l m med Een Rigsbankdaler
neværdie.

Randers, den 18de Octbr. 1814.

J. Hennings & J. Holm

Kat. nr. 19. J. Hennings, J. Holm 1814.

Kat. nr. 20. J. Juul.

Kat. nr. 22A. N. Petersen, C. Lange, C. Thorup.

nævnes som værtshusholder (1795), senere købmand.

Gift 1. gang med Maren Gregersdatter, 2. gang med Maren Bloch Hasselbach og 3. gang med Maren Christensdatter? Ved folketællingen 1801 (619) boede de i Østergade 12-14 med 1 datter på 1 år og 1 tjenestepige. Borgerrepræsentant.

23. 6 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 447 -
Sex Skillings Beviis.
For Sexten af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.
af (underskr.) N. P. Lange i Randers.«

Langs venstre kant: »N. P. Lange«.

Ramme med bølgelinie: 4,1×7,6 cm.

Nr. 447: KHM, gråt papir; på bagsiden er skrevet »casseret«.

24. 4 sk. U. å. 3 eks., 2 oplag.

A. Tekst: Som 6 sk., men »Fire« og »Fire og Tyve«.

Ramme af forskellige §-tegn (jvf. Fischer): 4,4×8,1 cm. Rimeligvis trykt hos Borch i Aalborg.

Nr. 181: KHM; på bagsiden er skrevet »casseret«. Nr. 1498: LEB 133. JØ 146-47.

B. Tekst: Som den foregående, men »4«.

Ramme med bred siksak-kant: 4,3×8,1 cm. Trykkestet som den foregående.

Nr. 4698: KHM; på bagsiden er skrevet »casseret«.

25. 4 sk. U. å. Unik.

Tekst: Som nr. 23.

Ramme af §-tegn: 4,2×7,6 cm.

Nr. 626: LEB 132. JØ 146-47.

26. 8 rbs. U. å. 2 eks.

Tekst: »Nr. 511 -
Otte Rigsbank Skilling N. V.
For Tolv af disse betales
En Rigsbankdaler Navneværdie.
Af (underskr.) N. P. Lange i Randers.«

Langs venstre kant: »N. P. Lange«.

Ramme som den foregående: 4,4×7,4 cm.

Nr. 511: N06. Nr. 1007: KHM; på bagsiden skrevet »casseret«.

Ludvigsen, Bertel (ca. 1766-31.1.1839). Tog borgerskab som købmand 7.10.1795; blev samtidig medlem af det ældre købmandsliglav, oldermænd 1813-15, bisidder 1817-38.

Gift 16.7.1794 med Gjertrud Mammen; de blev viet i deres eget hus. Ved folketællingen 1801 (7) boede de i Storegade 13 (matr. 8) med 4 børn, hustruens søster, 1 søskendebarn og 7 tjenestefolk.

Han var brandmajor og reorganiserede brandvæsenet i Randers. Senere stænderdeputeret og borgerrepræsentant.

27. 2 mrk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 123
To Ma(rk) Beviis.
For Tre af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.

Af (underskr.) B. Ludvigsen i Randers.«

Langs venstre kant: »B. Ludvigsen.«

Ramme med perlekæde og linier: 3,7×7,5 cm.

Nr. 123: LEB 134. JØ 148.

Randers Købstads Fattigvæsen.

De trykte fattigvæsensregnskaber oplyser, at der 1808-09 blev trykt og anvendt 16 og 24 sk. sedler.

28. 24 sk. 1808-10. 2 oplag? Ikke bevaret?

29. 16 sk. - -.

S(ch)midt, Casper Christian (ca. 1779-20.5.1844). Annoncerede købmandsvarer til salg i Brødregade 1808-10 (Jyske Efterretninger og Amtsavisen). Kaldes handelsmand ved vielse 20.7.1809 med Kirsten Nielsdatter. Medlem af det ældre købmandsliglav fra 1817, udtrådt 1829, boede Dytmærskens 10. Betegnes fattiggasserer ved sin død.

30. 4 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 510
Fire Skillings Beviis.

For Fire og Tyve af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.
af

(underskr.) C. Smidt/i Randers.«

Ramme af bølgeliniestykker og stjerner:
3,2×5,4 cm.

Nr. 510: LEB 135. JØ 149.

Kat. nr. 30. C. Smidt.

31. 2 sk. U. å. 2 eks.

Tekst: Som 4 sk., men »To« og »Otte og Fyrgetyve«.

Ramme som den foregående.

Nr. 987: KHM. Nr. 1345: LEB 136. JØ 150.

Schmidt, J. H. - Kunne det evt. være en trykfejl for Hans Jørgen Schmidt (ca. 1776-13.2.1846), købmand?

Gift 8.5.1805 med Marie Hansen.

32. 2 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 420
To Skillings.
For 48 af disse betales
Een Rigsdaler D. B. S. af
(underskr.) J. H. (?) Schmidt
i Randers.«

Langs højre kant: »J. H. Schmidt.«

Ramme med perlebuer: 3,4×4,9 cm.

Nr. 420: KHM.

Kat. nr. 32. J. H. Schmidt.

Selmer, Jacob (ca. 1776-11.6.1851), købmand. Ved folketællingen 1801 (11), købmandskarl hos Niels Nielsen Bay, Storegade 5 (matr. 12).

Gift 23.7.1806 med Vibeke Margrethe Hee. 1812 nævnt som medlem af det yngre købmandsliglav.

Udstedte sedler sammen med Beutlich og N. C. Hansen (se denne).

Stabel, Friderich (22.10.1756-7.1.1835), søn af præst i København. Cand. Jur. 1784. By-skriver i Randers 14.10.1796-14.8.1829, til-lige herredsfoged i Nørhald og Støvring fra 14.7.1797 til 5.9.1814 og herredsfoged og -skriver i Houbjerg og Galten fra 5.9.1814 til 13.10.1819.

Ved folketællingen 1801 (64) boede han som enkemand i Dytmærskens 3 (matr. 106) sammen med 1 fuldmægtig og 2 tjenestefolk.

33. 8 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 941 8 Skill.
Otte Skillings Beviis.
For Tolv af disse betales
Een Rigsdaler D. B. S. af
(underskr.) F. Stabel
1345 i Randers.«

Ramme utydelig med perlebuer. Sedlen måler 3,9×4,9 cm.

Nr. 941 (1345 - hvad betyder det?): LEB 137. JØ 151.

34. 4 sk. U. å. Unik.

Tekst: Som 8 sk., men »Fire« og »24«.
Ramme som foregående. Sedlen måler 3,8×4,8 cm.

Nr. 4435 (-4103): LEB 138. JØ 152.

Thorup, Clemen (ca. 1766-24.1.1827), skipper. Nævnt i Nykøbing Mors fra 1788; solgte et skib til købmand Bay i Randers 1798.

Gift 2.3.1803 med Anne Marie Winding. Annoncerede i Amtsavisen 1811 og 1816. Boede i Dytmærskén. Død som almisselem.

Udstedte sedler sammen med C. N. Lange i Randers og N. Petersen i Udbyhøj.

Trap, Niels (27.2.1785-27.9.1830), købmand, fra Randers.

Gift 9.5.1809 med Karen Margrethe Caspersen. Drev spekulationspræget redervirksomhed, bl.a. kornhandel på Norge under Englandskrigen, og kapervirksomhed. Ejede sammen med købmændene Ree og Levin kaperbådene »Niels Ebbesen« og »Den raske Jyde«; ejede alene bådene »Levin« og »Karen Margrethe« (opkaldt efter hustruen). Ejede og beboede Rådhusortvet 4 (matr. 731). 1812 medlem af det yngre købmandsliglav.

Udstedte sedler sammen med Ammitz-bøll og H. P. Hansen (se denne) 1809; senere også alene.

18.12.1810 indrykkede han følgende annonce i Amtsavisen: »For at bevise Urime-ligheden af et udspreddt Rygte, indkalder jeg herved alle mine Sedler til Indløsning, til Januari Maanedes Udgang.«

35. 8 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. N. T. 4804
8 Skilling Danske.
For 12 af disse betales
EN RIGSDALER D. B. S.
Af (underskr.) Niels Trap.«

Langs venstre kant: »NIELS TRAP.«

Langs højre kant: »RANDERS.«

Sedlen er trykt som træsnit. Klicheen må-

ler: 5,3×7,7 cm. Antagelig trykt i Aalborg; herfra kendes 4 lignende sedler.

Nr. 4804: N06. JØ 153.

36. 2 sk. U. å. Unik.

Tekst: »To Skilling
For 48 af disse betales
En Rigsdaler D. B. S.
af
Niels Trap.«

Langs højre kant: Underskrift »Niels Trap«.
Uden stedangivelse!

Ramme med bølgelinie: 3,2×6,1 cm.

Uden nr.: LEB 138a. JØ 206.

Wulf, Israel Carl (1761-5.11.1826), fra Fredericia. I Randers fra 1806, hvor han deltog aktivt i den jødiske menigheds arbejde. Gift med Frederikke, »Fikke«, Davidsen. Drev manufakturhandel og pengeudlån. Handlede med bøndergårde og deltog i godsflagtninger. Drev som andre Randers-købmænd rederi- og kapervirksomhed. Wulf og L. N. Bigum ejede byens største kaper, skonnerten »Admiral Niels Juel«. Sammen med købmand Levin ejede han kaperbåden »Captain Jessen«. Ejede og beboede Rådhusortvet 6 (matr. 729); ejede en række andre ejendomme, bl.a. Rosengade 7, det senere Wulfske Fideikommis. Anlagde i 1811 Randers yngre Klædefabrik. Kom 1820 i økonomiske vanskeligheder i forbindelse med amtmand P. S. v. Fønss' fallit.

I en annonce i Amtsavisen 6.3.1815 meddelte Wulf, at hans pengebeviser på 1 og 2 rbm. blev forfalsket ved udradering og ændring af pålydende til 3 rbm. Der skulle forekomme så store numre som 1615 og 1762 - uagtet at der af ham kun var udstedt 500 af hver slags.

37. 2 rbm. (Før 6.3.1815). Ikke bevaret?

38. 1 rbm. - Unik.

Tekst (trykt på Skrå):

Kat. nr. 35. N. Trap.

Kat. nr. 38. I. C. Wulf.

»No.

105

En Rigsbank Mark.

For Sex af disse betales En Rigsbankdaler N. V. /

af

(underskr.) J. C. Wulf / i / Randers.«

Endnu en underskrift?

Ramme med tynde og tykke streger med perlebuer imellem: 6,8×7,9 cm.

Nr. 105: N06.

HOBRO

Anonyme blanketter (hører rimeligvis til Juul & Roses sedler (se nedenfor).

39. 1 rbm. 1814. 4 blanketter.

Tekst: »En Rigsbankmark N. V.

Sex af disse indløses med 1 Rigsbankdaler N. V.

Hobroe 1814. af.«

Rammen består inderst af streger og yderst af bølgeliniestykker - imellem findes kugler: 4,1×8,5 cm.

Blanket: VHM (protokoloplysning: Udstedt af apoteker Rose, Hobro). 3 sammenhængende blanketter: N03.

Juul, Friderich (antagelig født i Terndrup Mølle). I anledning af flytning og ændring af næringsvej annoncerede han sin gård på auktion 17.1.1809 (Jyske Efterretninger og Aarhus Stiftstidende 13.12.1808). Den lå på Adelgades vestside tæt inden for Sønder Port. Til gården hørte 20 tdr. land agerjord samt frugthave. Ejendommen egnede sig til handel og købmandskab samt brændevinsbrænderi.

Tog formodentlig borgerskab som købmand på det tidspunkt; fra 4.3.1816 også brændevinsbrænder.

Udstedte sedler sammen med apoteker Rose (se denne).

40. 2 rbm. 1814. 2 eks.

Tekst: »To Rigsbankmark N. V.

Tre af disse indløses med En Rigsbankdaler N. V.

Hobroe 1814. af

No. 1568. - (underskr.) »Juul. C. Rose.«

Ramme som nr. 35: 6,8×8 cm.

Nr. 1568: N06. Nr. 2200: Priv., Kbh. JØ 109.

Rose, Michael Christopher (27.1.1782-1849), fra Frederikshald, Norge. Discipel på Svaneapoteket i Oslo 1795-1800, derefter i København, Odense og Randers. Tog eksamen 1805 og fik 22.8.1806 bevilling på Hobro Apotek. 21.11.1817 måtte Rose opgive sit bo til konkursbehandling. Han døde som medhjælper på Løve Apoteket i Randers.

Udstedte sedler i kurantmønt alene og senere i rigsbankmønt sammen med Juul (se denne).

41. 6 sk. U. å. 2 stk., 2 oplag.

A. Tekst: »No. 1787. -

Sex Skillings Beviis

For 16 af disse betales

En Rigsdaler D. B. S. af

(underskr.) N. C. Rose i Hobroe.«

Langs venstre kant: »M. C. Rose«.

Ramme med bølgelinie: 3,2×5,8 cm.

Nr. 1787: LEB 116. JØ 110.

B. Tekst som den foregående, men »Sekten« i stedet for »16«. Mangler navnefelt langs siden, men sedlen er underskrevet af Rose.

Nr. 3772: KHM.

42. 3 sk. U. å. Unik.

Tekst: Som nr. 41, men »Tre« og »32«.

Ramme som nr. 41: 3,2×5,6 cm.

Nr. 79: KHM.

Schnojder, Johan Carl (f. 22.9.1780), søn af parykmager J. C. Schneider i Haderslev. Tog borgerskab som farver 26.3.1810.

Kat. nr. 39. Anonym 1814.

Kat. nr. 40. F. Juul og M. C. Rose 1814.

43. 2 rbm. U. å. Unik blanket.

Tekst: »No.
To Rigsbankmark N. V.
For Tre af disse betales
En Rigsbankdaler Navneværdie
Af i Hobroe.«

Langs venstre kant: »J. C. Schnojder.«

Ramme af akkolader: 4,1×7 cm.

Blanket: N06.

Kat. nr. 45. R. Ammitzbøll.

MARIAGER

Welling, Ditlev Christian (ca. 1779/80-24.4.1844), fra København. Tog borgerskab som grosserer 3.2.1813, købmand. Ved sin død svensk og norsk vicekonsul.

44. 8 rbs. U. å. Unik.

Tekst: »No. 445.
Otte Rigsbank Skilling N. V.
For Tolv af disse betales
En Rigsbankdaler Navneværdie
Af (underskr.) D. C. Welling i Mariager.«

Langs venstre kant: »D. C. Welling.«

Ramme bestående af §-tegn: 4,4×7,4 cm.

Nr. 445: N06.

HOLBÆKGÅRD, Holbæk sogn

Ammitzbøll, Rasmus (8.7.1765-18.5.1850) cand. jur., kaptajn i infanteriet, ejer af Holbækgård fra 1791. Svigerfar til H. H. Ammitzbøll i Randers, der også udsendte pengesedler.

Ved folketællingen 1801 boede han sammen med sin hustru i andet ægteskab, 1 søn af første, 4 fælles børn og 18 tjenestefolk.

45. 4 sk. U. å. 2 eks.

Tekst: »No. 83 R. A.
Fire Skillings Beviis.
For 24 af disse betales
Een Rigsdaler Dansk
af (underskr.) Ammitzbøll
paa Holbechgaard.«

Ramme med bølgelinie: 3,2×5 cm.

Nr. 83: LEB 117. Nr. 150: N06. JØ 111.

UDBYHØJ, Udby sogn

Petersen, Niels.

Udstedte sedler sammen med C. N. Lange og C. Thorup i Randers (se disse).

DJURLAND
GERRILD PRÆSTEGÅRD

Kamph, Nicolai (30.1.1777-14.4.1842), fra Gråsten, student i Kiel, cand. teol. fra Gottorp 1801. Sognepræst i Hove 1803 og fra 21.7.1809 i Gerrild.

Udstedte pengebeviser sammen med værtshusholder Rasmussen (se denne). Kamph fik fra Søren Elmenhoff 8.2.1815 leveret 1000 1 rbm.-sedler og 1000 8 rbs.-sedler. De udstedte pengebeviser blev inddraget ved annonce 26.4.1816 i Amtsavisen og i Aarhus Stiftstidende (23.4. og 26.4.).

46. 2 rbm. - Ikke bevaret?

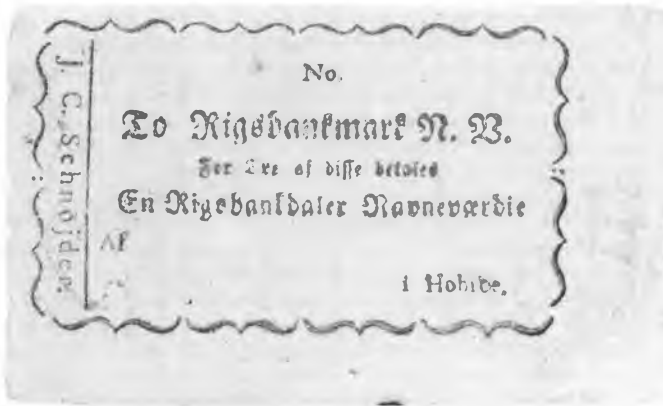
47. 1 rbm. 8.2.1815.

48. 8 rbs. - -.

GERRILD VÆRTSHUS
ved Sostrup Slot (»Scheel«)

Rasmussen, Christian (f. ca. 1765), kromand og jordbruger. Boede ved folketællingen 1801 sammen med kone og 3 børn samt sin moder. Ved den følgende tælling (1834) nævnes en ny indehaver af kroen.

Udstedte sedler alene og senere sammen med Kamph (se denne).

Kat. nr. 43. J. C. Schnojder.

Kat. nr. 44. D. C. Welling.

Kat. nr. 49. C. Rasmussen.

49. 4 sk. U. å. Unik.

Tekst: »No. 513(?)
Fire Skillings Beviis.
For Fire og Tyve af disse betaales
En Rigsdaler D. B. S.
af (underskr.) C. Rasmussen
i Gjerrild Vertshuus ved Scheel.«
Ramme med streger og perlekant: 4,7×7,5
cm.
Nr. 513(?): LEB 113. JØ 103.

LITTERATUR:

Andersen, Jørgen Møller: Om Randers sedler og adresse-mønter, Program for møntudstilling den 2.-3. nov. (1974), Randers Møntsamler Forening.
Bay, N. H. og F. Heerfordt: Randers ældre Kjøbmands-Liiglaugs Historie 1693-1918, 1919.
Brinch, Lise: Bogtrykkerne i Fredericia og Randers, 1786-1809, 1810-1830. Speciale, Danmarks Biblioteks-skole, København 1972.
Dansk biografisk Leksikon samt div. andre personalhistoriske opslagsværker om apotekere, prokuratorer og præster.
Grandt-Nielsen, F.: Fynske privatsedler fra statsbanke-rotens tid. Fynske Minder 1974, s. 231-248.
Samme: Nordslesvigske nødpengeseidler 1812. Nord-slesvigske Museer 1985, s. 77-96.
Samme: Københavnske nødpengeseidler 1809-10. Fests-krift (for) Amagerlands Numismatiske Forening, 1972-1987, side 7-14, Kastrup 1987.
Samme: Nødpengeseidler fra Ribe 1809 og Fanø 1814 (under udgivelse), 7-8 sider.
Hansen, Per Hofman: Pengebilletter, Privatsedler trykt af Viborg Bogtrykkeri i nødsårene 1809-1815. En fortegnelse og et regnskab. Maskinskrevet manu-skript 1983.
Henning, Paul: Familienavne i Randers Folketælling 1801. Medd. fra Personalhistorisk Institut 1928-29, sp. 3-6.
Randers Amtsavis: Div. årgange 1810-16.
Randers Byes ældre Kjøbmænds-Liiglaug 1918-43, 1943.
Regnskab for Randers Byes Fattigvæsen for 1808-10, Aarhus 1809, Randers 1810-11.
Søkbøstaden Randers. Flodhavn og købmændsby, 1980.
Aarhus Stiftstidende, 1809-10.

UTRYKTE KILDER:

Landsarkivet for Nørrejylland:
Div. kopier af folketællingslister 1801.
Div. kirkebøger.
Navnekartotek.
Randers Lokalhistoriske Arkiv:
Søren W. Elmenhoffs arkiv: Trykkeriets hovedbog 1815-19 (A 252 A).
Kopi af folketællingen 1801.
Navnekartotek.

FORKORTELSER:

D. B. S.: Dansk Banco Seddel.
DNB: Samlingen i Danmarks Nationalbank.
JØ: Jørgensen, C. T.: Beskrivelse over Danske Mønter 1448-1888, Kbh. 1888.
KHM: Kulturhistorisk Museum, Randers.
KMO: Kulturhistorisk Museum Møntergården, Odense.
LEB: Grosserer L. E. Bruuns samling, deponeret på Frederiksborgmuseet. Beskrevet i L. E. Bruuns Mønt- og Medaillesamling, 1928.
Mrk.: Mark.
N03: Nationalmuseets 3. Afd. (Dansk Folkemu-seum).
N06: Nationalmuseets 6. Afd. (Den kgl. Mønt- og Medaillesamling).
N. V.: Navneværdi (om rigsbankmønt).
Priv: Privat eje.
Rbm.: Rigsbankmark.
Rbs.: Rigsbankskilling.
Sk.: Skilling.
VHM: Vendsyssel Historisk Museum, Hjørring.
U. å.: Uden årstal/dato.

FOTOGRAFIERNE

er optaget af Niels Elsving, Nationalmuseet (katalog nr. 1, 8, 10, 11, 14, 15, 19, 20, 25, 26, 27, 30, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 45 og 49).
Frovin Sieg, Skals (katalog nr. 5, 12, 18, 22, 23, 24 (2), 32 og 39).

Arkivar Peter Bondesen, Randers Lokalhistoriske Arkiv, har venligst hjulpet med identifikation af personer og beskrivelser af disses karriere samt henvist dels til Randers Fattigregnskaber og Søren Elmenhoffs hovedbog for oplysninger om nødpengeseidler.

Da mormonerne kom til Randers-egnen

»Hellig krig« i sidste halvdel af det 19. århundrede

Af Jørgen Würtz Sørensen

I august 1853 kunne man i »Randers Amtsavis« læse, at der nu flere aftener i træk havde været uroligheder i Randers, hvor en mormonpræst havde omvendt 6-7 lokale. Denne missionsvirksomhed havde imidlertid mødt voldsom modstand hos en del af befolkningen, der søgte at få mormonpræsten smidt ud af byen. Således blev ruderne til mormonernes mødelokale smadret, ligesom det kom til korporlige slagsmål ¹. Det var imidlertid også tydeligt, at avisens sympati lå hos de mennesker, der havde bekæmpet mormonpræsten, og at behandlingen af ham egentlig var ret og rimelig.

Begivenhederne i Randers i sommeren 1853 var langt fra enestående. Lignende mormonforfølgelser havde fundet sted i andre byer i landet, hvor mormonerne havde forsøgt at vinde proselytter. Men hvorfor reagerede store dele af befolkningen, herunder også myndigheder og presse så voldsomt mod mormonerne, ikke bare gennem voldelige angreb, men også i skrift og tale? Hvad var det egentlig i mormonernes budskab, som skabte en sådan modstand, men som også resulterede i, at ca. 17.000 danskere i sidste halvdel af det 19. århundrede lod sig døbe af mormonerne? En dåb, som for mange betød, at man brød op fra Dan-

mark og fulgte mormonerne til deres »nye Zion« i Utah. For at forstå dette er det nødvendigt først af give en karakteristik af den sociale og politiske situation i Danmark i perioden og en beskrivelse af Mormonkirken og dens læresætninger.

Når mormonforfølgelserne i Randers og andre byer blev så voldsomme, må det netop ses på baggrund af den sociale og politiske udvikling i Danmark i perioden. Fra slutningen af 1840erne havde især byerne været præget af social uro blandt håndværkersvendene, lærlingene og daglejere. Samtidig var den demokratiske grundlov fra 1849 et brud på det politiske og ideologiske felt med indførelse af folkestyre og borgerlige rettigheder. En vigtig fornyelse i grundloven var indførelse af religionsfrihed, hvor det i paragraf 81 hed, at »borgerne skulle have lov til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, som stemmer med deres overbevisning, når intet foretages, der strider mod den borgerlige orden og almindelige sædelighed« ².

Det var i det hele taget en opbrudstid, hvor gamle normer og traditioner var i opbrud, og hvor nye og for mange truende ideer kom frem. Også Randers blev berørt af de nye tider efter 1850, hvor tidligere ti-

ders ro og isolation fra omverdenen langsomt gik i opløsning. I 1850 havde byen godt 7300 indbyggere, der havde levet uden i særlig grad at være påvirket af de voldsomme politiske og religiøse strømninger i verden omkring. Ganske vist havde man i 1838 haft det første valg af borgerrepræsentanter, men det var alene for det bedre borgerskab, som alligevel altid havde haft styrelsen i byen. Nye tanker om almindelige menneskers politiske rettigheder måtte virke fremmedartede, men endnu mærkeligere og truende var tanken om, at fra nu af kunne man stå udenfor den lutheranske kirke, der i århundreder havde haft monopol på religionsudøvelsen. Ja, man kunne kritisere den og anfægte dens lære. Ganske vist havde man i Randers jøderne med deres synagoge i Snaregade (fra 1857 i Nordregrave), men de ca. 200 havde man vænnet sig til, og de passede sig selv. Da man i 1850 begyndte at diskutere en særlovgivning for de religiøse sekter udenfor Folkekirken deltog Randers-borgerne da også i en underskriftindsamling på en adresse til Rigsdagen, hvori det bl.a. hed: »Vi kunne altsaa umuligen finde Os i, at en Lov udkommer, som tilsteder ubegrænset Troesfrihed eller Frihed til aldeles ingen Troe at have, som tilsteder afskaffelse af religiøse Skikke, der i Aartusinde har været hellige og dyrebare for vore Forældre og Os«.

Men det blev stadig sværere at undgå at komme i kontakt med - og derfor også under indflydelse af - verden udenfor, hvor nye politiske og religiøse ideer myldrede frem. Nye tekniske opfindelser gjorde, at man i stadig stigende grad kom i kontakt med mennesker uden for Randers. I 1852 startedes således en fast dampskibsforbindelse med »Cimbria« til København, og få år senere åbnedes den første telegrafstation i byen. Hertil kom, at der fra 1862 også blev jernbaneforbindelse sydover. Randers var blevet en del af en større verden end tidligere og derfor også omend nødtvunget kommet i kontakt med tidens nye politiske og religiøse strømninger. Mormonismen var blot en af disse strømninger, men i det

mindste i 1850erne og 1860erne den, der vakte mest anstød, diskussion og modstand³.

Men de nye tider, herunder indførelsen af religionsfriheden i Danmark, var desuden den vigtigste grund til, at mormonerne valgte Danmark og i første omgang København som centrum for deres skandinaviske missionsvirksomhed. Her regnede man med uhindret at kunne udbrede det nye budskab om »den genoprettede kirke«, de nye åbenbaringer i Mormons bog og det kommende tusindårsrige. Da de første mormonmissionærer kom til Danmark fra USA i foråret 1850, var det som repræsentanter for en kun en snes år gammel religiøs sekt. Mormonkirken oprettedes formelt i staten New York af Joseph Smith, der betegnedes som den nye kirkes profet. Mormonkirken, eller som den selv kaldte sig »Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hellige«, var et voldsomt opgør med den etablerede kirke, idet man hævdede, at de sande lærdomme, som etableredes i Moses' tid og senere af Jesus selv, allerede meget tidligt var begyndt at gå i forfald. Det var derfor nødvendigt med en genoprettelse af Guds kongerige på jorden, således som det også var forudset i skriften. Og for mormonerne var »skriften« foruden de to testamenter også Mormons Bog og de åbenbaringer, som kirkens profet til stadighed kunne modtage. Joseph Smith var ifølge Mormonkirken at Gud udset til at forestå denne genoprettelse, som var begyndelsen til »de sidste dage«, hvorefter Jesus ville komme tilbage til jorden for at regere over det tusindårsrige, som skulle gå forud for dommedag⁴.

Et centralt element i denne genoprettelse af »den sande kirke« og dermed i mormonismen var »indsamlingsbuddet«, d.v.s. at alle »hellige« skulle drage af sted til det nye Zion, der skulle opstå i Amerika. Efter en folkemængdes drab på Joseph Smith i 1844 blev det af den nye profet Brigham Young fastslået, at dette nye Zion skulle opbygges i Saltsødalen i den nuværende amerikanske stat Utah. Her samledes i slutningen af 1840erne de amerikanske og senere også

Praktiseringen af voksendåben blev et af de punkter, der ophidsede dele af befolkningen mod mormonerne.

engelske mormoner for at opbygge et nyt samfund af »hellige«. Det var også herfra, missionen udgik til andre lande, bl.a. Danmark ⁵. Foruden »indsamlingsbuddet« var voksendåb en vigtig del af budskabet, mens det er vigtigt at understrege, at »flerkoneriet«, - »polygamiet« - først fra slutningen af 1853 blev en del af budskabet. Vigtigt, fordi mange af de voldsomste forfølgelser af mormonerne i Danmark fandt sted, før polygami-tanken blev kendt, hvorefter det især blev denne del af mormonismen, der blev angrebepunktet ⁶.

Som nævnt startede de første fire mormonmissionærer (to amerikanere, en svensker og en dansker) deres virksomhed i 1850 og med betydelig succes. Med voksendåb og modstand mod den etablerede kirke var det naturligt for mormonerne at starte deres mission blandt baptister, hvoraf mange gik over til mormonismen. Baptisterne anerkendte kun voksendåb og stod udenfor Folkekirken. Der blev således hurtigt skabt store menigheder i først København og senere i Aalborg. Fra starten blev mormonerne mødt med fjendtlighed fra myndig-

hedernes og store dele af befolkningens side. Det var gennem disse ofte ganske voldsomme konfrontationer i især København og Aalborg, at indbyggerne fik kendskab til mormonerne begyndende mission. I starten af 1851 kunne man således i »Randers Amtsavis« læse, at politimesteren i Aalborg havde forbudt mormonerne at holde gudstjenester ⁷. Dette var i strid med grundloven, men politimesteren mente som mange andre ikke, at denne kunne gælde for en religiøs sekt. En religiøs sekt, der kaldte Folkekirkens præster for »ugudelige« og barne-dåb for »djævelens værk« ⁸. Det er karakteristisk for de mange notitser i »Randers Amtsavis« om mormonforfølgelser og forbud mod deres mission rundt omkring i Danmark, at man fra avisens side på intet tidspunkt tager afstand herfra. Man ser således, at den nye religionsfrihed i grundloven ikke sættes i forbindelse med mormonerne, heller ikke ved omtale af de stadig mere voldelige forfølgelser ⁹.

Værst gik det i Aalborg i juni 1851. I mere end en uge blev medlemmerne af den hastigt voksende mormonmenighed udsat for ødelæggelser af deres forsamlingsbygninger og deres privatboliger, ligesom mange led korporlig overlast. Urolighederne startede efter en voksendåbshandling ved Limfjorden og fortsatte, uden at politiet greb ind. Politimesteren mente fortsat, at mormonerne ikke var omfattet af religionsfriheden, og den lokale biskop fandt, at Mormonkirken burde forbydes og missionærerne smides ud ¹⁰.

Endnu var mormonmissionærerne ikke dukket op på Randers-egnen, men gennem artiklerne i den lokale presse blev befolkningen advaret mod »den falske lære«. Med eksempler rundt om i landet, hvor mormonerne vandt indpas, skulle befolkningen være parat og advaret, hvis og når mormonmissionærerne dukkede op lokalt. Der var en tydelig nervøsitet over for de »falske«, men desværre også »listige« missionærer. I en sådan advarselsartikel fra starten af 1852 kunne man således i »Randers Amtsavis« læse flg.: »Han (mormonmissionæren) taler

venligt og lægger Skriften til Grund for alle sine Betragtninger, og forklarer Bibelsprog, naturligvis som en vis Mand; men denne Udgaen fra Bibelen er dog en Snare, hvori manges ukyndig Sjæl let fanges, før Man seer sig for, og har han først faaet Personen døbt, saa lægges Bibelen paa Hylden og saa tages Mormonbogen frem, og Seiren er fuldkommen. Skjønt som sagt deres hyppige Forsamlinger talrigt besøges og deres hellige Bøger, navnlig Psalmebøger sælges rask væk, har Man dog endnu ikke hørt om nogen Daab heromkring, medens det paa den anden Side forsikres som ganske vist, at de, der er ivrigt i at høre dem og lettest maae befrygtes at gaae over til dem, enten ere de enkelte Individider, der hist og her findes omkring i Landet under det velbekjendte Navn »hellige« eller ogsaa de, som hidtil have levet et mindre exemplarisk liv« ¹¹.

Men netop her i starten af 1852 planlagde Mormonkirken et missionsfremstød på Randers-egnen, der hidtil ikke havde været berørt. Randers blev her underlagt Aalborgafdelingen (»konferencen«, som det betegnedes), der stod for missionen i det nordlige og vestlige Jylland. På et møde i Aalborg i starten af januar 1852, hvor missionærerne i Jylland samledes, fremgik det, at mormonerne faktisk allerede havde haft en missionær i Randers for at undersøge forholdene. Det var lærer (lav kirkelig grad i Mormonkirken) Søren Thomsen, der på konferencen rapporterede om sit besøg i byen. Af rapporten fremgik det, at Søren Thomsen mente, at udsigterne for missionen i Randers og omegn var særdeles gode. Der var dog tegn på, at der kunne opstå en del opposition ikke mindst blandt de lokale præster, men også fra dele af befolkningen ¹².

Søren Thomsen havde tydeligvis ikke selv forsøgt at missionere på Randers-egnen, men havde alene orienteret sig om mulighederne. På baggrund af hans rapport blev det imidlertid på samme møde besluttet at forsøge et fremstød. Udpeget til at stå i spidsen for dette blev den svenske missionær Anders W. Winberg, der samtidig blev ud-

Ole Beersens og hans Kone Dorthes
Rejse til Mormonerne
og deres Ophold der.

Udført med Monolog mellem Versene.

Af

Bernhard Rølle.

Kjøbenhavn.

Jul. Strandbergs Forlag og Tryk.
Sæes i Boghandelen, Holmensgade 15.

Af datidens medier blev foruden aviserne de folkelige skillingsviser brugt i kampen mod mormonerne.

nævnt til »ældste« (en højere gejstlig grad). Dette fremstød fandt sted i slutningen af januar og begyndelsen af februar 1852, hvor Winberg besøgte landsbyer omkring Randers, men ikke selve byen. Nogen succes blev det absolut ikke. Winberg mødte betydelig modstand overalt og vendte kort efter tilbage til Aalborg uden nogle resultater ¹³.

Men Winbergs mangel på resultater og den tilsyneladende store modstand mod mormonismen opgav man i første omgang et videre missionsarbejde på Randers-egnen. I stedet blev arbejdet koncentreret i Vendsyssel og Himmerland, hvor mormonerne havde et betydeligt gennemslag hos de allerfattigste i landsbyerne. Mennesker, for hvem tanken om frelsen og et nyt og bedre liv i det nye Zion i Amerika var tiltrækkende. Først sidst på året besluttedes det igen at forsøge på Århus- og Randers-egnen. På et konferencemøde i Aalborg i november 1852 kunne missionæren Anders Andersen meddele, at han på Århus-egnen havde mødt megen modstand, men det var dog lykkedes at døbe to, således at det så ud til, at missionen var ved at lykkes også i det mere velstående og frugtbare Østjylland. Missionæren Jens Thomsen kunne meddele, at han havde missioneret i og omkring Randers og Viborg. Det var her lykkedes at få solgt en del af mormonernes skrifter, men endnu var ingen blevet døbt ¹⁴.

Det var således ikke i Østjylland, mormonerne havde haft deres største missionsuccesser, men fortsat i Vendsyssel og København. Det var da også herfra, størstedelen af de 300 mormoner kom, der i december 1852 drog af sted over Atlanten på vej mod Utah og livet i det nye Zion ¹⁵. I foråret forsøgte Mormonkirken imidlertid et nyt fremstød i Østjylland. I »Randers Amtsavis« kunne man i foråret således se følgende notits: »Mormonerne have i den sidste Tid begyndt ogsaa i Omegnen af Aarhus. I flere Landsbyer deromkring have deres saakaldte Præster afholdt Forsamlinger, og saavel Ældre som Yngre, have ladet sig døbe, deels i Mergelgrave, hvor Man til den Ende har maat-

tet hugge Hul gennem Isen, deels i andre Vandsteder. Den Formening at ville faae fri Reise til Amerika, har forledet flere af ellers troende Mennesker til at sælge deres hele Eiendom og give Udbyttet deraf til den saakaldte Overpræst for af ham at lægges i den fælles Kasse. I Søndags blev en af Mormonpræsterne arresteret som Løsgænger« ¹⁶.

Kort efter kunne »Randers Amtsavis« berette, at mormonerne nu også var begyndt »at drive deres Uvæsen« omkring Horsens, hvor en del daglejere var blevet døbt ¹⁷. I sommeren 1853 begyndte mormonmissionærerne igen at besøge også Randers-egnen, hvor de hidtil ikke havde haft overvældende succes. I slutningen af juli 1853 kunne den lokale presse berette om mormonernes opdukken. Ifølge avisen var Randers-egnen hjemsøgt af »en vagabonderende Mormonpræst«, der profeterede verdens undergang. Mormoner ville dog blive frelst ved at følge ham til det nye Zion i Amerika. Samtidig gik der rygter om, at flere højtstående mormonmissionærer var i vente. Avisen kunne kun advare mod at lade sig forlede til at blive mormondøbt og til udvandring til Utah ¹⁸. I første omgang var det i landsbyerne, missionen foregik, men kort efter forsøgte mormonerne sig i selve Randers. Som nævnt førte dette forsøg til uroligheder og opløb i byen i flere aftener i træk. Det var folk, der ønskede at forhindre at mormonmissionærerne fik lejlighed til at forkynde deres budskab, men det lykkedes kun delvist. Efter flere forgæves forsøg lykkedes det denne gang at få døbt 5-6 lokale, hvilket blev starten på en Randers-menighed ¹⁹.

Årsagerne til, at man i Randers som andre steder reagerede så voldsomt mod mormonmissionen, er utvivlsomt at finde såvel i den sociale og politiske situation som i mormonernes budskab. I en socialt urolig tid blev mormonerne en minoritet, der kunne få skylden for det oprud i traditioner og normer, som var i gang. Samtidig var det tydeligt, at mange mennesker ikke forstod principperne i den nye grundlov, hvis de overhovedet kendte indholdet. At mormonmissionærer uhindret skulle kunne kalde bar-

nedåb for »djævelens værk« og Folkekirkenes præster for »hedninge«, var for stor en omvæltning fra tiden før 1848. Denne opfattelse gjaldt ikke alene den almindelige befolkning, men også myndigheder, især i provinsen. I Randers som andre steder så man da også, at myndigheder ikke greb ind i forbindelse med forfølgelserne, og mange måtte få det indtryk, at forfølgelser af mormoner var tilladt, ja, endda blev set på med en vis velvilje af myndigheder og det bedre borgerskab.

Men naturligvis spillede også mormonerens budskab en rolle. Ikke mindst deres ofte meget heftige kritik af tidligere accepterede sæder og skikke, hvor især voksendåben, men også andre dele af mormonlæren virkede provokerende blandt de danskere, der i lang tid havde været vant til den lutherske-evangeliske forkyndelse. Det virkede fremmedartet og truende, når mormonmissionærer nu pludselig begyndte at tale om nye profeter og nye åbenbaringer, talte om de sidste dage og Jesu nære genkomst og betjente sig af helbredelser ved håndspålgelser og bøn. Bedre blev det ikke efter 1853, hvor også flerkoneriet kom til at indgå i budskabet. At flere af de missionærer, der kom til Randers efter 1853, desuden var udlændinge, først og fremmest svenskere og amerikanere, gjorde naturligvis ikke sagen bedre. De var »fremmede« og »fjender«.

Med den første voksendåb af lokale indbyggere og besøg af stadig flere mormonmissionærer blev tonen i Randers-pressen over for mormonerne stadig skarper. Kirken blev fremstillet som et stort svindelnummer, der alene havde til hensigt at narre penge fra folk og lokke dem til Amerika. Fra slutningen af 1853 begyndte også mormonerens nye budskab om flerkoneriet at finde vej til avisernes spalter. Der blev skrevet skillingsviser om, hvordan de øverste mormonpræster havde ti til tyve koner og kun var interesseret i at lokke unge og naive kvinder til Utah. I kampagnen mod mormonerne var de lokale præster særlig aktive i såvel skrift som tale, men også myndigheder greb ind for at stoppe mormonis-

mens udbredelse. I Randers havde politimyndighederne således som nævnt ikke ydet beskyttelse til missionærerne under urolighederne i 1853, men i tiden efter begyndte man mere aktivt direkte at forhindre mormonerens virksomhed på Randers-egnen. Dette skete ved at anvende en paragraf i politivedtægten, der forbød »vagabondering« eller »løsgængeri«. Såfremt en person ikke havde midler til livets opretholdelse eller arbejde i en by, kunne vedkommende udvises. Dette blev fra midten af 1850'erne brugt mod mormonmissionærer, der netop rejste rundt uden penge. På et konferencemøde i begyndelsen af 1855 kunne mormonmissionæren F. Lybert oplyse, at han under en mission i Randers, hvor to var blevet dødt, var blevet arresteret af politiet og senere sendt ud af byen²⁰. Kort efter skete det samme for Lybert og den svenske missionær Erikson. De var taget på mission i Midtjylland og var taget ind på kroen i Hammel. Tre timer efter deres ankomst var de imidlertid blevet arresteret og derefter ført til fængslet i Randers. Herfra var Lybert blevet sendt tilbage til Aalborg, mens Erikson fik ordre om at tage tilbage til Sverige. Han var derfor blevet taget med til Århus, hvorfra han så skulle tage et skib til Sverige, men i stedet tog han tilbage til Randers for at fortsætte missionsarbejdet. Her blev han imidlertid straks arresteret igen og sad i fængsel på vand og brød i tre dage, hvorefter han blev sendt direkte tilbage til Sverige²¹.

Trods myndighedernes indgreb fortsatte mormonerne deres virksomhed på Randers-egnen, hvor flere blev døbt, ligesom mormonerne fik solgt mange af deres religiøse skrifter²². Men også på landsplan fortsatte mormonerne deres virksomhed. Fra 1852 tog stadig større grupper af danske mormoner af sted til Saltsøstaden (Salt Lake City) for at være med til at opbygge »det nye Zion« på trods af præsternes og pressens advarsler. Dette førte til fremstilling af pjecer og artikler, der skulle advare befolkningen mod mormonerne og gøre dem i stand til at modstå missionærernes argumenter. F.eks.

bragte »Randers Amtsavis« i 1856 en stor artikel af pastor Christiani fra Bjerregrav under overskriften »En liden Modgift mod Mormonernes falske Paastande til brug for Menigmand«. Heri blev mormonerne argumenter om f.eks. det forkerte i barnedåben osv. gennemgået og befolkningen forsynet med modargumenter. Foruden spørgsmålet om barnedåb og voksendåb var der andre vejledninger i Christianis skrift til befolkningen i Randers og omegn. Det hed f.eks.: »Der var nu naturligvis langt Mere at sige, naar Man vilde gaae irette med Mormonerne, angaaende deres falske Paastande og Lærdomme om det tusindaarige Rige, hvor Christus skal regere synlig blandt Sine i Amerika. En Lærdom der ogsaa er stjaalet fra Christendommen og forøget med falske Tilsætninger af Mormonerne, angaaende deres Engleaabenbarelses og Profetier, der synes at være godt Kjøb paa iblandt dem, men da de sjældent paa deres Omvendelsesreiser komme frem med deres Læres egentlige Hemmeligheder, saa er Modgiften her mindre fornøden. De Beretninger, som nu og da findes i Aviserne fra Amerika vise tilstrækkeligen, at den hele Mormonisme er et snedigt Bedrageri, der er lagt mere an paa Folks Lommer end paa deres Hjærter, og naar Mormonerne til disse Beretninger svare, at det ere kun de Frafaldne, hvem de behandle saaledes, saa er selv denne Indrømmelse et Bevis paa, at de øve et grueligt Tyranni over deres Troesforvandre. At de tage flere Koner paa eengang, lige tværtimod det nye Testaments Ord, vil jeg blot omtale, for at vise, hvorledes de ikke forsmaa at bruge Løgnen som et Middel til at vinde Tilhængere«²³.

I 1850'erne var det dog kun i begrænset omfang, at mormonerne fik et betydeligt gennemslag i Østjylland, herunder også på Randers-egnen. Til gengæld er der ingen tvivl om, at man også i Randers frygtede mormonerne og deres mission over for samfundets fattigste grupper. Ved siden af konflikten omkring Slesvig-Holsten var advarslerne mod mormonerne det område, der blev tildelt mest plads i »Randers Amts-

avis«, hvor det ikke kun handlede om smånotitser, men ofte om helsides artikler om forholdene i Utah, der blev fremstillet som ganske forfærdelige - med græshoppesværme, krig, forfølgelse af ikke-mormoner og selvfølgelig uopdslede beskrivelser af flerkoneri, hvid slavehandel m.v.²⁴. I særdeleshed blev flerkoneriet flittigt brugt i pressen, også i Randers, hvor man f.eks. i foråret 1857 i »Randers Amtsavis« kunne læse følgende om forholdene i »Mormonstaten«: »Ved Bredderne af en stor Saltsø, midt i en af de skrækkeligste Ørkener i Verden har et Folkesamfund fæstet Bo, der bringer os til at rødmø over vor Tidsalder og hvortil Menneskeslægtens Historie knap kan opvise Magen . . . Mormonismens Hovedtræk er Fleerkoneriet, og enhver Kvinde i Staten er overladt til de Mænds Godtfindende, der have erhvervet nogen Mynighed. En eneste Mand kan fordr og til egne sig 30, 40 ja 50 »Koner«, og da det antages at Herskernes Magt udgaaer direkte fra den Almægtige, saa kan Ingen unddrage sig deres Bud«²⁵.

Med avisartikler og pjecer førtes en del af kampen mod mormonerne på Randers-egnen, men som nævnt også med korporlige sammenstød, vinduesknusning og arrestationer af mormonmissionærene. Efterhånden stilnede de voldelige forfølgelser af, men helt op i 1880'erne ser man utallige anti-mormonske artikler i Randerspressen. Dette afspejler en frygt for, at stadig flere skulle lade sig døbe eller »narre« af mormonerne. Artiklerne viser da også, at man var klar over, at mormonerne budskab talte til bestemte grupper i befolkningen, som oftest de allerfattigste i såvel byerne som på landet. Centralt for den fattige danske mormon måtte det være, at vedkommende gennem tilslutning til mormonismen blev revet ud af rollen som det danske samfunds bundfald. Hermed skabtes en ny bevidsthed om at tilhøre »de Sidste Dages Hellige«. Samtidig var det drømmen om et nyt og bedre liv i »det nye Zion«, både religiøst og socialt. Også for mormonerne var det sort og hvidt, hvor det danske samfund

»En mormon hjemfører en ny hustru«. Også tegninger blev brugt i kampen mod mormonerne.

stod for alt det negative. Udvandringen blev af de danske mormoner selv beskrevet som »Flugten fra det syndefulde Babylon og hjem til Zion og det genrejste Jerusalem«.

Hvor mange der mere præcist blev døbt i Randers af mormonerne og senere udvandrede til Utah, er det desværre ikke muligt at afgøre. Randers var som nævnt en del af Aalborg-konferencen fra starten af 1852 indtil 1857. I denne periode blev der døbt 756 mormoner, men det overvejende flertal var utvivlsomt fra Aalborg og omegn. At mormonerne var i vækst i Østjylland efter 1855, er imidlertid også tydeligt. I 1857 anmoder lederen af Randers-menigheden, Chr. A. Madsen, om, at Randers nu bliver udskilt fra Aalborg-konferencen og i stedet indtræder i den nye østjyske Aarhus-konference²⁶. Der har således været tilstrækkelig mange mormoner i Århus og Randers til fra da af selv at kunne varetage missionsarbejdet. I perioden 1857-60 har man 310 døbte, mens der i 1860'erne døbes knap 800 i området. I modsætning til de fleste andre

konferenceområder ser man, at det østjyske område først relativt sent bliver en frugtbar missionsmark for mormonerne. Især i 1870'erne ses dette, da knap 2000 bliver døbt indenfor Aarhus-konferencen. Samtidig sker der også en stigning i antallet af mormoner fra Århus- og Randers-egnen, der drager »hjem til Zion«²⁷. De fattigste i Vendsyssel og Nordjylland samt de fattigste i København var altså i starten de mennesker, for hvem budskabet lød mest overbevisende. Her kunne relativt få missionærer omvende mange. Da mormonerne får tag også i Østjylland, er det imidlertid resultatet af en langt større missionsvirksomhed, hvor mange missionærer udsendt fra Utah arbejder i området. Efter 1890 aftager denne missionsvirksomhed, og mormonerne bliver i mindre grad udsat for kritik. Dels fordi mormonerne på dette tidspunkt opgiver flerkoneriet, dels fordi man nu med et veludbygget Utah holder op med at opfordre danske mormoner til at udvandre.

NOTER:

1. Se »Randers Amtsavis« 15. august 1853.
2. Om baggrunden se Jørgen Würtz Sørensen: »Vil-kårlig voldsomhed. Mormonforfølgelser i Danmark i 1850-erne«. Historie. Jyske Samlinger Ny Række 17,1 1987 s. 54 ff.
3. For oplysninger om Randers henvises generelt til Povl v. Spreckelsen (red.): Randers Købstads Historie (1952).
4. Om Mormonkirkens tidlige historie og lære se Leonard J. Arrington & Davis Bitton: The Mormon Experience. A History of the Latter-day Saints (1979).
5. Om missionen og »indsamlingen« se Andrew Jensen: History of the Scandinavian Mission (1927) s. 9 ff.
6. Se Jørgen Würtz Sørensen: Rejsen til Amerikas Zion. Den danske mormonudvandring før århundredeskiftet (1985) s. 37 ff.
7. »Randers Amtsavis« 6. februar 1851.
8. Jørgen Würtz Sørensen: Rejsen til Amerikas Zion s. 30.
9. Se f.eks. sådanne notitser i »Randers Amtsavis« 1. januar 1852; 6. januar 1852; 17. marts 1852.
10. Se Jørgen Würtz Sørensen: I religionsfrihedens skygge. Mormonforfølgelserne i Aalborg i 1850-erne (1984).
11. Se »Randers Amtsavis« 30. marts 1852.
12. Aalborg Konference Rapport 4. januar 1852; ori-ginalen i Salt Lake City, her fra kopi hos den danske afdeling Jesu Kristi Kirke af Sidste Dages Hel-lige i København.
13. Aalborg Konference Rapport 10. februar 1852.
14. Aalborg Konference Rapport 7. november 1852.
15. Om den betydelige mormonudvandring fra Dan-mark i sidste halvdel af det 19. århundrede se Jør-gen Würtz Sørensen: Rejsen til Amerikas Zion; desuden Jørgen W. Schmidt: Oh, du Zion i Vest (1965).
16. »Randers Amtsavis« 5. april 1853.
17. »Randers Amtsavis« 25. maj 1853.
18. »Randers Amtsavis« 27. juli 1853.
19. »Randers Amtsavis« 15. august 1853.
20. Aalborg Konference Rapport 19. januar 1855.
21. Aalborg Konference Rapport 27. januar 1855.
22. Aalborg Konference Rapport 11. oktober 1855.
23. »Randers Amtsavis« 16. december 1856.
24. Se f.eks. helsidesartikler om »Stor-Saltsøstaden i Aaret 1855« i »Randers Amtsavis« 14. og 15. december 1855.
25. Randers Amtsavis 22. maj 1857.
26. Aalborg Konference Rapport 23. juni 1857.
27. En statistisk oversigt over Århus-konferencen se Mette Skougaard: Mormonudvandringen fra Dan-mark 1852-1900. En undersøgelse af baggrunden for udvandringen og en analyse af udvandringens struktur 1873-93 (1976) s. 30.

De Randers-akademister

Af Kaj Skytte-Rasmussen

Om Akademiet i København

Frederik d. 5. stod i 1754 fadder til oprettelsen af Det kgl. Akademi for de Skønne Kunster. Han realiserede hermed et alment ønske om, at kongeriget fremover selv kunne opfostre kunstnere og dygtige håndværkere. Hidtil havde det været sådan, at man måtte indforskrive kunstnere fra udlandet til løsning af kongens og adelens store byggeopgaver. Til hjemsted for Akademiet stillede kongen sin private ejendom, Charlottenborg, til rådighed. Kommende udøvere i »Skildrer- Billedhugger- og Bygningskunsten« troppede op. Ikke mindst Skildrer(maler)afdelingen fik fra starten en betydelig søgning, og naturligt nok kom en stor del fra det gemene malerfag, hvis udøvere ikke var uvant med brugen af de små pensler og kulørernes mangfoldighed.

Nogen betænkelighed kom imidlertid til udtryk - blandt håndværksfagene. Vi hører, at ledelsen af Københavns Malerlaug var bange for, at kunstmaleriet ville gøre et indhug blandt fagets udøvere, så de gik tabt for lauset. Der skete bl.a. det, at en vis J. P. Lund, der var laugsoplært malersvend, blev indstævnet for politiretten af Københavns

Malerlaug. Han havde begået den faglige brøde at slutte sig til den frie kunst på Akademiet, og han blev dømt til under daglig mulkt på ny at indmelde sig i lauset. Til trøst hentede han sig den store guldmedalje i 1756, og blev i øvrigt senere hof- og landskabsmaler.

Man forstår dog malerfagets betænkelighed mod at lide tab af medhjælpende svende, hvis de »lod sig forlede til kunstnernykker«. Man forstår også, at håndværkerstanden surmulende modtog Struensees direktiv af 21. juni 1771, hvori stod, at »... alle inden for den kongelige residensstad værende professionister og håndværkere, som ikke kan undvære tegning, skal forpligte sig til at lade deres lærlinge flittigt besøge Akademiet«.

Myndighederne fandt, at Akademiet også havde en forpligtelse til en mere bred og folkelig indsats til gavn for hele håndværkerstanden. Der er her tale om den egentlige start på de senere så udbredte tekniske skoler landet over.

Allerede ved åbningen af denne nye skoleform for håndværkets lærlinge mødte der 291 elever; fire år efter var elevtallet vokset

Kongens Nytorv i begyndelsen af 18. årh. Charlottenborg i baggrunden.

til næsten det dobbelte, og (hvad der er værd at bemærke) malerlærlingene udgjorde over halvdelen! Der var altså ikke mangel på elever, men der var mangel på pædagogisk undervisningsmateriale, som kunne fastholde elevernes interesse. Man benyttede tyske og engelske forbilleder, plane forbilleder som eleverne skulle kopiere. Bestemt ikke inspirerende, og forståeligt, at snurrige påfund og alskens narrestreger blev en alvorlig trussel mod den velmenende hensigt, Akademiet tillagde dette supplement til mesterlæren.

Lad os fornøje os med at blade lidt i »undernes mindebog«. Rygterne gik i byen om de narrestreger, eleverne muntrede sig med i ungdommelig kådhed. Man fortalte, at

gavtyve strøede ærter på trapperne, så både lærerne og eleverne faldt ned ad dem - og når den gamle lærer tog sig et lille hvil i sin lænestol og søvnen efter en anstrengende dag overmandede ham, fæstnede man hans lange paryk med nåle i lænestolens rygpude. Og så gjorde man en voldsom støj ved at klapre med tegnebrædderne så læreren fór op, og parykken blev revet af ham og hang ved stolen - til skjult morskab for hele klassen. Ikke underligt, at den håndgribelige afstraffelse blev godkendt som et pædagogisk middel. Jeg citerer: »... man hørte derfor tidt et vældigt klask, en ørefigen, uddelt af Rosenberg, hvorefter døren blev lukket op, og en elev blev ved hjælp af betjent Jens, sat ud med samt sit tegnebrædt«¹.

Et andet sted står følgende: »I de sparsomt udkommende dagblade var der idelig klage over den utålelige støj og hysten fra de løsslupne læredrenge, når de hver aften kl. otte fyldte Kongens Nytorv og som en vild horde stormede bort gennem Østergade, hvor de navnlig forulempede de fruentimere, de mødte på deres vej.«²

Så allerede den første vinter måtte den daværende direktør, professor Wiedewelt, personligt advare eleverne og kundgøre: »... at politimesteren har meddelt, at de elever, som på Kongens Nytorv eller omliggende gader gør ringeste alarm, vil af politiet blive pågrebet og ikke alene blive hensat i rådhusarresten, men også efter omstændighederne blive straffede.«³ Selv denne alvorlige advarsel hjalp dog kun lidt. »Akademidrengene« var og blev et berygtet folkefærd.

Vi kan forstå, at det var så som så, hvor stort et udbytte såvel skolen som eleverne fik af deres skolegang. En væsentlig grund må tilskrives de mangelfulde pædagogiske betingelser. I 1815 fik tilstandene en lykkelig drejning, idet württembergeren Gustav Friedrich Hetsch blev knyttet til Akademiet. Med stor pædagogisk sans satte han nu sit præg på såvel læringeundervisningen som den videregående undervisning i kunstklasserne. Da han fandt, at tidspunktet var modent, foreslog han, at der burde oprettes en selvstændig dekorationsklasse - alene forbeholdt kommende udøvere af de dekorative opgaver, som var aktuelle i tiden.

Hans forslag vandt bifald på Akademiet - man savnede denne valgmulighed. Vi hører om, at akademisekretær Thiele ved årsfesten 1832 udtaler sin betænkelighed ved den rigelige søgning af malere til den rene kunstmalerlinie: »... antallet overstiger vistnok landets fornødenheder, men om der kun kom et ringe antal kunstnere ud af dette antal, så var det dog en trøst, at man af flokken til gavn for fædrelandet kunne forvente »Fædrelandets dueligste malermestre.«⁴

Ja, sådan kan en diplomat også sige det, men sandheden var nok, at alt for mange

uden tilstrækkeligt talent til det rene billedmaleri kom på afveje. Nu tilbød der sig (1843) en mulighed for en håndværkspræget dekorationsklasse, hvor man virkelig kunne gøre sig håb om at uddanne »Fædrelandets dueligste malermestre« - for nu at blive i det højstemte.

Imidlertid ønskede initiativtagerne, at der blev oprettet et professorat for denne nye afdeling. Akademiets syv professorer tilbød at ofre en ottendedel af deres ringe gage til aflønning af den udvalgte, men på grund af bureaukratiske snirklerier blev der ikke valgt en professor, men - en bestyrer.

Vi er nu nået frem til 1863, og dekorationsklassen blev anerkendt som ligestillet med de højere klasser i de andre afdelinger. Skolen ansatte i 1864 den kendte dekorationsmaler G. C. Hilker som bestyrer. Han virkede til 1870 - en eminent dygtig fagmand, ikke mindst kendt for dekorationerne i universitetets aula og festsal. I perioden fra 1873 til 81 blev han efterfulgt af dekorationsmaler O. Schondel. Trods en pligtopfyldende indsats kneb det for ham at leve op til det kunstneriske mål, man havde sat sig med undervisningen. Så fulgte dekorationsmaler N. Frstrup, som tiltrådte i 1881 - vel i særdeleshed kendt som manden, der dekorerede Det kgl. Teater.

Til opmuntring for dem, som evnede en videregående uddannelse på Akademiet, bør det vel nævnes, at der var medaljer at hente. Man kunne erhverve sig den lille og den store sølvmedalje under forløbet, og strakte evnerne til, kunne man dernæst i den afsluttende fase forsøge at lægge an til den lille og den store guldmedalje.

Samtidig med oprettelsen af den selvstændige afdeling i dekoration blev det muligt for eleverne af konkurrere om sølvmedaljer. Uden at gå ind på opgavernes ordlyd i detaljer, så må jeg dog nævne et af hovedpunkterne i en formulering, som blev stillet ca. midt i 1800-tallet: »Et rullegardin i gotisk stil«, hvormed skulle forstås udsmykningen af samme. Det kan godt knibe lidt i vort realistiske århundrede at godtage sammenhængen med den dengang nymodens

mekaniske rullestok og så gotikken fra 1300-tallet.

Havde man bestået, så fulgte endvidere den glædelige tilføjelse, at »den store sølvmedalje fritager modtageren for at gøre svendestykke lige som den frier modtageren for militærtjeneste«. Og endelig vedrørende titulationen: med sølvmedalje fulgte retten til at kalde sig »Artist«!

Guldmedalje i dekorationsklassen kom til i 1888. Her blev stillet store krav. Opgavens formulering lød som følger: »Et malet eller modelleret dekorationsarbejde, enten efter en af udvalget, dog med frit valg af stil, givne opgave - for hvert fag bestående i en omfattende komposition - hvortil materiale og målestok er angivet i opgaven, eller efter en af kunstneren valgt opgave med frit valg af stil, men om hvis udførelse og målestok konkurrenten forud må forhandle med udvalget.«

Når eleverne var nået igennem samtlige forberedende klasser, de mellemliggende specielle og de afsluttende dekorationsklasser, kunne de lægge op til en afgangsprøve. Tager vi afgangsprøven stadfæstet i 1888, så lyder den som følger:

1. En i farve udført skizzeprøve, udarbejdet i 2 gange 24 timer i loge under tilsyn i Akademiet.
2. En i farve udført dekoration i bestemt stil til et opgivet rum, udarbejdet i en nærmere angivet målestok, med gennemførte malede enkeltheder i fuld størrelse. (Udarbejdes i et tidsrum af 11 a 12 uger).
3. Malede figurer-, dyre-, plante- og ornamentsudier samt kompositioner, udførte under frie forhold.
4. Fremlæggelse af de i modelskolen udførte studier.

Vi bemærker under punkt 1, at skizzeprøven i 2 gange 24 timer udarbejdedes i loge. Nu var det bestemt ikke nogen kongeloge, der her er tale om. Med logerne forstod man nogle små rum, sammentømret til lejligheden i et lokale på 1ste sal, »af 4 alen høje uhøvlede brædder«. Samtlige døre ind

til de enkelte loger fik hver sin hængelås, og »ingen kunne forlade sin loge uden at ledsages både frem og tilbage af opvarteren, som dag og nat stod vagt uden for«. Man havde altså at opholde sig i 2 døgn under lås og slå. Når prøven var overstået, blev rummene pillet ned.

Randers-akademisterne

Randers har også haft sine akademister, gæve håndværkere, som ønskede at supplere uddannelsen med det mere, som kunne gøre dem til dekorationsmalere. Fem i alt. Vi starter med den ældste:

Fritz Mathæus Poulsen, f. 1839, d. 1906.

Han blev allerede som 19-årig optaget på Akademiet, og fulgte i de følgende fem år undervisningen, afbrudt af perioder, hvor han måtte hente sig »lidt studiestøtte« ved det praktiske håndværk - bl.a. tapetserede han H. C. Andersens lejlighed i Nyhavn. I 1864 blev han indkaldt til militæret og deltog i krigen om Sønderjylland. Slap dog uden en skramme, og slog sig i 1865 ned i Randers og etablerede sig som malermester i Brødregade nr. 23. Han blev hurtigt kendt som en begavet håndværker med dekorative evner. Da den tekniske skole oprettede dagskole for malere i 1880, blev han ansat som lærer og virkede her i 17 år. I stille perioder supplerede Poulsen sine indtægter ved at male portrætter. I 1899 optog han sin søn, Albert Emil, i forretningen. Efter faderens død førte han forretningen videre, for i 1933 at optage sine to sønner, Fritz og Andreas, i firmaet, som bestod indtil 1967. I 1965 havde man passeret firmaets 100-års jubilæum.

Fritz M. Poulsen 1836-1906.

Dekorationsmaler K. Trunderup med Randers byvåben til rådhusruden. Foto 4. marts 1931, dagen før Trunderup døde. Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Kristian Emil Trunderup, f. 1859, d. 1931.

Han var født i Nyborg og stod i lære samme sted. I 1882 bliver han optaget på dekorationsskolen, og allerede to år senere gør han sig bemærket ved at vinde sølvmedalje for en kunstindustriell prisopgave, udskrevet af Det tekniske Selskabs Skole. Han gennemførte det fulde studie på seks år og modtager afgangsbetegnelse i 1888. Takket være et legat på 600 kr. tager han i 1889 på et studieophold i Italien. På hjemturen lægger han vejen forbi Paris og bliver engageret som dekorationsmaler på Verdensudstillingen. Som påskønnelse for veludført dekorationsarbejde modtager han en bronzemedalje.

Næppe er han kommet hjem, før der ligger et tilbud fra malerskolen ved den tekniske skole i Randers, så i 1890 tiltræder han denne lederstilling - samtidig med, at han etablerer sig som malermester. Han fik ret hurtigt oparbejdet en blomstrende forretning, var en myreflittig mand med stor finsans for den faglige æstetik. Ikke uden

grund fik Nationalmuseet øje på Trunderups formåen og beskikkede ham som tilidsmand ved kirkearbejder i Jylland. Mest kendt i Randers er vel hans udsmykning af Klosterkirken, som fortsat står særdeles velholdt.

Der kunne nævnes et utal af såvel offentlige som private opgaver, som man overlod Trunderup. På malermuseet i »Kaysergården« ligger vi inde med et righoldigt udvalg af dekorationsforslag - bl.a. til Helligåndshuset, Randers Museumsbygning, Klubben Harmonien, Randers gl. Teater, Håndværkerforeningen m.fl. Trunderup påtog sig også opgaver, som gik ud over det, man almindeligvis forbandt med malerfaget. Således hans sidste opgave: forslag til glasmaleri på den store rude i trappeopgangen i byens gamle rådhus. På et fotografi, som opbevares på det lokalhistoriske arkiv, ser vi ham præsentere skitsen i sit hjem. Det var aftenen før han døde. Senere blev ruden udført efter hans forarbejde.

K. Trunderup dekorerede Helligåndshusets festsal. Salen set mod nord.

Helligåndshusets sal set mod syd.

K. Trunderups forside til Håndværkerforeningens jubilæumsprogram 1898.

K. Trunderups udstilling 1915 afholdt af Randers Malerlauz i Håndværkerforeningens lokaler. Der blev udstillet udkast til dekorationer i byens kirker og Helligåndsbuset.

Peter Larsen, f. 1868, d. 1933

Han er født i Gudme på Fyn. Kom på Akademiet først i 90'erne. Vi har ikke årstallet på det afsluttende tidspunkt, men i 1903 bliver han tilknyttet den tekniske skole i Randers, hvor han får sit virke som tegnelærer på bygmesterskolen og leder af malerskolen. På hans initiativ blev der oprettet en kunstklasse, som blev en slags forskole til Kunstakademiet.

Han helligede sig fuldt og helt sin ansættelse ved skolen, et virke, som kom til at vare i 29 år - han praktiserede således ikke som malermester. Dog påtog han sig enkelte udsmykningsopgaver. Som logebroder dekorerede han f.eks. St. Martins logesal, og de gæve fuglekonger benyttede ham flittigt som skiltemaler. Det blev til 13 seværdige skjolde, som i dag hænger i et af »Skovbakkens« selskabslokaler.

Om hans virke ved skolen skriver en af hans gamle elever, Andreas Poulsen, i anledning af et skolejubilæum: »Denne kultiverede, alsidige og meget nær ideelle lærer. Altid var han beskeden og hensynsfuld overfor os elever. Hans grundighed kunne måske virke irriterende på dem, der ville »skyde genvej«, men for den alvorligt arbejdende elev var det sikkert det rigtige. At overvære ham docere, f.eks. projektion eller perspektiv, blev aldrig tørt og kedeligt trods grundigheden. En oplevelse var også hans foredrag i stillære og arkitektur, et fag, det tog to semestre at gennemgå. Studiet af naturen, planter, dyr, o.s.v. ligesom opmåling og skitsering af gamle bygninger og detaljer skulle danne grundlag for videre uddannelse, hvorfor der blev gjort meget ud af dette. Han skånede ikke sig selv, f.eks. cyklede han med os til Hørning Kirke en novemberdag i rusk og regn for at foretage opmålinger. Når han korrigerede vore arbejder, »rettede« han ikke på tegningen, højst tegnede han et par karakteristiske detaljer i hjørnet af papiret. Det skulle så meget som muligt være eget arbejde. Peter Larsen var en af de betydeligste lærere, skolen har haft, og mange er ham tak skyldig.«

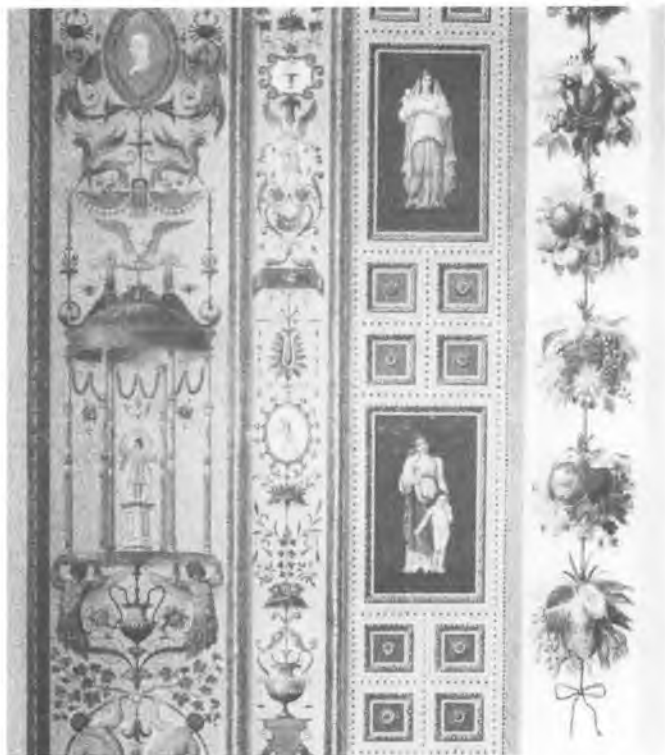

Peter Larsen: Farver Peter Andersens fuglekongeskjold 1913. Motivet er farvernes symbol: To løver, der holder kyperhager og farverkedel.

Peter Larsen: Skibsmægler J. Chr. Bachs fuglekongeskjold 1917. Prospekt af Randers Havn.

Det sidste minde, vi har om Peter Larsen, opbevares på Randers Lokalhistoriske Arkiv. Det er et maleri fra Rådhusstræde, hvor dragonregimentets musikkorps spiller til fornøjelse for borgerskabet. Det er et dejligt billede, fyldt med glæde over at være godtaget som en gæv Randers-borger.

*H. W. Lassen: Akademiarbejde.
Randers Malermuseum.*

Hans Vilhelm Lassen, f. 1866, d. 1929

Han er født i Randers og lærte malerfaget hos teatermaler Rasmussen. Blev optaget på Akademiet i 1891 - og modtager sit afgangsbrev fra dekorationsklassen i 1899. I København bliver han gift med maleren Ingeborg Winding (hvis morfar var komponisten I. P. Hartmann). Imidlertid dør fru Ingeborg i 1908. Hans Vilhelm Lassen agter sig nu til Amerika, men opgiver det til fordel for tilbuddet om at overtage faderens kaffebrænderi i Randers. Så sker der imidlertid det ulyksalige, at kaffebrænderiet brænder! - og samtidig med det et atelier, hvor Lassen opbevarede en stor del af sine malerier og dekorationsskitser.

I Randers bliver han gift 2. gang. Hustruen hed Madsine, født Christiansen.

Hans Vilhelm Lassen var en stor bega-

velse med fine kunstneriske evner. Blandt hans få efterladenskaber, som blev reddet, ligger vi, på malermuseet »Kaysergården«, inde med en kopiopgave fra Rafaels udsmykning af Vatikanets loggiaer - fremragende! Dette akademiarbejde henlå på den tekniske skole, formodentlig udlånt - og ikke afleveret.

Fra en datter af sidste ægteskab, Grethe Hovedskou, har vi på »Kaysergården« fået foræret et par kultegninger af en kvalitet, som ryger til tops i karakterskalaen. Og har han ikke efterladt sig flere synlige tegn på sin formåen på det kunstneriske plan, så kunne han dog glæde sig over, at talentet levede videre hos hans to begavede arkitekt-sønner, Flemming og Mogens Lassen; den førstnævnte tegnede Kulturhuset i Randers.

Harald Arne Markussen. Selvportræt.

Harald Arne Markussen, f. 1883, d. 1973

Han kom i lære hos sin far, den kendte malermester Niels Nielsen Markussen, kendt ikke mindst på det organisatoriske plan som formand for Randers Malermesterforening og for Centralforeningen af Malermestre i Jylland. På et tidligt tidspunkt viste sønnen tegnefærdighed ud over det almindelige. Sin første skoling fik han under Trunderup på malerskolen, og her gjorde Markussen sig

bemærket ved et forslag til loftudsmykning i skolens bestyrelsesværelse. Med prædikamentet »teknisk eksaminant på kunstindustri-skolen« forlod han skolen i 1902. Efter en kort pause besøger han Akademiet - med afgang i 1909. Tre år senere træder han ind i faderens firma, Randers Skiltefabrik. Den unge Markussen kommer nu til at sætte sit præg på bybilledet med mange fine skiltefacader. Teknisk Skole havde også bud efter

vor akademist i 1912. Det blev til et livs-langt engagement. I 41 år virkede Markus-sen som lærer ved såvel malerskolen som bygmesterskolen, indtil han faldt for alders-grænsen i 1953. Lærerkollegiet udnævnte ham til æresmedlem af deres forening.

I omtalen af vore fem akademister hører vi, at det var almindeligt, at man efter endt uddannelse fik tilknytning til en teknisk skole. Det kom til at præge billedet overalt i landet med det resultat, at de større tek-

niske skoler efterhånden så sig i stand til at oprette selvstændige svende-, mestre- og dekorationsklasser. Undervisningen fik dermed en større bredde, og tilknytningen til faget blev lokalt præget. Gennem mange år havde man også en sådan videregående undervisning i Randers. Den tekniske udvikling har imidlertid medført, at faget ikke mere er noget »pillerifag«, hvorfor det kunstneriske islæt har været i aftagende - og dermed behovet for en dekorativ skoling.

LITTERATUR:

Byen og brødrene, Randers 1982.

Fundatser og Reglementer for Det kgl. Akademi, 1884.

Johansen, P. og F. Meldahl: Det kgl. Akademi for de Skønne Kunster, 1700-1904.

Madsen, Jørgen Høj: Københavns Universitets 500-års jubilæum. Undersøgelser og restaurering af forhal og festsal. I: Nationalmuseets Arbejdsmark 1974.

Preisler, Bahne: Malerarbejde i Praksis, 1948.

Weilbachs Kunstnerleksikon.

Årsberetninger Randers Tekniske Skole 1889-1934.

NOTER:

1. Johansen, P. og F. Meldahl, s. 572.

2. Preisler, B., s. 10.

3. Samme, s. 9.

4. Som note 1, s. 243.

Have- og byggeforeninger i Randers 1899-1940

Af Grete Jans Revsbech

I slutningen af forrige århundrede og især efter århundredskiftet opstod der en række nye kvarterer i Randers. De voksede op på de såkaldte markjorder nord og vest for byen, og store dele af de nye bebyggelser var i deres oprindelse have- og byggeforeninger. I denne artikel vil årsagerne til dannelsen af have- og byggeforeningerne blive undersøgt, ligesom takten i dette særlige byggeri vil blive beskrevet. Foreningernes sociale sammensætning og de betydelige økonomiske vanskeligheder både i forbindelse med etablering og drift vil blive behandlet. Hensigten er at skitsere baggrunden for en betydelig del af byens bebyggelser og at påpege de bygningsmæssige kvaliteter, der endnu kan ses i kvarterne.

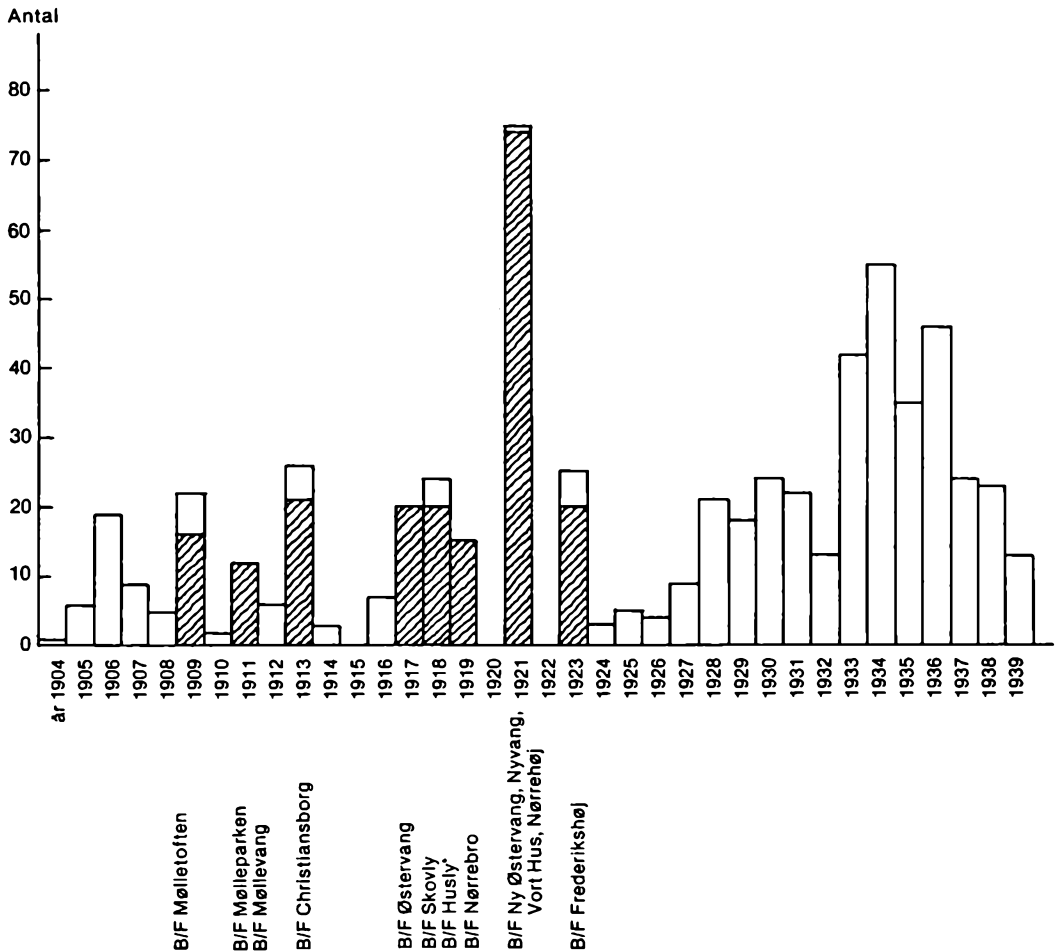
Befolkningen i Randers blev kraftigt forøget i begyndelsen af den undersøgte periode nemlig fra 13.475 i 1880 til 26.173 i 1919. Industrialiseringen tiltrak mange tilflyttere, både specialister og ufaglærte. Blandt de store, mandskabskrævende virksomheder kan nævnes Scandia, Spritfabrikken og Chr. Junchers Klædefabrik. Befolk-

ningsforøgelsen lagde et betydeligt pres på den eksisterende boligmasse. Alt kunne efterhånden udnyttes, og kældre, kviste, side- og baghuse blev fyldt op. De billige boliger var især samlet i de lave dele af midtbyen, og flere kvarterer i den indre by måtte omkring århundredskiftet betegnes som usunde.

De dårlige og ofte nedslidte boliger lå især i kvartererne omkring Vestergrave, Østergrave, Jordsmonnet og Apotekerstræde, men også Vinkelstrædekvarteret var blandt de ringe. I artiklen »Fra baghusene« i Socialdemokraten 24.10.1910 omtales bl.a. Lille Rosengård i Vestergrave som et grelt eksempel. Det var 1-etages huse med små vinduer. Der var 1-værelses lejligheder med åbne skorstene og køkken belagt med runde sten. Afløbene var åbne rendestene langs væggen. I naboejendommen stod vandet ofte 1 fod over gulvbrædderne. Rosengården var måske én af de værste beboelser, men mange andre steder stod det ikke meget bedre til m.h.t. sanitære forhold, fri- og lysningsareal.

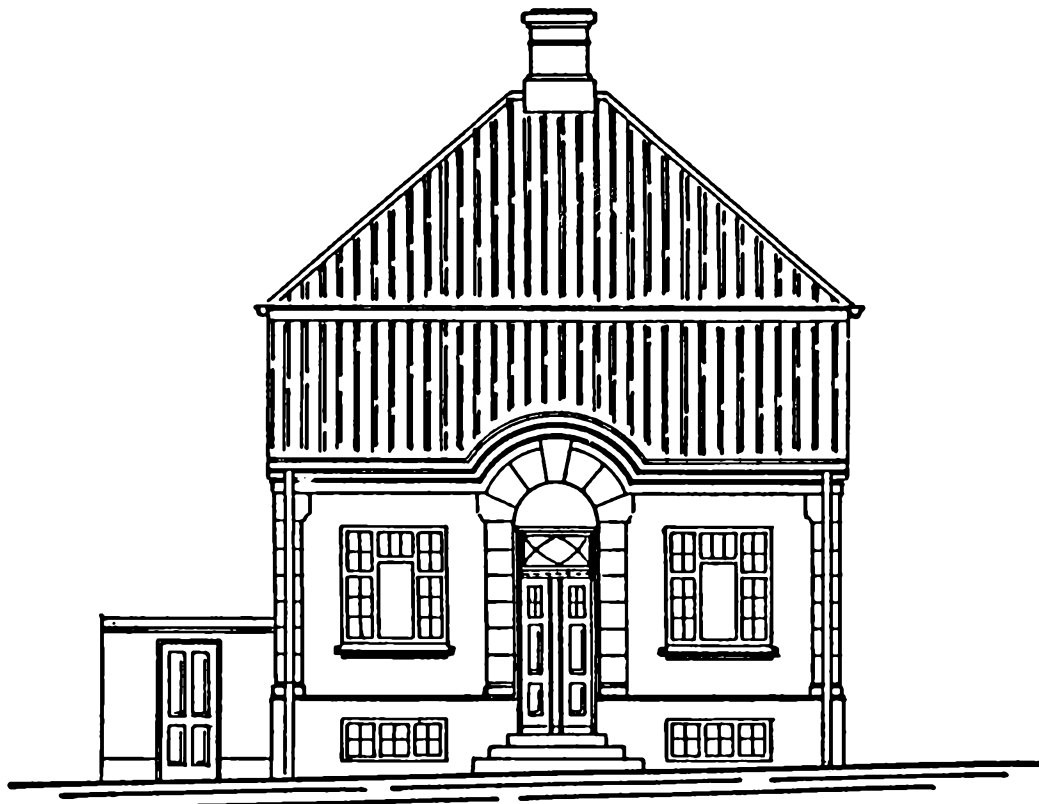
Sådanne boligforhold var almindelige i

Antal byggetilladelser udstedt til bygge- og haveforeningshuse pr. år (byggerier, som blev fuldført)

//// Foreninger, der byggede samlet.

Oplysninger fra
Randers kommunes byggesagsprotokoller.

J. P. Jensen-Wærnum: Projekt til Byggeselskabet Christiansborg 1913. Fra arkitektens arkiv, Randers Lokalhistoriske Arkiv.

hovedstaden og i de større provinsbyer, og de udgjorde en betydelig sundhedsfare for beboerne. Koleraens hærgen i 1853 blev startskuddet til opførelsen af arbejderboliger uden for de gamle bygrænser. I København blev Lægeforeningens boliger opført i årene 1854-71. Senere fulgte bl.a. boligerne til arbejderne på B & W (1865). Her var hensigten dog efterhånden at gøre de opførte huse til selvejerboliger.

Efterhånden blev det også kendt i provinsbyerne, at byggeforeningerne kunne være vejen til bedre og sundere boliger. I 1874 stiftedes Randers Arbejderes Bygge- og Alderdomsunderstøttelsesforening. Det var en såkaldt selvhjælpsforening med i alt

107 medlemmer. Man betalte 1 kr. pr. uge, og de opsparede midler skulle anvendes til opførelse af sunde boliger. På Viborgvej opførtes nogle små 2-etages huse med 2- og 3-værelses lejligheder. Friarealet var vel begrænset, men bebyggelsen lå ude i det åbne landskab. Fra starten havde det været hensigten at skaffe ejerboliger, men det blev snart nødvendigt at ændre vedtægterne således, at husene i stedet blev lejet ud. Denne forening var en slags forløber for de have- og byggeforeninger, der skulle blive dannet fra 1899¹.

Siden opførelsen af Lægeforeningens huse havde der været ført en politisk debat om det ønskelige i at fremme byggeri

Byggeföreningshus på Christiansborgs jorder, Christiansborgvej 22. Huset blev opført efter tegningen vist på siden overfor. For at spare blev mansardtaget dog ændret. Bygget 1914. Fot. Gitte Mogensen 1988.

af arbejderboliger. Ved århundredskiftet var holdningen den, at der burde satses på ejerboliger. Bag dette synspunkt lå klare socialpolitiske synspunkter: Arbejdere som ejere af egne boliger ville være en integreret del af samfundet på en hel anden måde end som lejere. I rækken af reformlove efter det politiske forlig i 1894 fulgte derfor også loven af 26.2.1898. Loven åbnede på visse betingelser mulighed for lån til arbejderboliger samt til ombygning af overbebyggede og usunde boliger i hovedstaden og købstæderne.

I 1899 stiftedes den første egentlige byggeförening i Randers. Foreningens hensigt var at søge støtte til byggeri af ejerboliger

efter 1898-loven. Foreningen fik navnet »Alderstrøst«, så man tænkte åbenbart på en lykkelig alderdom i selvejerboliger. Det var en såkaldt 100-mandsforening. Efter tegningsmødet på Afholdshotellet 29.5.1899 var »Alderstrøst« en realitet med over 100 indtegnede medlemmer ².

Af ukendte årsager blev det søgte lån efter 1898-loven ikke til noget. Man må dog have skaffet sig de nødvendige lån på anden måde, for på foreningens jord skød der i årene 1905-10 29 villæer op. Af disse var trompeter Thomsens det første hus, der blev bygget, og det var dermed det første byggeföreningshus i Randers.

Med 1898-loven og oprettelsen af »Al-

derstrøst« var byggeforeningerne for alvor kommet til byen og frem til 1940 fik medlemmerne af i alt 40 foreninger skøde på deres jord. Byggeforeningsformen valgte man som anført for at kunne få andel i de særlige støttemuligheder, men formen var også velegnet, når kontakten til et pengeinstitut skulle etableres. Mange af byggeforeningerne havde en haveforening som forløber. Haveforeningernes formål var at erhverve en parcel til udstykning blandt medlemmerne. Disse parceller kunne så anvendes til havebrug, indtil der blev mulighed for at bygge enten i et større projekt altså som byggeforening eller privat og dermed enkeltvis.

Støttelovgivningen pålagde byggeforeningerne visse sociale begrænsninger m.h.t. medlemmernes baggrund; det var jo ikke hensigten at enhver skulle kunne drage fordel af ordningen! Randers kommunes byggesagsprotokoller oplyser, hvilke fag der var repræsenteret i byggeforeningerne, og resultatet af en undersøgelse heri viser, at næsten alle håndværksfag søgte foreningerne. I nogle tilfælde nævnes det udtrykkeligt i vedtægten, hvem der kunne optages. I byggeselskabet »Christiansborg's« vedtægt antøres grupperne sådan: Ubemidlede arbejdere, husmænd, håndværkere og næringsdrivende, lavt lønnede bestillingsmænd og andre med de nævnte i økonomisk henseende ligestillede mænd og kvinder. At der var alvor bag disse begrænsninger kan bl.a. ses af, at et medlem af »Christiansborg«, kommunelærer N. P. Nielsen, senere måtte udtræde af selskabet netop p.g.a. sin indkomst og sociale placering. Han var ikke berettiget til lån efter loven³.

Den sociale bredde var langt større blandt medlemmerne af haveforeningerne, d.v.s. i bebyggelser, hvor man ikke fik offentlig støtte. Der kendes dog en enkelt byggeforening (»Mølleparken«), hvis medlemmer var rekrutteret blandt håndværksmestre og med en enkelt arkitekt som deltager. Denne forening kendte lovgivningen, og der blev ikke søgt om statslån!

Gennemgår man de bevarede byggeforeningsvedtægter, ses det, at deres erklærede formål var at erhverve et stykke jord (gerne velbeliggende og billigt) til havelodder og/eller til bebyggelse. Hensigten var med tiden at få de enkelte huse til selveje, og foreningen var midlet dertil. Kun i to vedtægter anføres ønsket om at opføre sunde boliger som et selvstændigt formål⁴. En artikel fra 24.12.1909 i Socialdemokraten, hvor flere have- og byggeforeninger nævnes, fremhæver dog, at ønsket om at komme ud i naturen samt ønsket om lys og luft var baggrunden for foreningernes dannelse.

Oprettelsen af en byggeforening var dog især et økonomisk arrangement. En forening kunne meget lettere end en privat sikre sig de nødvendige lån i et pengeinstitut. Det kunne være særdeles vanskeligt for mindrebedmedlede overhovedet at få et byggelån, og der var mange vanskeligheder undervejs f.eks. i forbindelse med grundkøb og byggemodning. Mødte foreningen derimod op med et tilbud om solidarisk hæftelse var det muligt at låne til grund og hus. Hertil kom, at de fordelagtige statsbyggelån var forbeholdt byggeforeningerne⁵.

Når selskabet eller foreningen var blevet stiftet og et passende jordstykke købt og udstykket i lodder, erhvervede det enkelte medlem sin grund ved lodtrækning - i en enkelt forening dog ved auktion! Medlemmet fik dog ikke straks skøde på sin lod. I 15 vedtægter nævnes det nemlig, at medlemmerne først fik skøde, når grunden var betalt. I de resterende foreninger udstedtes der ikke skøde før alle forpligtelser var afviklet nemlig m.h.t. lån, vandboring, kloak m.v.

Afdragene på byggeforeningslåne blev normalt betalt med ugentlige beløb. Det var en naturlig afdragsform for ugelønnede. Da økonomien i hele perioden var stram for den enkelte, skete det, at medlemmerne ikke kunne betale. Perioder med arbejdsløshed kunne slå bunden ud af familiernes økonomi. Restance var en al-

vorlig sag. I nogle foreninger blev der kun givet henstand i 1 måned - i andre dog op til 6 måneder. Kun ved dokumenteret sygdom eller almindelig arbejdsstandsning kunne der opnås udsættelse. Kunne man ikke betale sin restance, måtte man overlade parcellen eller ejendommen til foreningen. Og kunne foreningen ikke komme af med pantet, var der problemer. Da byggeforeningerne ofte havde rekrutteret deres medlemmer fra de samme arbejdspladser, var der risiko for, at restancerne kunne komme i stimer. Adskillige foreningsbyggerier måtte samlet gå på tvangsauktion; det var prisen for den solidariske hæftelse blandt foreningens medlemmer.

Loven af 5.3.1909 gav vækst i byggeforeningsbyggeriet i Randers. Det mulige lån måtte ikke overstige 2/3 af vurderingen, og lånerammen var på landsplan 400.000 kr. pr. år i perioden indtil 31.3.1914. I alt 14 foreninger fik deres grundkøb approberet i perioden 1910-15.

Byggeselskabet »Christiansborg« var én af de foreninger, der blev stiftet efter 1909-loven. Initiativtagerne var en del medlemmer af haveforeningen af samme navn. Det var hovedsageligt arbejdere på Scandia og Junchers Klædefabrik, anført af væver Chr. Sørensen, senere socialdemokratisk borgmester i Randers.

I 1910 søgte 33 medlemmer af »Christiansborg« i fællesskab om et lån på 175.000 kr., men de var for sent ude. Der kom afslag, fordi der allerede var rådet over midlerne i nærmeste finansår. I 1912 forsøgte de sig igen, og denne gang gik der også henvendelse gennem de to lokale mænd på tinge, folketingsmand M. Mortensen og landstingsmand Herm. Stilling. Sagen var således bedre forberedt, og byggeprojektet, der var udarbejdet af arkitekt i Randers J. P. Jensen-Wærum, gik igennem. Der blev bevilget et 4 % statslån på 100.000 kr. I 1913 godkendtes overslag, tegninger og medlemsliste, den sidste dog med undtagelse af kommunelærer N. P. Nielsen, hvis forhold som tidligere nævnt ikke berettigede ham til denne type lån.

Han måtte derfor udtræde af foreningen.

»Christiansborg«s tegningsmateriale indeholdt bl.a. 22 tegninger med forskellige forslag til hustyper. Der var gode muligheder for individuelle ønsker, og husene blev derfor noget forskellige ude og inde. At den honette ambition også kunne spille ind, når et byggeforeningshus i »Christiansborg« skulle opføres, illustreres af en beretning fortalt af en tidligere beboer. Hans familie opgav en kostbar rejse til København til fordel for et stukloft i det nye hus ⁶.

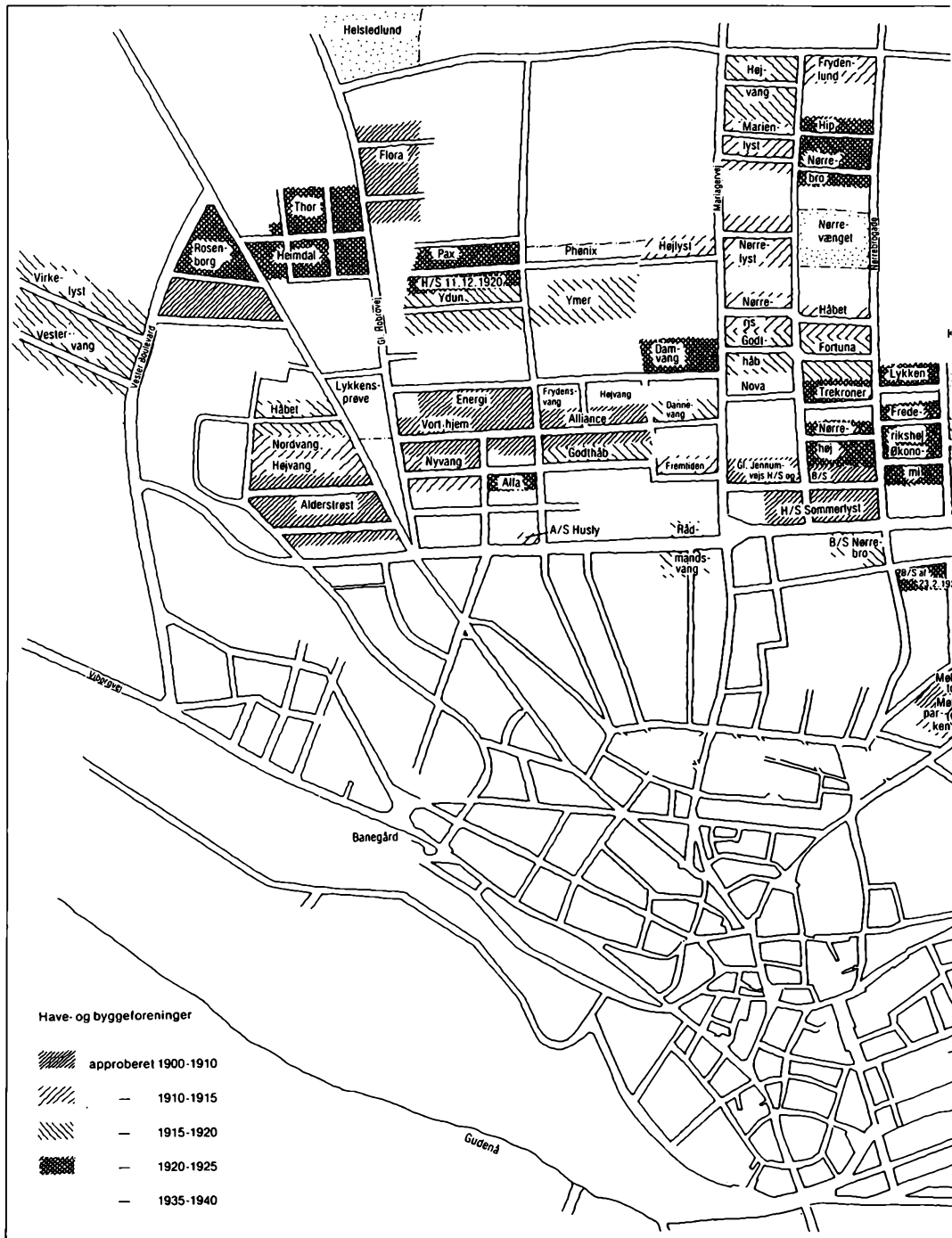
I årene efter 1909 fulgte en række love til fremme af opførelse af arbejderboliger. 1. verdenskrigs udbrud bevirkede dog, at næsten alt byggeri gik i stå trods de gode lånebetingelser. Usikkerheden, knapheden på byggematerialer og den faldende samhandel fremmede ikke lysten til at starte noget nyt trods stigende lønninger og faldende arbejdsløshed. Nogle tilskudslove var endda så fordelagtige, at de havde tilbagevirkende kraft ⁷.

Loven af 21.3.1917 tilskyndede til dannelse af 4 byggeforeninger i Randers. På det tidspunkt var nybyggeri endda meget hårdt tiltrængt. Befolkningstallet var igen steget kraftigt, og boligbyggeriet var ophørt. Mens der endnu i 1916 ikke havde været bolignød i byen, konstateredes det i 1917-18, at der nu var 40-60 husvilde familier.

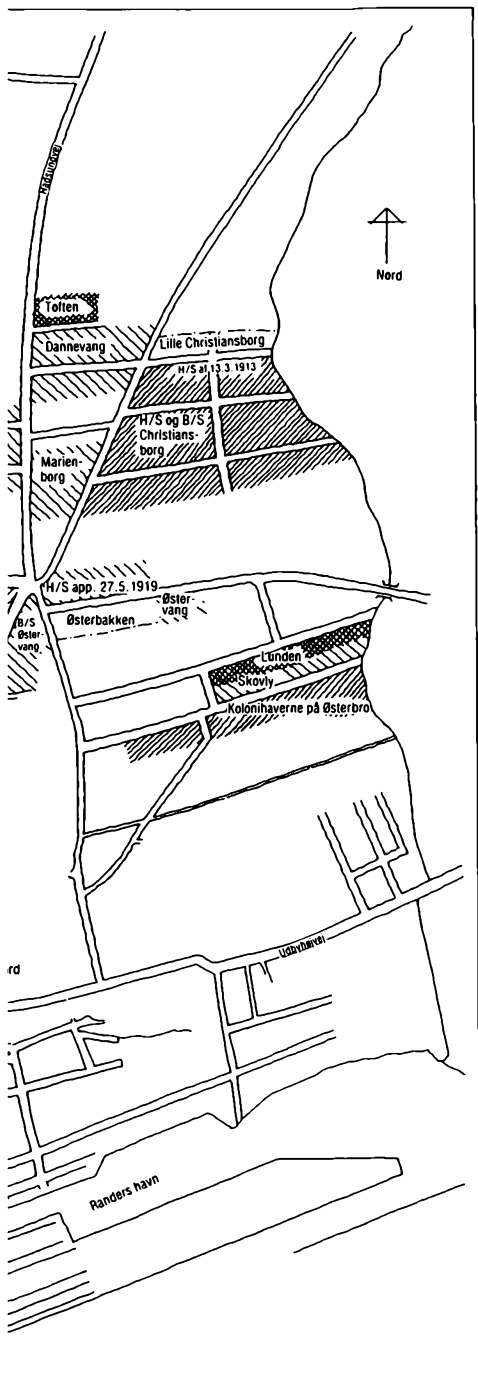
I årene efter 1918 kom der igen nye tilskudslove. Lovene fra 1918-20 gav ikke alene mulighed for lån, men også for tilskud til renter og afdrag. Betingelsen var dog, at kommunen ydede tilsvarende tilskud.

I 1921 bebyggede 4 foreninger deres grunde med i alt 73 huse - alle under 200 kvadratalen i areal. Medvirkende hertil var lov af 5.4.1921, der bl.a. lokkede med fritagelse for ejendomsskatter i 10 år efter ibrugtagning.

De favorable tilbud var dog ikke uden betingelser. Der var offentlig kontrol med materialer, planløsninger og opførelsespris. Ved evt. salg af ejendom eller medlemsret-

*Have- og byggeforeninger på Randers markjorder. Ud-
arbejdet på grundlag af Vonsyllds Randerskort fra 1936
af Grete Revsbech.*

tighed skulle avancen kontrolleres. Hvis disse bestemmelser ikke blev overholdt, kunne stat eller kommune forlange ejendommen overtaget.

Kommunen kunne stille yderligere betingelser. For foreningen »Vort Hus« betød det, at byrådet krævede, at medlemmerne skulle have været bosiddende i kommunen mindst 1 år, samt at intet medlem tidligere måtte have været medlem af en anden byggeforening, der havde modtaget statstilskud⁸.

De fordelagtige byggebetinger fostrede andre typer af byggeselskaber. »Nordlyset« synes nærmest at have skullet virke som et entreprenørfirma uden egentlig jordejere⁹. I 1921 søgte dette selskab om tilladelse til at opføre boliger på grunde tilhørende haveforeningerne »Flora«, »Heimdal« og »Thor«. Ansøgningen blev afslået, fordi områderne lå langt uden for det projekterede kloaksystem.

En byggeforening kunne også overtage et privat selskabs ejendomme. Foreningen »Højvang« ansøgte f.eks. byrådet om støtte, da man havde overtaget »A/S Husly's under opførelse værende bygninger ved Hassagers Boulevard (d.v.s. Rådmands Boulevard)«¹⁰.

Ikke alle var berettigede til offentlige tilskud. I 1921 søgte foreningen »Naumania« om kommunalt tilskud til tre villaer¹¹. De planlagte boliger fandtes dog ikke egnede for den mindre bemidlede del af befolkningen. Telegrafbestyrer og dannebrogsmænd Naumann samt de øvrige medlemmer opløste foreningen efter afslaget. Ideen var ellers god nok. I foreningen »Alderstrøst«, fik købmand Emil Larsen, der søgte privat, afslag på en ansøgning til en herskabsvilla med syv værelser¹².

Den sidste byggeforening, der blev bygget samlet, var »Frederikshøj«. Til forskel fra tidligere udbetaltes lånet her i kasseobligationer. Byggeforeningen tog imod tilbuddet og søgte om statslån til 20 beboelseshuse, 38 3-værelses lejligheder samt 2 2-værelses lejligheder¹³. Kommunen ydede garanti for lånet, hvilket i dette tilfælde

kom til at koste dyrt; foreningen måtte på tvangsauktion i marts 1926.

Når tiden ikke var med foreningerne, skyldtes det krisen efter fredsslutningen. Den gav arbejdsløshed og stærkt faldende lønninger. I årene op til 1940 søgte grundejerne i haveforeningerne kun lån enkeltvis. De samlede bebyggelses tid var forbi.

Nedgangstiderne i 1920'erne ramte de mindre bemidlede familier hårdt, og det fik afgørende betydning for flere foreninger. I perioden 1923-28 måtte fire foreninger samlet gå på tvangsauktion. Det var den solidariske hæftelse, der gav bagslag. Når blot et par medlemmer ikke mere kunne afdrage, var de øvrige ikke i stand til at skrabe de manglende beløb til renter og afdrag sammen.

Når det trods alt lykkedes de fleste foreninger at klare sig, skyldtes det, at man efterhånden fik ophævet det solidariske ansvar. Myndighederne måtte enten tillade en ophævelse af denne forpligtelse eller se i øjnene, at man kunne risikere, at skulle overtage mange byggeforeningers ejendomme. Det ønskede man ikke, og sporene skræmte også. Da kommunen i 1926 overtog 9 huse af »Frederikshøj« skete det til en gennemsnitspris af 19.864 kr. Selv om man vedtog at sælge dem igen for kun 16.000 kr. lykkedes det først at få dem afhændet i 1929 og da til en pris af 12.000-12.500 kr. pr. hus¹⁴. Da »Nyvang« i 1927 søgte om at måtte ophæve det solidariske ansvar, blev det anbefalet af byrådet og tilrådt af finansministeriet¹⁵. Ophævelsen af de solidariske gældsansvar hindrede vel ikke enkelte medlemmer i at gå på tvangsauktion, men hele foreninger blev ikke mere trukket med.

I dag ligger have- og byggeforeningernes huse side om side i hele Randers' nord- og vestby. De mest karakteristiske byggeforeninger er vel nok »Mølletoftens«, »Mølleparken«, »Frederikshøj« og »Christiansborg«, men også »Godthåb« ved Volvej fremtræder endnu som en smuk helhed.

Have- og byggeforeninger har med deres udstykning i høj grad været med til at præge nordbyens byplan. Udgangspunktet

for de nord-sydgående veje har som regel været gamle markveje og den øst-vestgående opdeling følger de lineært opdeltede agre og vange i bymarken. Foreningernes grundkøb blev indpasset i det gamle system, og de næsten lige og parallelle veje blev resultatet. En del vejnavne i området har rod i have- og byggeforeningernes navne, så også på den måde er der mindelser om de forsvundne foreninger. Nævnes kan således Energivej, Hejmdalsvej og Skovlyvej.

Efterhånden som foreningernes økonomiske forpligtelser udløb, ophørte også deres betydning, og de blev i mange tilfælde opløst. I flere tilfælde var foreningernes sidste opgave at forberede de oprindelig private vejes overgang til det offentlige. Nogle af foreningerne lever videre som ejerlaug. Ofte har disse nyere sammenslutninger mere sociale formål med f. eks. afholdelse af sankthansfester, fastelavnstøndeslagning o.s.v. på programmet. De gensidige økonomiske forpligtelser, som byggeforeningerne i sin tid blev oprettet på, er derimod ophørt.

NOTER:

1. Randers Arbejders Bygge- og Alderdomsunderstøttelsesforening, Randers 1974, passim.
2. Randers Amtsavis 30.5.1899.
3. Randers Lokalhistoriske Arkiv, Byggeselskabet »Christiansborg« 1910-50, A 352.
4. Randers Kommunes Arkiv, Teknisk Forvaltning, F 397. Randers Lokalhistoriske Arkiv, Div. vedtægter.
5. F.eks. lov af 5.3.1909.
6. Randers Lokalhistoriske Arkiv, Johs. Niensens erindringer.
7. Lov af 21.3.1917.
8. Uddrag af Randers Byråds Forhandlinger 1921-22, s. 42.
9. Samme, 1920-21, s. 159.
10. Samme, 1918-19, s. 98, 142.
11. Samme, 1921-22, s. 31.
12. Samme, 1923-24, s. 29.
13. Samme, 1923-24, s. 25, 29.
14. Samme, 1926-27, s. 30, 65, samme 1929-30, s. 45.
15. Samme, 1927-28, s. 95.

Ryomgaard Realskole 1924-29

Af Svend Ring Lyndrup

Her skal fortælles om det særegne.

Vi* var elever i Ryomgaard Realskole midt i den lange periode, hvor brødrene Axel og Erik Munch stod for styret, og især skolebestyrer Axel Munchs personlighed og pædagogik gjorde skolen til noget ret enestående her i landet.

Vi begyndte som 11-årige og sluttede med præliminæreksamen 4-5 år senere, altså fra barnets umiddelbarhed til den begyndende voksenalders skepsis. Vi kom begge fra grundtvigske hjem med mere eller mindre indremissionske omgivelser og havde gennem vore forældre et vist kendskab til den Kold-grundtvigske fortælleskole.

Ryomgaard Realskole hørte under friskoleloven, men søgtes ikke, som det kendes i dag, for at undgå folkeskolen, men fordi vi - de mange børn fra den lavere middelstand - skulle tilegne os særlige kundskaber, en højere almindelse og endelig præliminær-

eksamen - kort og godt i tidens sprog: blive til lidt mere end vore forældre.

Under disse vilkår arbejdede Axel Munch efter sit pædagogiske syn, som det er udtrykt i den ideale fordring:

»Lær at kende barnet - knyt det til dig gennem venskab, det kan gøres, når du formår at give barnet den opfattelse, at du holder af det. Formår du ikke det, så søg dig en anden livsstilling. Lærergerningen er da ikke din.«

Hertil vil vi føje, hvad broderen, Erik Munch, satte på stenen ved stadion efter lærernes kæmpearbejde med planering: »Nu er der plads, og nu kan her leges«. Legen hørte med, men ansvaret blev placeret tungt på den elev, der svigtede.

I dag spørger vi, der ikke tvivlede for 60 år siden, om Axel Munch selv levede op til det høje mål? Ja og nej - citeret efter Erik Munch efter broderens død (1939): - Han ville gerne, men magtede det kun eller bedst over for de elever, der stod ham nærmest. Her var kriteriet slet ikke begavelse, men et modtageligt sind.

*Efter samtale med en klassekammerat, Esther Tornled, g. Pallesen.

Nu gælder det barndommen.

Vi var 180 elever, heri medregnet »de små« fra lokalområdet, der ikke havde kommuneskole. Langt de fleste af os kom rejssende med tog fra et meget vidtstrakt opland.

De 4 jernbaner, der mødtes i det store knudepunkt, Ryomgaard, var simpelt hen skolens eksistensgrundlag. De kom fra Aarhus, Randers, Grenaa og som privatbane fra Grenaa om ad Gerrild. Den sidste kaldtes Gerrildbanen, den transporterede os to, som altså véd, at den havde det nære bekendtskabs hygge over sig. F.eks. skete der jo ikke noget ved, at Esther sov lidt for længe. Hun boede på Tornled station, og lokomotivføreren behøvede kun at fløjte

en ekstra gang, så var hun der. Anderledes med Svend. Han skulle - iført tidens mode: korte bukser, blåfrosne knæ og sportsstrømper - kæmpe sig gennem al slags vejr fra Fjellerup til Tranehuse. Men hans vejr var jo også togets, og skete det, at der optrådte uoverensstemmelser, ventede toget - naturligvis.

Rejsen til Ryomgaard forløb med intens lektielæsning, hvorimod det kunne gå særdeles lystigt til på hjemturen. Også for lystigt, det syntes vores ven, motorføreren i hvert fald, når han viste sig i døren og svingede med den lange metal-benzinmåler. Under roligere forhold hjalp han os naturligvis med de skriftlige opgaver. Men trods ham var vores opførsel for slem - det vil

Ryomgaard Realskole. Hovedbygning opført 1913. Fot. Midtdjurs Lokalhistoriske Arkiv 1988.

sige, ikke over for kendte folk fra egnen, de var jo vores egne - og desuden opdagede vi snart, at skolen var mærkværdigt velorienteret om vores bedrifter.

»Et lille uheld« skal kun nævnes p.g.a. skolebestyrerens rolle. Der skete det, at den så populære forfatter af lyserøde romaner med garanti for lykkelig udgang, Morten Korch, kom til at overvære, hvordan en af os meget uskyldigt halede en rødhåret pige ved håret gennem toget. Morten klagede, og dagen efter blev nogle af os jo så kaldt på kontoret i forventning om det værste. Men hr. Munch sagde ikke ét ord mere end nødvendigt, hvilket vi opfattede som stiltiende accept - altså næsten et led i litteraturundervisningen. Og vist har han grinnet ad vores forbavelse.

Allerede på Ryomgaard stations perroner begyndte skolens regie. Her stod altid 1-2 lærere parat til at modtage og følge den store flok - og tilbage igen om eftermiddagen.

Ved indgangen til skolegården stod hr. Munch himself og lodsede os over vejen. Når det var overstået, kunne man så let forsinker iagttage ham som eneren på vej op mod sin skole. Han var vel lidt over middelhøj og virkede som en før mand, med rundt hoved, rødmosset ansigt og et prydeligt sort overskæg. Midterskilning. Han gik ikke, han *skred*, langsomt, sejt, let tilbagelænet, med en så naturlig værdighed, der ikke levede tvivl om, at her kom chefen - et indtryk, der helt unødvendigt søgtes underbygget af den lille, sorte (marskal-?) stav, han altid bar under armen.

Skolebestyrer Axel Munch på vej op mod sin skole: to etager med klasseværelser, kontor, lærerværelse og for enden af øverste gang et større lokale, »samlingen«, med udstoppede fugle og andre naturhistoriske fænomener foruden apparatur til forsøg i fysiktimerne. Her undervistes, og her mødtes vi til sang (ved lejlighed også til opsang). Morgensang dyrkedes ikke, måske af tegtidsmæssige grunde. Samlingen brugtes også som foredragssal, når en eller anden ældre elev blev udvalgt til at tale til lærere

og kammerater over selvvalgt emne. Problemet var nu hverken emne eller egentlig bearbejdelse, men spørgsmålet om tilhørernes (kammeraternes) grinen eller ikke-grinen i det kvarter, det lærde indlæg varede. Naturligvis stemte dette nøje overens med den bog, man lige akkurat var faldet over hjemme i reolen.

I kælderetagen boede pedellen, mens gymnastiksalen lå vinkelret på hovedbygningen. Vi opfattede ikke pladsforholdene som dårlige, og skolegården fandt vi stor. I dens bageste hjørner førte stentrappes op til anlægene på bakken og omkring stadion, altsammen gravet ud og planeret med gange, sidepladser og talerstol af lærerne, især brøderne Munch. Sagnet fortæller herom, at hvis den store, stærke Erik Munch kørte fast med trillebøren op ad bakken, trådte Axel til, kom på siden og begyndte at berette islandske sagaer med største begejstring og mulig effekt. Samme kilde vil for øvrigt vide, at hvis de to brødre delte en munter aften under bægerklang, og Axel derved blev for overmodig, gik den stærke Erik lige så stille hen og bøjede ildrageren med de bare næver. Ja, ånd er magt, men alligevel!

Anlægget blev stort og smukt og taler til os gamle elever om den ildhu, der var grundlaget for vores oplevelser i tyverne.

Axel Munch - »hr. Munch« og »De« - underviste vores klasse i matematik, historie og mundtlig dansk, tre så store fag, at vi betragtede ham som klasselærer.

Matematik er vel ikke noget ånds-fag, men fik sit særpræg af hr. Munch: ikke ét skridt frem i geometrien uden bevisførelse - grundigere end hvad en af os mødte i 1. g.m. i latinskolen. Og som mange andre lærere havde han sin kæphest, hjælpelinien, som vi immervæk hørte om. »Brug den senere i livet, når I møder en vanskelig opgave«.

I ånds-fagene mødte vi en vis ambivalens hos ham. På den ene side mange små, sarkastiske bemærkninger og Heibergs »Orden hænger man på idioter, stjerner og bånd man kun adelen gier«, på den anden begejstring for eneren, helten, der jo nok havde

RETTELSESBLAD
til
Historisk Aarbog fra Randers Amt
LXXXII, 1988

Billedteksten s. 95 rettes til:

*Erik Munch. Portrætmedaillon på
mindsten ved Ryomgaard Realskole.
Fot. Midtdjurs Lokalhistoriske Arkiv
1988.*

Skoleleder Axel Munch. Portrætmedaillon på mindesten ved Ryomgaard Realskole. Fot. Midtdjurs Lokalhistoriske Arkiv 1988.

»Heibergs« hjerne, men sikkert også sans for dekorationerne.

Har denne heltebegejstring kun været vores og ikke hans? Vi tror det ikke, fordi hans ellers så sprudlende jyske lune kom til kort, mens han levede med heltene i sin fortælling.

Vi har formentlig lært en masse historie, mødt Perikles, passeret Rubicon og hørt »Vi mødes ved Filippi« - det sidste som andre gode citater gentaget ved enhver god lejlighed. Men det, vi husker, er fortællingen om Napoleon - en fortsættelse af »Napoleonmyten«, der indledtes i Paris 1821,

på Aarhus teater, til Spentrup, hvor Blicher er begravet, til det meste af Mols og endelig i rutebil på en 2-dages-tur til Sønderjylland.

Han kunne køre langt for at gøre en elev en væsentlig tjeneste og køre langt for at aflægge et sygebesøg.

Desværre skete det nogle gange, at hr. Munch blev meget vred, i en sand eksplosion over for den stakkels elev, det gik ud over. Vi andre så til, skrækslagne fordi vi ikke altid var klar over forsyndelsen. Hvor-når kunne vi vente det næste anfald?

Senere har vi hørt af gamle elever, der har kendt hr. Munch som voksne, at han pludseligt, uden kendt årsag, kunne falde hen i sørgmodighed. Kunne udbruddet være ækvivalentet hertil?

Også broderen og endnu en lærer fik af og til sådanne ubehagelige »anfald«; hos dem kunne vi se en årsag - men mindre kunne have gjort det.

Hr. Munch gav os én velfortjent afstraffelse. Klasselokalet var lige blevet istandsat, og det var helt nymalet, da en sand klassekamp med meget snavsede tavleklude udviklede sig. Resultatet var grimme (næsten sorte) pletter overalt på den fine maling. Vi husker ikke, hvor længe hr. Munch overvejede, men glemmer ikke afstraffelsesmåden: affattelsen af en tegnsætningsøvelse, »Den sorte plet«, en rigtig røver-ridder-roman, som vi måtte igennem en del gange. »Den sorte plet« blev også et citat, som forfatteren naturligvis brugte med et blink i øjet.

Det var nok i sin egenskab af klasselærer, at hr. Munch arrangerede skolekomedien, da det blev vores tur til at agere på hotellets scene op mod jul. Han skrev selv manuskriptet og instruerede. Det hele handlede om en - inden for visse rammer - meget uvorn klasse. Alle uartige lige med undtagelse af en usandsynlig skikkelig dreng. Det hele forløb fint, stor succes, også for sidstnævnte, der vidste, at rollen var skræddersyet til ham.

Hr. Munch genskabte skolebladet »Mester Erik«, ansatte 3 redaktører af vores

midte og blandede sig derefter ikke udover evt. bidrag. Han vidste, at vi vidste, hvor grænsen gik. Den blev ikke overskredet. Hvad om den blev det?

På grund af den daglige korte skoletid mellem togene måtte undervisningstiden forlænges indtil kl. 17 et par dage om ugen i de ældste klasser. Det kunne være lidt surt, og én dag - den vi husker bedst - gik alt træt for alle. Vi sad og svedte over et eller andet, der kun kunne gøre alting værre. Så blev der banket, og en fremmed elev trådte ind: elev x skulle straks følge med. Synd for ham/hende. Men lidt efter kom den fremmede igen: elev y denne gang. Vi begyndte at svede. Så blev det elev z, og endelig blev det »vores« tur. Døren til samlingen var slået op, indenfor bugnede store borde med chokolade og lagkager - omgivet af en flok jublende elever og lærere. Naturligvis blev vi nyankomne lettede, og hvordan skulle nogen af os kunne glemme hr. Munch og de øvrige lærere for denne oplevelse, der tilmed var arrangeret med det velkendte lune.

Sidst på skoleåret afholdtes forældredag. Der undervistes for åbne døre, så far og mor kunne gå til og fra og se både Per, Poul, Anna og Inge i funktion. Herefter flyttede man til stadion, hvor der afholdtes foredrag og sluttedes på traditionel vis.

Alle lærerne forlangte naturligvis almindelig høflighed af os, men af hr. Munch lærte vi at være høflige på en naturlig, afslappet måde. Han tog anledning af eksamensforberedelsen til instruktion: hvordan man kommer ind ad en dør, bukker, trækker sig tilbage o.s.v. Med andre ord almindelig afslappet dagligstueopførsel.

Her på overgangen mellem omtalen af skolebestyreren og nogle afsnit om de øvrige lærere vil vi nævne embedsmandssystemet. Det skabte nemlig, trods alle gode sider ved det, mere eller mindre skjulte skel og spændinger mellem »staben« og nogle lærere.

Skolebestyreren udnævnte hvert år før oprykningen i sidste klasse en række embedsmænd med ganske bestemte funktioner: duksen, der passede tiden og klokken,

sekretæren, færdselsbetjenten o.s.v. Alle var ærefulde hverv, men indehaverne bar også større ansvar end kammeraterne, størst for inderkredsen, »staben«.

Denne ordning medførte, at staben let blev fremmed for de øvrige lærere. Axel Munch var idolet, de øvrige lærere placeret lavere, hvilket kunne gøre det svært for læreren at gøre sig gældende, at trænge ind til eleven. Det kunne vist også ske, at særlige yndere af idolet fik en mindre blid medfart fra lærerside.

Mellem skolens 6-8 lærere vil vi nævne to.

Vi kan endnu se den store, tunge skoleinspektør Erik Munch med slagpibe og hængeskuldre komme vadende frem og tilbage på sin gårdvagt. Ofte med en elev om skulderen, måske trøstende, let drillende eller bare venligt.

Hans undervisning i botanik og zoologi var muligvis udmærket, men kun én af os to kunne ret af hjertet gribes af disse fag. Vi lader dem ligge og tænker især på hans udgivelser: repetitionshæfter i begge fag - akkurat som Axel Munch skrev en dansk sproglære med staveord fra sine første års erfaring.

Erik Munch vil dog nok blive husket længst for sine mange bidrag - sangtekster og melodier - til Ryom Sange, ofte sunget, når vi mødtes i »samlingen«. Længe efter vores tid fortalte han skolens historie i 50 års-jubilæumsskriftet med en interessant beskrivelse af den elskede broders høje mål og forholdet mellem staben og lærerne.

Den interessanteste af lærerne var så afgjort hr. Magnusson. I årsskriftet benævnedes han cand.phil. - en titel, vore forældre smilede lidt ad, velvidende, at filosofikum kun var en lille forprøve før enhver embedseksamen. Jôn Skuli Magnusson var islænding og af den store verden. Han var et sproggeni, vidt berejst indenfor de elleve sprogområder, han beherskede. Men han var bestemt ikke nogen vedholdende systematiker over for de »små« nødvendige ting. Det blev hans skæbne ved universitetet. Han tog ikke embedseksamen, men var en tid skoleleder og havnede så som overkvali-

ficeret sproglærer på Ryomgaard Realskole.

Vi kunne lide hr. Magnusson. Han var stor i slaget og altid venlig, bruste aldrig op og benyttede som højeste straf et fingeret nap i et pigelår, »hvor var du til bal i går?«, hvorpå ejerinden fór ind på bænken, og dermed var den sag afsluttet. Han lærte os tyske og engelsk-amerikanske sange, men bedst husker vi hans omsorg for sproget: anglicismene blev luget ud; »in this country« er ikke »i dette land«, men - husk det nu - »her i landet«. Og hvad ville han ikke have sagt til vore dages »starte op« og truslen om endnu flere »op'er«?

Kærligheden til korrekt dansk beherskede ham til langt udover »pligttimerne« på skolen. Han boede på et værelse og spiste på hotellet. Værelsets ikke-sproglige orden skal vi lade ufortalt. Derimod ikke den avis, han læste under middagen. Hele dens margen var fyldt med rettelser, når hr. Magnusson rejste sig fra bordet - han kunne simpelt hen ikke udholde, at sproget brugtes fejlagtigt. Også det fonetiske havde hans store interesse og kom os til gode i den grad, at faglige gæster fandt vort engelsk mindre institutpræget end på mange andre skoler.

Men, for der var et stort men, både i engelsk- og tysktimerne skete det meget hyppigt, at en eller anden ualmindeligt interesseret spurgte hr. Magnusson om et eller andet fra hans mange rejser. Og han stod ikke imod. Det ene førte det andet med sig, indtil han opdagede, at der kun var få minutter tilbage, og hastede gennem lektien.

Nogle fik mere udbytte af timen end andre. Ganske vist beretter historien om en elev, der ved eksamensbordet måtte sidde flere minutter og stirre på teksten for at finde ud af, om det nu var engelsk eller tysk, men den tror ingen af os på.

Islændingen J. S. Magnusson bidrog også til Ryom Sange. Hør engang skjaldeklangen med bogstavrim i digtet om Kolind Sund:

Her har fordem havet frådet
imod kysten vildt og frit.

Her har storm og stille rådet
vintervredt og sommerblidt.

Lærer Jón Skuli Magnusson. Fot. Ryomgaard Realskole.

Varig er for alt og alle
kun forandrings faste lov -
de to linier, der kendes fra hans gravsten på
Marie Magdalene kirkegård.

Fremmede vil nok spørge om, hvordan
det var at begynde i en så særpræget skole
og gå videre herfra.

Esther tudede, da hun skulle forlade
landsbyskolen, men fandt sig hurtigt til
rette i Ryomgård, blev glad for tiden her og
fik senere nogle gode år før seminarietiden.

For Svend var overgangene bratte. Det
følte som en befrielse at forlade den meget
indremissionske landsbyskoles fjerde klasse,

hvor 3-4 årgange elever af vidt forskellig be-
gavelse var staset op. Med almindelig hof-
lig optræden blev forholdet til de nye læ-
rere hurtigt behageligt: man var velkom-
men og mødte straks venlighed, for ikke at
sige omsorg.

I sidste klasse skabte Axel Munchs stærke
personlighed særlige problemer. Efter op-
vækst i et snævert miljø, hvor man nok vid-
ste, at nogle mennesker ikke troede på
Gud, men aldrig kunne forestille sig, at en
nærtstående, endsige en lærer, tvivlede, op-
fattedes alle Axel Munchs små sarkastiske,
»kulturradikale« bemærkninger uvilkårligt
som antireligiøse - religionen *var* jo den

givne målestok. Det førte til ét års svær religiøs krise. Den er hans egen sag og nævnes kun, fordi den tilsyneladende ikke blev iagttaget af nogen lærer, heller ikke af Axel Munch, som han dog havde et nært forhold til.

Mange år senere er den tanke dukket op, at Axel Munchs små bemærkninger måske tilhørte den diskussion, han førte med sig selv, og som vi alle kender. Han var vist nok en meget blufærdig mand - en af dem, der holder defensoratet for sig selv, eller rettere: troen kan som bekendt ikke forsvares.

Overgangen til Katedralskolens 1. g.m. i en meget institutionsrig, ikke-usnobbet by var såre brat. Klimaet uden for Ryom-lærernes omsorg følte koldt. Så uforståeligt, at man først efter nogen tid - måske da man fik fodfæste - blev klar over, at realskolen havde forkælet os meget. Kundskabsmæssigt var der ingen problemer, selv om karakterbogen som andre præliminaristers fik et ordentligt drop. Kort og godt, det tog sin tid at gøre de nye lærere begribeligt, hvor flink en elev, de her havde fået i »manden derude fra Mols«, som rektor sagde. Han underviste ikke i geografi!

Mindesten på skolens legeplads. Teksten lyder: Nu er der Plads her og nu kan her leges. Fot. Midtdjurs Lokalhistoriske Arkiv 1988.

Lokalhistoriske årbøger 1987

Ved Esben Møller Christensen

I 1987 udkom ikke færre end ni lokalhistoriske årbøger el.lign i det gl. Randers Amts område. Grenaabogen og Folk og Liv på Røndeegnen er igen udkommet.

Oversigten over den lokalhistoriske årbogslitteratur er tænkt som hjælp for de, der gerne vil følge med i de aktuelt behandlede emner. Måske kan fortegnelsens emner virke gensidigt inspirerende og fremkalde nye undersøgelser.

GRENAA og omegn før og nu 1987. Redaktion: Elin Dreyer, Willy Helbo og Mogens Møller. Udgivet af P. S. Johnsen, 1987. 11. årgang. 132 s., ill. Bestilling: Johnsen bogtryk/offset, Bakkehegnet 1, 8500 Grenaa.

A/S Grenaa Motorfabrik - en virksomhedshistorie. (S. 116-132, ill.)

Andersen, Sine: Hjemme i Sønder-Homå. (S. 47-54, ill.) [Træk fra forfatterindens barndom og ungdom].

Boas, Niels Axel: Et jernalderhus ved Lyngby. Ældre jernalderbebyggelse på Djursland. (S. 55-58, ill.) [Med henvisninger].

Dreyer, Elin: De fynske indvandrere. (S. 86-91, ill.) [Om de tjenestefolk, der i forrige århundrede indvandrede fra Fyn til pladser på herregårdene Hessel og Katholm][Med henvisninger].

Dreyer, Elin: H.K. - Handels- og kontormedhjælpernes forbund. Et forbund i vækst. (S. 59-67, ill.)[Om Grenaa-afdelingens historie].

Døde i Grenaa kommune 1985/87. (S. 35-38).

Helbo, Willy: Liegstouw i overstuen - bal i forsamlingshuset. (S. 112-114) [Lidt om dansens tilknytning til forskellige skikke og begivenheder].

Helbo, Willy: En provsteretssag. (S. 107-111, ill.) [Om en i 1860 verserende konflikt imellem pastor Peter Thun Foersom i menighederne i Hammelev-Enslev sogne].

Kjær, Børge: Fra Grenaa Egsarkiv. (S. 41-46, ill.) [Lidt om arkivet og dets muligheder].

Mortensen, Niels Erik: Homaa brænder! (S. 101-106, ill.) [Om en stor brand i Homaa i 1887].

Møller, Mogens: Bom- og Bleghuset ved Sønderbro. (S. 75-80, ill.)

Møller, Mogens: Hattemager i Grenaa. (S. 92-96, ill.) [Om én af Grenaa's sidste hattemagermestre, Svend Møller].

Nielsen, J. A.: Gerhard de Lichtenberg til Hessel. (S. 96-101, ill.) [Med kronologisk opstillede noter].

Nielsen, J. A.: »Kærlighedsstien« ved Nordkanalen. (S. 114-115, ill.)

Rasmussen, Otto: Set og sket 1985/87. (S. 5-34, ill.) [Dagbog over begivenheder i Grenaa kommune].

Schødt Rasmussen, Palle: Grenaa Købstad's opståen. Belyst ud fra det ældste billede af byen - seglet fra omkring år 1300. (S. 39-40, ill.)

Sørensen, Felix: Førerprøver på godt og ondt. (S. 80-85, ill.) [Lidt om førerprøver i Grenaa gennem tiderne].

Tækker Hansen, Tage: Enslev by brænder. (S. 68-74, ill.) [Om den voldsomme brand i Enslev by i 1887].

LANGÅ. Lokalhistorisk årbog 1987. Udgivet af Langå Lokalhistoriske Forening, 1987. 16. årg. 59 s., ill. Bestilling: M. E. Nykjær, Skovbakkevej 12, 8870 Langå.

Det gamle sølvbæger. (S. 50-54) [Historien bag et sølvbæger, som i mange år har haft sin plads foran højalteret i Ørum Kirke].

Holting, Inga: Minder fra og omkring den private realskole 1939-1944. (S. 27-40, ill.).

Nykjær, M. E.: Beretning ved generalforsamlingen d. 29. april 1987. (S. 55-56).

Nykjær, M. E.: Langå skole. Skolen ved kirken. (S. 5-26, ill.) [Blade af skolens historie].

Søvsø Larsen, Helga: Erindringer fra min barndoms gade i Langå. (S. 41-49, ill.).

Årets gang. (S. 57) [Begivenheder i Langå kommune 1986-87].

Kaalö Johansen, Hans: En gade i MARIAGER. Fuglsangsgade. Udgivet af Ib Damsgaard, Mariager, 1987. 39 s., ill. »En gade i Mariager«, 3. årg. Bestilling: Damsgaard Tryk, Kirkegade 11, 9550 Mariager.

Efter beskrivelsen af Kirkegade i 1985 og Torvet i 1986 foreligger her i overskuelig og rigt illustreret form en kortere gennemgang af historien bag husene i Fuglsangsgade.

Af indholdet:

Apotekergården. (S. 28-32).

Apoteket. (S. 33-34).

Arbejdsanstalten. (S. 35-38).

Startede det med Fuglsang? (S. 7-9).

Den gamle Bank. (S. 14-19).

Den gamle Præstegård. (S. 19-25).

Hamborggården. (S. 10-14).

Hattemagerens hus. (S. 26-27).

NØRRE DJURS Egnarkiv, 1987. Redaktion: Tom Mortensen, Else Lassen og Ove C. Gelsing. Udgivet af Nørre Djurs Egnarkiv, 1987. 7. årg. 48. s., ill. Bestilling: Nørre Djurs Egnarkiv, Stokkebro 85, Gjerrild, 8500 Grenaa.

Billeder i arkiv og privateje. (S. 21-34 og s. 40-42) [Gengivelse af ældre fotografier - enkelte med efterlysning af personnavne og årstal].

Kaysen, Jobs.: Voldby Andelsmejeri 1887-1964. (S. 4-17, ill.).

Lykke Nielsen, H.: Beretning. (S. 2-3) [Nørre Djurs Egnarkiv i 1987].

Mortensen, Tom: Breve fra Vilhelm Beck 1872-1877. (S. 43-47) [Gengivelse af fem breve fra pastor Vilhelm Beck til Ane og Christen Sloth i Voldby].

Mortensen, Tom: Foreningskampagnen. (S. 35-39, ill.) [Om den i Aarhus Amt startede kampagne for at få registreret alle fortidige og nutidige foreninger].

Møller, Andrea (†): Brønstrup 1910. (S. 18-20, ill.) [I en samtidig beskrivelse portrætterer forfatteren sin fødeby i 1910].

Lokalhistorisk forening for PURHUS kommune: Årsskrift 1987. Udgivet af Purhus kommunes lokalhistoriske forening, 1987. 2. årgang. 18 s., ill. Bestilling: Jytte Nielsen, Rejstrupvej 30, Sønderbæk, 8900 Randers.

Andersen, Sigrid: »Hørsøk«. (S. 13-14, ill.) [Et vandhul, hvori der tidligere blev lagt »hør i bløde«].

Jensen, Hans: Bjerregrav Missionshus. (S. 15-16, ill.).

Nielsen, Jytte: Året der gik. (S. 3-6, ill.) [beretning om Purhus kommunes lokalhistoriske Forenings virksomhed].

Poulsen, Anker: Fårup Briketfabrik. (S. 9-12, ill.).

Søndberg, Jobs.: Jennum privatskole. (S. 7-8, ill.).

Historisk årbog fra RANDERS AMT 1987. Redigeret af Lise Andersen, Peter Bondesen (ansv.), Jens Erland Donner, Frits Nicolaisen og Palle S. Rasmussen. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund, 1987. 81. årg. 152 s., ill. Bestilling: Randers Amts Historiske Samfund, Slyngeborggade 21, 8900 Randers.

Andersen, Lise: Randers uldmarkeder. (S. 95-108, ill.) [Det første store uldmarked i Randers blev afholdt i 1838 - som et forsøg. Forsøget kom til at vare i 109 år] [Med henvisninger].

Andersen, Lise og Finn Larsen: Blytækning af Dalby-neder kirke - beskrivelse af et truet håndværk. (S. 109-118, ill.) [Med henvisninger].

Bak, Sigrid: Århus-Grenå landevej 1846-1856. (S. 81-93, ill.) [Med henvisninger].

Bergild, Merete og Jens Jensen: Rosenholm-skabet og dets mestre Mikkel van Groningen og Larrids Andersen Riber. (S. 25-41, ill.) [Med henvisninger].

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt. (S. 135-137).

Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt. (S. 121-134, ill.) [Museernes og arkivernes virksomhed i det forløbne år].

Frandsen, Allan: Kondrup-Randers, tur-retur. Fra Jens Pedersens dagbog. (S. 70-80, ill.) [Forholdet imellem bonden Jens Pedersen, Kondrup, og byen Randers - som det fremgår af hans dagbogsoptegnelser 1837-1846] [Med henvisninger].

Historisk Samfund 1986-87. (S. 139) [Formanden, Peter Bondesen's, beretning].

Kannegaard Nielsen, E. og N. A. Boas: Et jernalderhus med kalkstenskælder. (S. 5-11, ill.) [Om et fund i Hammelev på Djursland][Med henvisninger].

Møller Christensen, Esben: Lokalhistoriske årbøger 1986. (S. 119-120).

Nicolaisen, Frits: Den bundne dæmon. Om Sjellebrostenen og de øvrige maskesten. (S. 13-24, ill.) [Med henvisninger].

Wessel Hansen, Heino: Udskiftningen i Udbyover. Forudsætninger og konsekvenser. (S. 42-62, ill.) [Med henvisninger].

Østergaard, Bent: Erindringer fra Napoleonskrigene. (S. 63-69, ill.) [Med henvisninger].

ROUGSØ Lokalhistoriske Forening. Årskrift 1987. Udgivet af Rougsø Lokalhistoriske Forening. Tilrettelagt af Grethe Thomsen og Søren Ladefoged. 1988. 9. årgang. 32 s., ill. Bestilling: Rougsø Lokalhistoriske Forening, Langhøjskolen, Vivild, 8961 Allingåbro.

Gjesing, Peder: Strejftog blandt mennesker. (S. 18-20, ill.) [Lidt om nogle markante personer fra begyndelsen af århundredet].

Justesen, Jørgen og Arne Bundgaard: Amøtørarkæologer på Ringvang. (S. 21-22, ill.) [Den praktiske side af et kursus for amatørarkæologer].

Ladefoged, Søren: Hvad pakkerne gemte. (S. 29-31) [Om en i 1794 verserende retssag imod pigen Else Lauersdatter på Dyrbak].

Ladefoged, Søren: Årsberetning. (S. 3-4) [Rougsø Lokalhistoriske Forening i 1987].

Larsen, Carl: Drejeren. (S. 8-11, ill.) [Om drejer Niels Jørgensen, der levede 1880-1963].

Nielsen, Kristian: Lystrup Fattiggaard. (S. 12-17, ill.) [Forfatterens indtryk og oplevelser fra barndommen, hvor forældrene var bestyrere på Lystrup Fattiggaard].

Peter Bangs forlis! Beretning, skrevet i 1917 af Jens Jensen, maler i Udby - med kommentarer af Ingeborg Madsen og Arne Madsen. (S. 5-7, ill.) [Om galeasen Peter Bangs forlis ved Udbyhøj i 1857].

Udskiftningen i Vivild 1791. Af Anna Didriksen, Martin Sørensen og Jørgen M. Jørgensen. (S. 23-28, ill.).

Folk og liv på RØNDEEGNEN 8. Redigeret af Vilfred Friberg Hansen. Udgivet for AOF i Rønede kommune af forlaget SI-MI Tryk, Ravnevej 5, 8410 Rønede.

Andersen, Laurits: Det gamle Taastrup. (S. 58-62, ill.).

Feldballe Hansen, Anna Marie: Faarups og Raagholms historie. (S. 71-72, ill.).

Friberg Hansen, Vilfred: Motortrafikvejens historie. (S. 37-43, ill.) [Ca. 30 års debat om den nye omfartsvej].

Det gamle Thorsager - en billedkavalkade. (S. 44-52, ill.).

Hornbech, Søren: Et liv med rutebiler. (S. 15-20, ill.) [Fortrinsvis i fotografier fortæller forfatteren om sit liv med rutebiler].

Jensen, Gudrun: Posten i Feldballe i 100 år. (S. 63-70, ill.).

Larsen, Henry: Ugelbølle skoles historie. (S. 73-84, ill.).

Pedersen, Knud: Rønede og rutebilerne. (S. 21-26, ill.).

Rønede og landevejen. (S. 7-8) [En kort oversigt over landevejens betydning for Rønede].

Stilling, Niels Peter: Rønede - en af de nye byer. (S. 9-14, ill.) [En kort beskrivelse af stationsbyen Rønede's historie].

Tang Petersen, Stig: Fattiggården i Rostved. (S. 53-57, ill.).

Thygesen, Oluf: En omfartsvejs fødsel. (S. 27-36, ill.) [En del af historien bag den nye motortrafikvej].

Lokalhistorisk forening for SØNDERHALD kommune: Årskrift 1987. Redaktion: Jørgen Michaelsen, Else Lund og Vibeke Nielsen (ansv.). Udgivet af Lokalhistorisk forening for Sønderhald kommune og Sønderhald Egnsarkiv, 1987. 11. årgang. 36 s., ill. Ekspedition: Helga Sørensen, Årsløv, 8900 Randers.

Flintholm, Michael: »Den vilde greve« Jørgen Scheel. (S. 29-33, ill.) [Om Jørgen Scheel (1768-1825) til Gl. Estrup][Med henvisninger].

Lund, Else: Landboliv i Årsløv på reformatiden. (S. 5-17, ill.).

Nicolaisen, Frits: Virring Kirke. (S. 19-27, ill.) [Med henvisninger].

Rygaard, Ejvind: Årets gang 1987. (S. 34-35) [Beretning om Lokalhistorisk forening for Sønderhald kommune's virksomhed].

Stavnsbåndsjubilæet prægede arbejdet på museer og arkiver i 1988. Her optræder Helle Bie Frisman som grevinde Agathe Scheel-Plessen ved det historiske spil på Fussingø. Det er nærmere omtalt s. 115-116.

Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt

CLAUSHOLM

Siden tilsvarende oversigt sidste år kan følgende meddeles:

Resten af slottets østfacade (mod vejen) blev som bebudet færdigrestaureret med økonomisk bistand fra Planstyrelsen. Linien med kalkning af facaderne, efterhånden som de færdigrestaureres, er fulgt op, idet man i indeværende år er i gang med kalkning af østfacaden (restaureret 1985-86 og 1986-87) og med benyttelse af dobbeltstampet kalk. Bortset fra de to små fløjes sydgavle mod haven resterer »kun« vestfacaden at blive restaureret. Det er planlagt, at vi til eftersommeren går i gang med den nordligste fjerdedel - og med håb om at kunne fortsætte de følgende år og atter med forventet bistand fra Planstyrelsen.

Netop vestfacaden har i en årrække været benyttet som forsøgsobjekt for forskellige prøver på overfladebehandling. Disse prøver er nu alle blevet nøjere gennemgået - resultatet har været, at vi regner med at foretage den endelige behandling med god, gammel hvidtekalk som for de hidtil kalkede facaders vedkommende.

I et af værelserne på 1. sal er loftet dækket af et meget stort loftsmaleri, der stammer fra husets opførelse i 1690erne, måske malet af Benoit le Coffre og formentlig flyttet dertil fra Kongesalen, hvis oprindelige kuppel-

loft måtte nedtages i 1730erne. Dette maleri trænger efterhånden kraftigt til restaurering, og der er udarbejdet plan herfor, dækkende årene 1989 og 1990. Problemet er p.t. at sikre finansieringen af dette omfattende og kostbare arbejde.

Det sidste år omtalte flisfyr blev stort set færdigt til fyringssæsonen. I forbindelse hermed er i forsommeren 1988 foretaget en regulering af arealet nord og nord-øst for Staldgaarden, hvorved der bl.a. er foretaget en frilægning af bygningerne samt planering og hævning af det tidligere ret sumpede areal.

I lighed med tidligere år afholdes i sommerens løb 4 koncerter: 18. maj ved Musiksamfundet Brage, 12. juni og 3. august ved Randers Kammerorkester samt 16. august den 35. »Clausholm-Koncert« ved Den danske Kammerkvintet og i samarbejde med Selskabet »Clausholms Venner« - sidstnævnte koncert som et led i Randersugen.

Vi har haft to gudstjenester: 2. pinsedag, d. 23. maj ved sognepræst Jørgen Kjærgaard og 19. juni ved pastor Henning Hall - sidstnævnte i samarbejde med Randers Amts Historiske Samfund og udformet som en jubilæumsgudstjeneste i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse.

Henrik Berner

Fra grundstensnedlæggelsen på Dansk Landbrugsmuseum. Fra v. ses museumsinspektør Sv. Nielsen, landbrugsminister Britta Schall Holberg og museets formand, H. J. Kristensen.

DANSK LANDBRUGSMUSEUM, GL. ESTRUP

For Landbrugsmuseet har 1987 været et usædvanligt år, der navnlig har været præget af 3 ting: nybyggeriet, stavnsbåndsudstillingen og ændringer i personalestaben.

Det igangværende byggeri for ca. 16 mio. omfatter knap 3.000 m², heraf 2 udstillingshaller på hver 500 m² og en stor centralhal med en museumscafé. Desuden bliver der en mini-biograf, undervisnings- og demonstrationsrum, kursus- eller mødelokale, kontorer, værksted og diverse tekniske rum. Grundstensnedlæggelsen blev foretaget af daværende landbrugsminister Britta Schall Holberg, og som grundsten benyttedes en kværnsten, der formentlig stammer fra oldtiden. Byggeriet er stort set forløbet som planlagt, men tidsrammen var meget snæver, for indvielsen og Dronnin-

gens besøg var for længst fastsat til 23. juni 1988, så vi tålte ikke mange forsinkelser.

Det er klart, at netop Landbrugsmuseet nødvendigvis måtte gøre noget særligt ud af stavnsbåndsjubilæet, og der blev da også opbygget en 3-delt udstilling (i alt 1.500 m²), som belyser bøndernes forhold 1788, 1888 og 1988.

På grund af afgang har vi fået ny smed og ny bogholder, og der er ansat endnu en museumsinspektør Jørgen Skaastrup, som især skal tage sig af skoler og undervisning. Desuden har der i forbindelse med udstillingsarbejder - men desværre kun i året 1987 - været ansat en fotograf, og endelig har der også som følge af de omfattende udstillingsforberedelser været beskæftiget midlertidigt ansatte håndværkere samt ekstraordinært mange henviste.

Der har dog også været tid til at tænke på

andet end byggeri og stavnsbåndsudstilling. Der er opbygget en særudstilling »Før og Nu«. I marts blev der arrangeret en kortvarig lille udstilling i Ridehuset i Århus, og i maj var der på Museet en udstilling af ungarisk kunsthåndværk. Endelig har vi som depositum fra Silkeborg Museum udstillet et helt skelet af en ko fra o. 1185, og skønt koen ikke har været ret stor, er der tale om et fuldvoksnet dyr. Hele skeletter af middelalderkøer er yderst sjældne, og der er kun fundet ganske få.

Af andre aktiviteter kan nævnes den efterhånden traditionelle fåredag med godt 3.000 besøgende, demonstration af sivskofletning og stråarbejder, og endelig har vi på forsøgsbasis lavet »historisk værksted«, der har vist sig at være en stor succes.

De mange aktiviteter har også givet sig udslag i et forøget besøgstal, der i 1987 nåede op over 35.000.

Sluttelig kan nævnes, at ledende museumsinspektør Svend Nielsen på en kongres i Budapest blev valgt til præsident for den internationale sammenslutning af landbrugsmuseer, AIMA.

Svend Nielsen

DJURSLANDS MUSEUM OG DANSK FISKERIMUSEUM

Djurslands Museum har i løbet af året gennemført en indsamlingskampagne fra Grenaa Dampværeri. Der er indkommet et stort materiale, som nu registreres og senere indgår i en nyopstilling af museets tekstiludstilling.

I forbindelse med undersøgelser af »fritidskultur« på Anholt er der udarbejdet en lille udstilling, som blev vist på øen i sommerperioden.

Dansk Fiskerimuseum har foretaget undersøgelser af fiskeriets historie på Bornholm med hovedvægten på udviklingen de sidste årtier.

Der er udarbejdet en vandredstilling om Bornholms fiskeri. Udstillingen har været vist på en række museer rundt om i landet.

Museets udstilling om kultursammen-

stød mellem danske og flygtninge »Vi elsker vort land« er i årets løb blevet vist på ca. 20 museer landet over. Særudstillingen »Fiskeri på Yucatan« har ligeledes været vist på en lang række museer.

I forbindelse med sommeraktiviteten »Levende Museum« gennemførtes »rekonstruktion af en stenalderbåd, stammebåden fra Tybrindvig« med uslebne flinteøkser. Der er udarbejdet en videofilm om projektet i samarbejde med Århus Amtsentral.

Bjarne Flou

EBELTOFT MUSEUM

I lighed med de sidste par år har en af museets hovedopgaver været koncentreret om løsningen af registrerings- og magasinproblemerne. Disse opgaver, som er afgørende forudsætninger for et fagligt museumsarbejde, vil også være højt prioriteret i de nærmest følgende år.

På det arkæologiske område, som er et af museets nye arbejdsfelter, har der været flere aktiviteter. I efteråret 1987 og foråret 1988 blev der foretaget større udgravninger på et lokalplansområde ved Ebeltoft Fægehavn. Undersøgelserne omfattede tre overpløjede gravhøje med velbevarede centralgrave fra ældre bronzealder samt et bopladsområde fra bronzealderen og ældre jernalder. I Fuglslev sogn blev der i efteråret 1987 påbegyndt en undersøgelse af en mindre gravplads fra ældre romersk jernalder med fem jordfæstegrave, en brandpletsgrav og en urnegrav. Denne udgravning forventes afsluttet i sommeren 1988. Endvidere har museet i 1988 foretaget en byarkæologisk udgravning på Hotel Skansens tomt i Ebeltoft. Ved denne udgravning, som i øvrigt er den første arkæologiske udgravning i Ebeltoft by, blev der undersøgt en hustomt fra 1500-1600-tallet. Museets arkæologiske virksomhed har desuden medført, at vi inden for de sidste par år har modtaget oplysninger om en lang række ikke tidligere registrerede fundlokaliteter inden for vort arbejdsområde. Dette har resulteret i et betydeligt

Ebeltoft Museums telefonudstilling.

registreringsefterslæb. For at afhjælpe dette har vi i 1988 modtaget støtte fra Århus Amts Museumsråd til registrering af arkæologiske fundlokaliteter.

Undersøgelser- og formidlingsmæssigt er der ligeledes kommet en række aktiviteter i gang. I samarbejde med Skanderborg Museum udfører museet et fællesmusealt registreringsprojekt om fortidsminder og kulturlevn i amtets private skove. Projektet støttes økonomisk af Århus Amts Museumsråd. Ligeledes med støtte fra Århus Amts Museumsråd har museet i 1987 påbegyndt et fotoregistreringsprojekt om Ebeltoft bys gamle huse. Som led i dette projekt har museet kunnet erhverve kopier af Nationalmuseets samling af fotografier fra

Ebeltoft by. Denne samling vil blive suppleret med en ny fotoregistrering af byens gamle huse. I samarbejde med Jydsk Telefon har museet i 1988 arrangeret en særudstilling om »Telefonen i Ebeltoft i 100 år« samt udgivet en publikation om emnet, udarbejdet af museumsinspektør Jakob Vedsted.

Museet har i årets løb erhvervet en række museumsgenstande. Fra en gård på Helgenæs har man modtaget en større samling møbler og husgeråd, i alt ca. 275 genstande. Ved køb har man erhvervet en sølvske fremstillet af sølvsmed M. A. Wendelboe i Ebeltoft omkring 1840. Samlingernes konservering er et andet område, som der har været arbejdet meget med i de sidste par år.

To store konserveringsopgaver fortjener særlig omtale her, nemlig konserveringen af et komplet rokkedrejerværksted med ca. 500 genstande samt et 1600-tals altermaleri fra den nedlagte Stabrand Kirke.

Museets besøgstal har i de senere år ligget meget stabilt. I 1986 blev museet besøgt af 36.457 og i 1987 af 37.789.

Jakob Vedsted

GAMMEL ESTRUP - JYLLANDS HERREGÅRDSMUSEUM

I det forløbne år er der foretaget murreparationer på Gammel Estrups fredede hovedbygning. Det er sket rundt omkring, hvor der trænges til det, uden at man kan tale om et egentligt restaureringsprojekt. Det samme gælder i øvrigt broen over den indre voldgrav.

Der er foretaget en del udtynding i det lille skovareal mellem landevejen og bygningen, og noget tilsvarende påbegyndes snart i området nord for orangerierne. Tilbage er den egentlige prydhave. Der er af landskabsarkitekt Sven-Ingvar Andersson udarbejdet en plan for den, inspireret af tegninger over en del af Rosenborg have fra 1600-tallet. Det er sandsynligt, at denne gennemgribende ændring påbegyndes til efteråret; men endnu er der ikke taget endelig stilling. Til gengæld ser der meget farvestrålende ud denne sommer, fordi der er plantet langt flere sommerblomster i bedene end sædvanligt.

Der er kommet flere nye ting til museet, alle ting, som var her i »beboet tid«. Den mest iøjnefaldende er nok lysekronen i ridersalen, en meget stor prismekrone, som har tilbragt det mellemliggende halve århundrede på Løvenholm og således hele tiden været i gode hænder. Det sidste kan man også sige om to andre dejlige genstande, som museet har tilbagekøbt, men for beløb der må karakteriseres som symbolske, nemlig en kobberfiskekedel fra midt i 1700-tallet med inskription og nogle pudsige reparationer, og det store fad til det samme ki-

nesiske præcelænsstel, hvoraf vi i forvejen har en del tallerkener m.m.

Årets koncert med Randers kammerorkester fandt sted allerede midt i juni, men gav p.g.a. det varme vejr alligevel ikke de temperaturproblemer, her var på et senere tidspunkt sidste år. Kapellets rolle i egnens kirkeliv er vendt tilbage til det sædvanlige mønster.

Vibeke Nielsen

KULTURHISTORISK MUSEUM, RANDERS

Arkæologiske undersøgelser 1987

Museets arkæologiske feltarbejde har siden 1980 været i kraftig vækst, og 1987 var ingen undtagelse. Også 1987 blev »det hidtil travleste år« for de arkæologiske medarbejdere. Egentlige udgravninger blev gennemført på 32 lokaliteter, på 10 steder kom det alene til prøvegravning, og på 80 steder foretoges alene besigtigelse. I alt blev der arbejdet på 122 forskellige lokaliteter i museets område. Blandt de mange udgravningsresultater kan nogle få fremhæves.

I nærheden af Skrødstrup har museet i flere år arbejdet på en gravplads fra ældre romersk jernalder. I 1987 undersøgtes bl.a. 16 barnegrave, små uanseelige grave, som ellers kun sjældent findes, fordi de er meget udsatte for almindelig pløjning. 11 af gravene var uden gravgods, i resten var der fra et til fire lerkar. En af gravene var særlig fornemt udstyret med et lerkar og en bronzefibula, og ved halsregionen af det gravlagte barn var der et bronzesmykke, en ravperle og et lille bundt mennesketænder fra en voksen person. Barnegraven viste en stor typevariation, fra simple jordgrave til fintbyggede plankekister med hjørnesammenføjninger ved stolper. I en af gravene var gravlejet en lille flettet vidjekurv.

Ved Leca-værket i Hinge blev udgravet dele af en stor boplads fra førromersk jernalder. Denne påvisning af bosættelse på noget af Danmarks stiveste lerjord er en virkelig landvinding i udforskningen af fortiden,

idet man ellers har ment, at jernalderbonden undgik den på de tungeste lerjorder. Vi ved nu, at ingen jordbund har været for vanskelig at dyrke i forhistorisk tid. Dette blev også bekræftet af 4 andre nye fund af jernalderboplads, fremkommet under nedlægning af naturgasledning nordvest for Galten, med dateringer til førromersk jernalder såvel som yngre romersk og ældre germansk jernalder. Disse steder var lerjorden dog knap så stiv som ved Hinge.

I forbindelse med naturgasnettet gennemførtes en omfattende udgravning sydvest for Galten ved Houlkjærvej. 17 hustomter og 6 brønde foruden hegnsgrøfter, gruber og stenlægninger blev fremdraget. 1 hustomt og 2 brønde var fra overgangen mellem yngre bronzealder og tidlig jernalder; resten af anlæggene var fra ældre romersk jernalder. Fra udgravningen foreligger et rigt materiale af keramik, kværnsten og dyreknogler. Særskilt kan nævnes en guldbelagt sølvfibula, som var nedlagt i en lille lerkop.

Ved Ø. Tørslev er en undersøgelse i gang af en gruppe stendyngegrave med tilhørende »dødehuse« fra yngre stenalder. Det er kun anden gang, at denne - ellers vestjyske - gravtype er fundet i museets område. Anlæggene er usædvanlig godt bevarede under en bronzealderhøj, og bevaringsforholdene er gunstige for organisk materiale. Faktisk er en del tandrester fundet og foreløbig bestemt som okse og får/ged. Nu lykkes det måske omsider at løse en af gåderne i dansk arkæologi: indeholder disse anlæg dyr eller mennesker?

Ved Langvang nordligt i Randers by har museet gennemført undersøgelse af 24.000 m² sammenhængende areal med boplads- spor fra tidlig førromersk jernalder, vikingetid og middelalder. Det er den første vikingetidsbebyggelse, som er udgravet i museets område. Og denne begyndelse er i stor stil: 21 tomter af stolpebyggede langhuse, hvoraf 1 med sine 47 m er det næstlængste hus overhovedet nogen sinde fundet i Danmark fra forhistorisk tid, og 21 tomter af grubehuse. Middelalderbebyggelsen er identisk med ødelandsbyen Voldum,

hvis eksistens indtil nu kun var kendt gennem skriftlige kilder. (Om Langvang/Voldum i øvrigt: se artikel af Hugo Sørensen i nærværende årbog).

Museets omfattende udgravningsvirksomhed var også i 1987 koncentreret udelukkende om de fortidsminder, som stod i yderste fare for at forsvinde. De mange nødudgravninger kunne ikke gennemføres uden mange hjælpende hænder udefra. En stor tak rettes til alle, som medvirkede til at gøre også 1987 til et arkæologisk »rekordår«.

Niels T. Sterum

MARIAGER MUSEUM

Også på Mariager Museum prægedes året 1988 af festlighederne i anledning af 200 året for Stavnsbåndets ophævelse. I februar fortalte museumsinspektørerne Annette Hoff og Finn Tuxen, Landbrugsmuseet Gl. Estrup om landbøliv i 1700-tallet. I juni fulgtes op i museumsgården med friluftsspil, hvor aktører fra herregården Hessel med liv og lyst spillede Peer Degn, herremand, ridefoged, hovbønder og andre personer fra 1700-tallets Danmark. Samme dag indviedes på museet en nyopsætning af textilsamlingen, som i flere år har været på magasin. Ved fælles indsats af konservator Lone Pedersen, Randers, og museets bestyrelse er det lykkedes at få skabt en meget fin udstilling, som vi i anledning af jubilæumsåret har kaldt: Klædedragten i 200 år. I august arrangerede museet en ekskursion til landbrugsmuseet Gammel Estrup for sine medlemmer.

I rækken af besøg på lokale seværdigheder gik turen i år til herregården Trudsholm ved Havndal, hvor Vagn Andreassen fortalte om herregårdens historie og om den berømte og berygtede Krumpenslægt, hvis kendteste repræsentanter er biskop Stygge Krumpen og rigets marsk Otto Krumpen, der begge ligger begravet i Mariager Klosterkirke.

I Tværfløjen arrangeredes som tidligere

en hel række kunststillinger, repræsenterende: maleri, akvarel og keramik.

Som sædvanligt bliver museet hvert år betænkt med forskellige gaver. Dette års kle nodie er vel nok en bibel fra 1632, der har tilhøre familien Mogensen Greve, Voldstedlund. Bibelen, der på et af de første blade har et helsidesportært af Christian den 4., gav os anledning til at arrangere en lille særudstilling i monarkens jubilæumsår, indeholdende andre bøger af religiøst indhold fra 1700-tallet. Ifølge tradition i familien skal bibelen stamme fra herregården Tjele, hvilket lyder meget sandsynligt, da en så stor og kostbar bog vel sjældent befandt sig i en almindelig bondefamilies eje.

Restaureringerne i Købmandsgården har i år været af mindre omfang end i de foregående år. Biograffløjen står færdig og er udlejet til foreningen Den gamle Biograf, der igen udlejer den som almindeligt forsamlingshus og til Mariager Filmklub, der begyndte sin virksomhed i efteråret.

Vi har i årets løb beskæftiget langtidsledige, men bestyrelsen har på grund af det meget store arbejde med museets drift følt det nødvendigt med ansættelse af fast museumsledelse i nogle timer om ugen. De økonomiske forhold i kommunerne i øjeblikket har været en bremse på denne helt nødvendige ordning. Ansøgning om statsanerkendelse og dermed statsstøtte synes helt omsonst at fremsende, da der lokalt ikke findes det tilskudsklima, der kræves. For tiden undersøges, om der ved indgåelse af aftale med Randers Museum kunne etableres en genvej til statsmidlerne, der er 40 % af de lokale tilskud. *Vagn Andreassen*

EBELTOFT BYHISTORISKE ARKIV

I indeværende år har hovedopgaven for arkivet været registreringsarbejdet, som især har koncentreret sig om billedregistrering samt registrering af foreningsarkiver i forbindelse med Sømmenslutningen af lokalhistoriske arkiver og samlinger i Århus Amts foreningskampagne.

I lighed med sidste år har arkivet i samar-

bejde med FOF i Ebeltoft i vinteren 1987-1988 afholdt et aftenskolekursus i lokal- og slægtshistorisk arkivkendskab under ledelse af museumsinspektør Jakob Vedsted.

Arkivets status som en afdeling af Ebeltoft Museum medfører som noget naturligt et tæt samarbejde mellem arkiv og museum om løsningen af undersøgelses- og formidlingsopgaver. I foråret 1988 har der således været samarbejdet omkring særudstillingen og publikationen »Telefonen i Ebeltoft i 100 år.«

Fra Ebeltoft Håndværker-, Industri- og Borgerforening har arkivet som gave modtaget et stort stålpengekab til opbevaring af samlingens største sjældenheder.

Arkivet, som er fuldtidsbemandet med arkivassistent Finn R. Pedersen, har faste åbningstider mandag, tirsdag og torsdag kl. 10-15. Arkivet kan, for aftaler uden for den faste åbningstid, kontaktes på tlf. 0634 1382. Som noget nyt har der med godt resultat i foråret været forsøgt med aftenåbning om mandagen. Denne ordning forventes under en eller anden form at blive fortsat i vinterhalvåret.

Jakob Vedsted

GRENAA EGNSARKIV

Arbejdet har i det forløbne år været koncentreret omkring indsamling og registrering. I forbindelse med den amtsdækkende foreningsindsamlingskampagne har Grenaa Egnarkiv foretaget en systematisk undersøgelse af, hvilke foreninger og organisationer der har eksisteret og eksisterer i den nuværende Grenaa Kommune. Og vi har dernæst søgt at finde frem til bevaret arkivmateriale. Arkivet har gennem årene modtaget arkivalier fra en hel del foreninger, men der har ikke tidligere været tale om en systematisk indsamling.

Resultatet af det omfattende detektivarbejde har været, at vi nu ligger inde med en fortegnelse på omkring 950 lokale foreninger, som vi kender eksistensen af. Fra en del af disse har vi fundet frem til bevaret materiale - noget er allerede afleveret til arkivet,

og vi har aftaler om aflevering med en lang række foreninger og personer, som har haft med tidligere eksisterende foreninger at gøre. Alt i alt når arkivet nok frem til at have arkivalier fra omkring en tredjedel af de ca. 950 opsporede foreninger.

Arkivets øvrige virksomhed er naturligvis ikke helt forsømt. Vi har som sædvanlig afholdt kurser i lokalhistorie og slægtsforskning i samarbejde med Folkeuniversitetet og Slægts- og Lokalhistorisk Forening. Godt 35 personer har været fordelt på to hold i vinteren 1987-88. Undertegnede har deltaget i en række foreningsarrangementer - f.eks. vist film og fortalt om arkivets arbejde, og vi har som noget nyt haft en stand på årets forårsmesse i Grenaa-Hallen. Jeg har benyttet disse lejligheder til at redigere for arbejdet med indsamling af foreningsarkiver, og hver gang har det givet aftaler om afleveringer til arkivet.

Fra den daglige drift har vi specielt kunnet mærke et stigende antal besøgende, og de er blevet mere »krævende« - heldigvis. Der kommer stadig væk personer på arkivet, som sætter sig til kirkebøgerne og folketællingerne, men flere og flere søger også oplysninger i andre typer arkivalier. På den måde mærker vi, at arbejdet med lokalhistorie er stigende, og at mange slægtsforskere er nået så vidt i arbejdet, at de søger andre oplysninger, end hvad kirkebøger og folketællinger kan give. En glædelig udvikling synes jeg, men jeg mærker også, at det giver et øget arbejdspress.

Årbogen Grenaa og Omegn før og nu udkom i 1987 efter et års pause, og der arbejdes på en 1988-udgave. J. A. Nielsen har forfattet Grenaa Roklub gennem 50 år (1987). Egsarkivets brochure er i 1988 udkommet i en ny ajourført udgave, og der er trykt en specialbrochure med en fortegnelse over arkivets film, der nu kan lånes af interesserede både til filmforevisning og i form af videobånd.

Arkivets leder Børge Kjær træffes i arkivets åbningstid hver onsdag kl. 15-19. Desuden efter aftale. Grenaa Bibliotek modtager arkivalier og giver adgang til arkivets

samlinger af trykt materiale samt kopier af kirkebøger, folketællinger m.v. i bibliotekets almindelige åbningstid. Tlf. 06325577.

Børge Kjær

HADSTEN KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV OG SAMLINGER

Egsarkivet kan atter i år melde om pænt besøg og lignende tilgang af arkivalier. Årets største aktivitet er en løbende udstilling af billeder i Hadstens nye biblioteks foyer, og dette har sin egen historie.

Efter byens 125 års jubilæum havde festkomiteen en del penge i kassen, og i betragtning af egsarkivets succes med et arrangement af de store gamle gadebilleder med beskrivelser i jubilæumsugen, fandt komiteen på at forære egsarkivet 15.000 kr. til en løbende udstilling af disse og lignende billeder. Vi har nu samlet ca. 150 billeder, der bliver omfotograferet og med beskrivelse monteret i skifterammer i størrelsen 30×40 cm. Så bliver der ophængt 21 stk. ad gangen i foyeren, og ophængningen udskiftes hver anden-tredie måned. Vi har fået den bedst tænkelige udstillingsplads i biblioteket. Enhver, der skal i biblioteket, vil uvilkårligt se dem, og det er blevet en virkelig succes. Men det er også mange penge at ofre på dette alter; dog er vi meget taknemlige for, at komiteen fandt os værdige til denne belønning og tager det som en anerkendelse af vort arbejde. Og så har vi alle disse fine billeder bagefter i en stor og smuk udførelse. Under denne løbende udstilling får vi jævnlig respons på, at den har befolkningens interesse.

Egsarkivet arrangerede sidste sommer en velbesøgt og vellykket udflugt til »Jenle« og »Hessel«. Dette har givet os mod på nu i sommer at foranstalte en lignende tur til »Glud museum« og »Sønderskov Hovedgaard« ved Brørup. Slige udflugter kan arrangeres til en rimelig pris med en fyldt 50 personers bus. Sønderskov er under genrejsning, foretaget af tømrermester Kragelund,

Faurskov. Så det er lokale kræfter, der har påtaget sig denne opgave, både håndværksmæssigt og økonomisk.

Egnsarkivet arrangerede også en udstilling om Stavnsbåndstiden og dens ophør i det nye »Hadsten Center« i »Forårsugen«, som kommunen hvert år laver udstillinger og arrangementer i.

Vi har også haft to velbesøgte møder i egnsarkivet i vinterens løb, ét om dronning Anna Sophie Reventlow på Clausholm og ét om bøndernes vilkår under Stavnsbåndet ved arkivar fru Løgstrup, Landsarkivet i Viborg.

I det daglige går det ellers stille og roligt for vi 5-6 medhjælpere med jævnlige besøg - men vel mest udefra. Vi kunne godt ønske os, at kommunens beboere var mere søgende, end tilfældet er. De kommer ofte og kigger, men de gransker ikke. Dog kunne vi i efteråret give god støtte til en studiekreds med emnet »Hadsten-egnens fortid«. Skoleklasser og andre grupper ser vi også af og til. En ny kontakt med vor lokale radio vil sikkert i den kommende tid underbygge den position, som egnsarkivet har, som ét af kommunens værdifulde kulturelle islæt.

Børge Jensen

MOLSBIBLIOTEKET'S LOKALHISTORISKE ARKIV

I 1988 kan vort arkiv fejre sit 20 års jubilæum. Vi kan glæde os over de fremskridt, der er gjort siden dengang i 1968, da vi startede med en række små og fattige billeder og arkivalier. Arkivet er blevet udviklet, og de besøgende kan virkelig have gavn af samlingerne. Det er blevet muligt at give den besøgende et håndgribeligt billede af fortiden her på egnen.

Indsamlingsmæssigt har året ikke givet meget udover, hvad der kunne forventes. Vi fortsætter støt indsamlingen af arkivkopier nemlig især af kirkebøger og justitsprotokoller. Det vil være naturligt at udvide kopisamlingen også ud over vore geografiske grænser. Det er nødvendigt for vore besøgende at have dette materiale ved hån-

den i forbindelse med en undersøgelse. Kopisamlingen må indbindes, dels for at bevare bladernes orden, dels for at kunne skåne mod slid.

Det nævnte kopimateriale benyttes flittigt af vore gæster. Det må erkendes, at interessen især går i retning af de slægtshistoriske undersøgelser.

I forbindelse med en ændring af Fuglsø-Kroens navn til Trehøje Kro kan der også her være grund til at understrege, hvor vigtigt det er at fastholde de ældre stednavne. Dette bør efter vor mening både ske af hensyn til egnens egne folk og af hensyn til de, der besøger os.

Carl A. Laursen

NØRHALD EGNS-ARKIV

Årsberetningen 1988 skal til en forandring fortælle om et stykke levende slægts- og lokalhistorie, der starter udenfor læsesalen og tager os med ind i et danmarkshistorisk drama uden store ord og armsving. Kilderne og dokumentationen er ganske enkel - en trappesten og en kirkebog.

Trappestenen er fra en gård i Mellerup - nr. 18 fra udskiftningstiden. Ejendommen eksisterer endnu, men naturligvis med moderne bygninger. I trappestenen - den sidste rest fra den gamle ryttergård - ses indhugget bogstaverne: I N S F 1825.

Mellerup kirkebog fortæller i 1814, at sømand i Kgl. Tjeneste Jens Nielsen Fisker f. 1789 i Mellerup - ankom fra engelsk fangenskab, hvor han havde været fra 5. juli 1811 til 16. juni 1814, da han blev løsladt og ankom til Mellerup i juli. Sammen med 2 andre sømænd fra Mellerup blev han opbragt på kanonbåden »Prisen no 2«.

Det skete under flotillechef løjtnant Falsens mislykkede aktion med Anholt i marts 1811, hvor 1100 mand fra Grenå og Randers fjord-område blev overført til Anholt på 12 fartøjer. Over 100 danske blev dræbt eller såret, og ca. 400 blev taget til fange - deriblandt de tre Mellerup-sømænd.

Efter hjemkomsten sejlede Jens Nielsen Fisker som styrmand mellem Mellerup og

Trappesten fra gård No. 16 i Mellerup med Jens Nielsen Fiskers forbogstaver.

København, og d. 23. april 1820 meldte han afgang til hovedstaden for at gifte sig. Den udkårne var Christine Marie Jørgensdatter, der var enke efter købmand Gothelf Drachmann, hvis brorsøn Anders Georg Drachmann blev far til digteren Holger Drachmann.

Jens Nielsen Fisker fik med et slag en større familie, idet hans hustru medbragte 3 børn: Louise Drachmann, f. 1812, Jørgine D., f. 1814 og Gothilf Heinrich D., f. 1816.

Jens Nielsen Fisker købte gård nr. 18 i 1820 og kaldes herefter både styrmand, købmand og selvejergårdmand. Navnetrækket i stenen er ret primitivt udført - muligvis af stedsønnen, for i 1825 døde Jens Nielsen Fisker, 36 år. Enken giftede sig d. 11. nov. samme år med tjenestekarl Chr. Jensen Møller, der i 1831 med hele familien flyttede til Albæk mølle, hvorfra Jørgine blev

gift med Jens Christensen i Kondrup. Gothilf Heinrich flyttede til Gimming, hvor han stiftede familie med Ellen Christensdatter. Og således spredtes Drachmann-familien i de følgende 150 år ud over hele Kronjylland med udgangspunkt i Mellerup, hvilket trappestenen ligger som et fodfast vidne på.

Peter Østergaard

NØRRE DJURS EGN SARKIV

Siden sidste rapport blev skrevet i juni 1987, har egnsarkivets dagligdag naturligvis været præget af foreningskampagnen. Hos os begyndte kampagnen i juli 1987, men blev mere intens i månederne november 87 til juni 88, fordi vi fik tilknyttet en medarbejder, Yrsa Marker, under jobtilbudsordningen i denne periode.

Ved udløbet af hendes ansættelse havde vi sendt registerblade på 210 foreninger ind til Erhvervsarkivet, og dette tal er ca. 1/3 af de foreningsnavne, som vi har optaget i fortegnelsen over foreninger i Nørre Djurs (NDE-registrant nr. 3).

Vore foreningsfaner er overdraget til Djursland Museum, og vi er blevet lovet fotos af dem til gengæld.

Sidste sommer afsluttede Else Lassen, som netop er blevet formand i arkivets bestyrelse, et register over vore protokoller med ejendomsforsikringer i Nørre Herred (NDE-registrant nr. 2), og for øjeblikket arbejdes der stadig med registranten over mindsten o.l. i kommunen.

Omregistreringen af vort billedarkiv skrider støt fremad. Vi har forlængst passeret billede nr. 1000, men der er mange endnu, og tilgangen er stadig betydelig.

Ved siden af de daglige opgaver har der været tid til at yde lidt støtte til Nationalmuseets Brede-udstilling, der benyttede Fjellerup og Fjellerup Østergaard som eksempel på landsbyudviklingen siden 1788. Vores egen udstilling på Nørre Djurs-messen 1987 handlede om fiskeriet, især naturligvis om fiskeriet fra Bønnerup Havn, der havde 50 års jubilæum sidste år. Endelig bør det nævnes, at Else Lassen har været en af de bærende kræfter i det egnesspil, som har i midsommeren opførtes på Sostrup til erindring om 1788.

Arkivet er blevet medlem af Radio Djurslands Støtteforening, og det betyder, at vi nu kan få lydbånd med helt lokalt stof på en nem måde, både erindringsudsendelser og bånd med mere aktuelle emner. Samtidig kan vi benytte radioen til at udsende meddelelser om arkivets virke.

Tilgangen af arkivalier har været lidt over normalen på de ca. 100 afleveringer, og det skyldes jo nok foreningskampagnen, men de helt store sensationer er det ikke blevet til. Et par ganske interessante afleveringer vil jeg dog nævne, nemlig to små bogsamlinger. Den ene er en landsbylærers håndbibliotek med bøger, han brugte lige fra studietiden og i den daglige undervisning,

helt op til ca. 1920. Den anden er en samling religiøse bøger, som tilhørte lederen af Indre Mission i Skindbjerg, og som blev anvendt i samfundslivet i århundredets første årtier. Og et par godbidder fra foreningskampagnen: Vi vidste godt, at et par af vore landsbyer i 1920'erne byggede lægeboliger på aktier for at lokke læger ud i landdistrikterne, men nu har vi dokumentation for det. Men vi anede ikke, at man allerede i 1875 i Sangstrup dannede en »Doktorforening«, hvis midler benyttedes til at betale dyre lægeregninger i Grenaa med.

Arkivbestyrelsen traf her i foråret en vigtig beslutning: vore aftenåbninger blev slettet. Til gengæld udvides dagåbningen, så at arkivet nu kan besøges hver torsdag fra 13-21.

Tom Mortensen

LOKALHISTORISK ARKIV FOR PURHUS KOMMUNE

Foreningskampagnen er slut, stavnsbåndsjubilæet er slut. Vi har lagt to meget resourcekrævende projekter bag os.

Foreningskampagnen gav måske ikke helt det resultat, vi havde forventet efter indsatsen. 78 arkiver er registreret, de fleste havde vi i forvejen. Vi har annonceret, sat plakater op, sendt brochurer ud og endelig sendt personligt brev til alle eksisterende foreninger i kommunen, men det gav kun få indleveringer. Allan Frandsen og Grethe Andersen hjalp os et par dage med at omregistrere, så det kom til at stå i rigtig rækkefølge på tilvækstjournalerne - så fik vi det lært.

Besøget førte også til snak om andre problemer, så det kunne tages som en prøve på, hvordan en lokalhistorisk konsulent kan fungere. Og netop dette emne blev drøftet, da vi d. 13. juni havde besøg af amtets kulturudvalg og amtskredsens bestyrelse. At man vil se positivt på en sådan stillingsoprettelse, er der ingen tvivl om, men samtidig lod man tydeligt forstå, at noget der kostede penge, ikke var sagen for amtsrådet for øjeblikket.

Fra det historiske spil på Fussingø 1988. Fra venstre ses: Karen Brøndum, Laust Skovfoged Bach, Mette Stavnsbo Nielsen og instruktøren Jytte Nielsen.

Forberedelserne til stavnsbåndsjubilæet startede for snart to år siden, men tog først rigtig fart i januar. Arrangementet, som lokalhistorisk forening skulle stå for, omfattede et friluftsspil, skrevet til lejligheden af adjunkt Marianne Hesselholt, samt en åbning af hovedbygningen på Fussingø, som aldrig før har været tilgængelig for publikum.

Fussingø blev i 1945 konfiskeret af staten, da den daværende ejer greve Carl Scheel-Plessen var tysk statsborger. Bygningen blev tømt for alt, og i 40 år har de grevelige gemakker i den smukke klassicistiske bygning været oplagsplads for et nødhospital fra civilforsvaret. Da Fussingø er hele omegnens udflugtsmål, har mange naturligvis kredset om slottet og kikket ind af vinduerne for at få et glimt af fortidens pragt. Da

civilforsvaret endelig rykkede ud for knap 3 år siden, var der nu ikke megen pragt at skue, men en maler og en grundig rengøring gjorde underværker. Lokalhistorisk forening satte sig for at få slottet til at se beboet ud, og ved folks velvilje og enkeltpersoners kraftige arbejdsindsats lykkedes det at låne så meget indbo, at 17 store rum blev gjort præsentable med møbler, malerier, pyntegenstande og porcelæn. 5 dage var slottet åbent, og besøgstallet på knap 2000 mennesker, hovedsagelig omegnens beboere, viser interessen, og at vi virkelig har opfyldt et behov.

Skuespillet fik lige så stor en succes. Ca. 1500 tilskuere til 3 opførelser. Stykket illuderer en sommerfest i 1788, og scenen var den smukke park i Fussingø med sø og skov som naturligt bagtæppe. Personerne var alle

autentiske fra 1788. Grev Scheel-Plessen, Fussingø, kammerherre Lüttichau, Tjele, godsforvalter Tryde, møller Hempel, bonden Chresten Andersen, Nr. Tulstrup, bondekonen Karen Brøndum, lærer Lemmiche osv. Scenerne blev smukt kædet sammen af folkedansere, der som fstdeltagere hele tiden agerede i baggrunden. Scenens enorme størrelse (ca. 100×50 m) gjorde det muligt, at alle 40 medvirkende hele tiden kunne være naturligt til stede i smågrupper rundt om. Når grevinderne spadserede arm i arm langs søbredden, anede man dem kun i baggrunden. Et fantastisk godt højttaleranlæg gjorde, at man kunne høre tydeligt, hvor man så sad i parken, så kneb det med at se, kunne man i hvert fald høre.

For alle, der deltog aktivt på en eller anden måde, var det en spændende oplevelse. Det er selvfølgelig altid sjovt at deltage i en succes med stående bifald og både hele og halve sider i avisen, men succes eller ej, så synes jeg, landbrugsrådet skal have en tak for inspirationen. Der er virkelig sat noget i gang - alle steder - og noget af det vil givet fortsætte under en eller anden form.

Jytte Nielsen

RANDERS LOKALHISTORISKE ARKIV

Arkivet har 1.7.87-31.6.88 været besøgt af 2036 personer. Det svarer omtrent til foregående års besøgstal. I lighed med tidligere har der været gruppebesøg fra lokale institutioner, skoler og foreninger.

Indsamlingen har fulgt tidligere års praksis. Af indkomne arkiver kan nævnes: Vognfabrikken Scandias billedsamling, fotograf Sv. Aa. Dinnesens negativarkiv, Missionshuset Saron's arkiv, Haveselskabet Christiansborgs arkiv, kongebreve 1554-1627 til Randers by samt Gimming Menighedsrådsarkiv. Erhvervelserne til lokalsamlingen har også fulgt sporet fra tidligere år.

Arkivet har deltaget i SLAs indsamlingskampagne for foreningsarkiver i Århus Amt. Der er således blevet registreret ca. 550 større og mindre foreningsarkiver i arkivets samlinger.

Følgende udstillinger har været afholdt: 6.2.-14.8.87 »Randers i 1700-tallet« (museets forhal), 5.9.-1.11.87 »Dronningborg og Højriis«, 28.9.-6.11.87 »Uidentificerede fotos«, 5.11.-15.12.87 »Forfattere på flugt for nazismen«, 6.11.-31.12.87 »10 års gavlmaleri i Randers« og 31.5.88-9.8.88 »Kongens tid« (museets forhal).

Udover de tilbagevendende orienteringer om arkivets benyttelse og omvisninger i byen har arkivaren afholdt følgende foredrag: 24.9.87 »Aktuel Randers-historie« (OK klubben), 24.9.87 »Historieskrivning om Randers«, 1.10.87 »Lokalhistoriske arkiver« og 5.11.87 »Historisk metode« - alle tre var indlæg ved Historisk Samfunds lokalhistorikerkursus. 1.10.87 »Bygningshistorie« (Teknisk skole), 13.10.87 »Menighedsrådsarkiver« (Hellum-Hindsted herreders Menighedsrådsforening), 1.11.87 »Bogfremstilling« (SLFs redaktionskursus), 3.11.87 »Lokalarkiverne og statsarkiverne« (Arkivforeningen Kbh.), 13.11.87 »Kommunearkiverne og lokalhistorien« (Biblioteksskolen, Kbh.), 15.2.88 »Vejnavne i Randers« (Vestre Rotary Klub), og 16.2.88 ANY Klubben, 8.5.88 »Kommunearkiver« (SLAs arkivkursus, Askov) og 8.6.88 »Aviser som historisk kilde« (Biblioteksskolen, Kbh.).

De lokalhistoriske afsnit i Velkommen til Randers og Randersvejviseren er revideret. Arkivaren har medvirket i redaktionen af Fra Randers Amt 1987 og Lokalhistorisk Journal. I »Fortid og Nutid« er der anmeldt historisk litteratur. I Museums-magasinet, nr. 40 1987, publiceres artiklen »Mod lyset«.

Arkivaren har deltaget i DHFs årsmøde i Åbenrå 28.-30.8.87 og i SLAs årsmøde i Fåborg 26.-27.9.87. Han har virket som formand i Randers Amts Historiske Samfund, medlem af Fonden til gamle Bygningers Bevarelse i Randers kommune, SLFs lokalhistoriske konsulent for Jylland og Fyn og indtil 27.5.88 som styrelsesmedlem af Sammenslutningen for Bygnings- og Landskabskultur.

Peter Bondesen

ROSENHOLM EGN SARKIV

Det daglige arkivarbejde har i det forløbne år fulgt de traditionelle baner. Der har som i tidligere år været afholdt slægtskursus med tilhørende ekskursion til landsarkivet i Viborg. Kurset er normalt afviklet efter 30 timer, så det kan slutte inden jul.

Derudover har arkivet arrangeret udstillinger, dels ved en afskedsfest, og dels ved et 100 års jubilæum for Rodskov brugsforening.

Skolen har tilbagevendende haft elevhold på arkivet til instruktion om »gamle dage«. Foreningskampagnen har været besvaret med en fortegnelse over ca. 120 foreningsarkiver fra det lokale område.

Men ellers har opmærksomheden specielt været rettet mod den flytning af Rosenholm Egn sarkiv, som har ligget i luften det sidste par år. Først i dette forår er de endelige tilsagn fra fredningsstyrelsen givet fri til ombygning af den fredede Hack Kampmann-bygning.

Kommunen havde afsat ca. halvanden måned til ombygning og restaurering af tinghusets gamle arrestbygning, som i flere år har stået som depot for Hjemmeværn o.l., i øvrigt med det gamle solide inventar fra arrestårene i behold.

Bygningen har gennemgået en total restaurering. Fangegårdens ydermur er udstyret med en fornem indgangsportal. Det nære parkanlæg er bragt tilbage til sit oprindelige udseende o. 1910, og interiøret står nu i en lækker fornyelse.

En 10 m lang arrestgang med gitterdør fungerer som gallerigang til billedophæng o.l. En dobbeltcelle med betonloft og stålbeklædning på døren og med højsiddende gittervinduer er indrettet som arkivets brandsikre rum. Mellem enkelte celler er der skabt indbyrdes forbindelse, og overalt, hvor det har været relevant, er der ophængt nye arkivreoler bl.a. til opbevaring af resterne af et af landets ældste folkebiblioteker i Rodskov. Hertil kommer et selvstændigt kontor og et grupperum med nyt møbelinventar, alt i lyse og venlige farver og

med en elektrisk lysinstallation, som tidligere indsatte næppe har kunnet drømme om. Tekøkken, garderobe og toilet hører med i herlighederne.

Den 14. maj, efter en hektisk flytteuge, åbnede arkivet i de nye omgivelser. Om formiddagen var der reception og indvielse med deltagelse af byråd og indbudte repræsentanter fra arkivets nære kontakter. Der blev sagt bevingede ord og givet udtryk for gode ønsker om arkivets fremtid.

Om eftermiddagen var der åbent hus og stort besøg af et publikum, der var interesseret i at se, hvad gamle »fangehuller« også kan bruges til.

Hovedbygningen, den tidligere dommerbolig, hvor arkivet har haft lokaler på 1. sal, anvendes midlertidigt til fritidshjem for ca. 60 børn. Det hører op til næste forår. Så skal bygningen indrettes til bibliotek, og herved nærmer de to institutioner, bibliotek og arkiv sig hinanden så nært, som det er muligt efter 11 års adskillelse.

Søren Sloth Carlsen

ROUGSØ LOKALHISTORISKE FORENING

Så er der atter gået et år med mange aktiviteter. Registreringen af foreningsarkiver gav hos os, som vel hos andre, en del ekstra arbejde, men den nøjere gennemgang gav også nye oplysninger, der ikke tidligere var samlet op. Registreringer blev ikke kun et arbejde, der skulle gøres, men det at få kassen med de forskellige papirer, protokoller, billeder eller andre ting frem og i hånden igen, gør ofte, at nye ting kommer frem, noget, som vi ikke hæftede os ved, da afleveringen kom, og senere er der måske kom-

Rosenholm Egn sarkiv. Gallerigangen med forbindelse til cellerne, der er indrettet til arbejdsrum og bibliotek. Fra v. ses Aksel Hjort og Søren Sloth Carlsen. Foto 1988.

met andre ting, som udfylder et hul i helheden.

Vi læser ofte om tyveri og hærværk på skolerne, og vi har i flere år frygtet, at noget sådan skulle overgå vore samlinger. Men i 1987 fik vi installeret både tyveri- og brandalarm i alle 7 rum. Det var dyrt, 32.000 kr., men de lokale pengeinstitutter og Carlsbergfonden hjalp godt til med i alt 20.000 kr. Det er meget betryggende, når man ved, at ingen uvedkommende kan komme ind uden at blive afsløret.

Det er blevet en tradition, at vi hvert år besøger én af vore kirker en sommeraften, og hvor som regel sognepræsten fortæller om kirken og dens seværdigheder. Bagefter samles vi et sted, drikker den medbragte kaffe, og hører mere om byen og egnen. Disse aftener samler hvert år ca. 60-80 mennesker, og vi har nu besøgt samtlige 9 kirker i vor kommune, plus et par andre. Vi må nu uden for vort eget område, for jeg tror, at medlemmerne nødigt vil undvære disse aftener.

På en opfordring havde vi i marts inviteret medarbejdere fra lokalarkiverne på Djursland til en uformel sammenkomst; vi blev 36 i alt. Det er altid godt at mødes med andre, der har de samme interesser. Mange ting blev drøftet, gode ideer blev byttet; det var en aften, vi alle havde udbytte af.

Åbningstiden blev sidste år udvidet, så der nu er åbent hver mandag fra kl. 15.00 til 21.00. Denne udvidelse har bevirket, at flere besøgende kommer langvejs fra for at søge oplysninger om slægt eller lokale forhold, da der nu er 6 timer at arbejde i. Men også turisterne fra sommerhusområderne finder vej ned i kælderen, både danske og udlændinge. For dem har Oldtids- og Birke-

bæksamlingen størst interesse. Men det er svært at få tid til at holde åbent i ferierne.

Søren Ladefoged

SØNDERHALD EGNSARKIV

Arkivet befinder sig stadig i de samme snævre rammer som fra starten. Men pladsen er væsentlig bedre udnyttet nu end i den første tid, og vi har fået mulighed for efter behov at benytte et tilstødende lokale som ekstra læsestue eller til møder. Lokalet er ellers skolelægens, men denne er jo ikke til stede om aftenen, når vi kan få brug for det. Under indtryk heraf har vi været lidt mere aktive end tidligere. F.eks. sluttede vi os til Projekt Indre Missions historie - hvilket vi dog ikke fik alverden ud af. Derimod er der naturligvis fortsat kommet en del til »af sig selv«. Det har fulgt det sædvanlige mønster, dvs. mest løsrevne enkelting, hvoraf billeder og avisudklip har domineret.

Også erindringer er kommet til arkivet i et par tilfælde. En endnu ikke afsluttet sag er indsamling og registrering af foreningsarkivalier. Dem har vi en del af, og første fase har været registrering af disse. Efter sommerferien begynder så indsamling af flere, i øvrigt med udgangspunkt i forsamlingshusenes protokoller.

Der har været en periode med stigende besøg, men det er igen dalet lidt. Faktisk nåede vi knapt 100 i 1987, og 1988 tegner foreløbig til at blive på det samme niveau.

Lokalhistorisk Forening for Sønderhald kommune har haft ture og møder i hidtidigt omfang og desuden en foredragssække - sammen med Rougsø - med foredragsholdere fra Århus Universitet.

Vibeke Nielsen

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt

FONDEN TIL BEVARELSE AF GAMLE BYGNINGER I MARIAGER

I forbindelse med 25 års jubilæet i 1986 stillede Fonden en større udadvendthed i sigte. Vi besluttede at arrangere offentlige møder, hvor vi ville aflægge beretning og i øvrigt diskutere bygningsbevaringsproblemer. Et sådant møde arrangerede vi i februar måned, hvor ark. Torben Olesen fra Planstyrelsen holdt et lysbilledforedrag om rigtig udførelse af restaurerings- og vedligeholdelsesarbejder og belyste mulighederne for økonomisk støtte. Mødet var godt besøgt, og spørgelysten var stor.

Af jubilæumshæftet »Mariagerhuses røgt og pleje« er der i det forløbne år blevet afsat ca. 300 eksemplarer. Indtægten herved er anvendt til udgivelsen af et nyt hæfte »Hvælvede kældre i Mariager«. Heri udvides kendskabet til Aarhus arkitektskoles og Moesgård-museets undersøgelse af 4 hvælvede kældre i Fuglsangsgade. Fonden håber ved lejlighed at kunne genoptage denne tradition for småudgivelser.

Fondens væsentligste engagement gennem året har været kommentarer til verserende byggesager. 10 sager har været fremsendt fra teknisk udvalg og et tilsvarende antal er givet på eget initiativ eller på opfordring fra bygherrer eller medborgere. Selv om Mariager ligner og fortsat skal ligne sig selv, sker der til stadighed ting rundt i byen.

Jeg skal ikke her komme ind på de enkelte sager, men benytter gerne lejligheden til et par generelle bemærkninger: En bølge

af velment bevaringslyst har bevæget sig gennem byen. Alle har ønsket at bo i »det lille hule hus med tegltaget«, og talrige huse med blank facademur er blevet vandskuret og malet. Selv om Mariager er karakteriseret ved netop sådanne malede eller kalkede huse, er der grund til at bremse udviklingen. Byen vil miste et væsentligt historisk element, hvis facaderne fra sidst i forrige århundrede, udført karakteristisk i teglsten, ofte med mønstrefelter, alle skal gemmes bag puds og maling.

Tagvinduer og kviste har været et andet tilbagevendende problem. Byens små huse mister nemt deres charme, når de forsynes med sådanne konstruktioner. Men ønsket om indretning af tagetagen er udbredt. Derfor er vi, hvor tagfladen har haft en rimelig størrelse, gået ind i et samarbejde om udformning og placering af kviste, hvorimod vi ikke har billiget store tagvinduer.

Byens pladser og gades skiltning har også været til behandling. Skiltning for øgede parkeringsforbud er blevet reduceret i dimension og antal efter henvendelse fra Fonden, og Egepladsens fladtags iskiosk vil sidst på året blive forsynet med afvalmet tegltag efter fondens forslag. Samtidig vil belægning og beplantning på pladsen blive forbedret. Et forslag, vi forhåbentlig kan se frugten af, når næste års beretning skal skrives.

Leif Høgh

Historisk Samfund 1987-88

Sæsonen 1987-88 fulgte de spor, der har været lagt ud i de senere år: Årbogsudgivelsen, udgivelse af særpublikationer, afholdelse af ekskursioner samt foredrag og kurser. Som noget nyt introduceredes i 1988 en forelæsningsrække med et særligt tema.

Årbogen, nr. 82 i rækken, udkom 21.11.87. Igen var det lykkedes at skaffe egnede artikler fra hele det tidligere Randers Amt med emner fra oldtid til nyeste tid. I skrift-rækken udkom 19.12.87 »Ormeslyng og vinranke. Hørningplanken og andre minder fra vikingetid og middelalder«. Bogen er udgivet med støtte fra Aage Louis-Hansens Mindefond og Sønderhald Kommune.

Der afholdtes i alt fire velbesøgte ture. Den lange tur gik til Københavnsområdet med Christian IV-årets udstillinger som mål. Den blev afviklet 23.-24.4.88. Forfatteren Helge Qvistorff var guide på en tur til Rold Skov 18.6.88. Et stavnsbåndsarangement på Clausholm blev afviklet 19.6.88 med kammerherre H. Berner som guide; medlem af Historisk Samfunds bestyrelse sognepræst H. Hall holdt festgudstjenesten. 3.9.88 gik turen til Vesterhavet med lederen af Nordsømuseet Hans Runge Kristoffer-

sen som guide. Middelalderarkæologen, stud.mag. Hans Mikkelsen viste 30.4.88 rundt i udgravningsfeltet ved Provstegade og fortalte om undersøgelsen af Vor Frue Kloster, det ældste kloster i Randers. - I 1988 deltog Historisk Samfund i Randers-ugen med besøg i fem bygninger.

Der har været afholdt fire offentlige forelæsninger. Forfatteren Knud Sørensen talte 7.10.87 om »Blicher som samfundsborger og digter«. 11.11.87 berettede fotograf Poul Pedersen om stenhuggeren Horder. 27.1.88 fortalte forlagsredaktør Godfred Hartmann om »Christian IV, hans børn og breve«. Arkivar Margit Mogensen præsenterede 16.3.88 som oplæg til stavnsbåndsjubilæet foredraget »Landboreformerne og malerkunsten«. - Et universitetskursus med titlen »I lokalhistorikerens værksted« blev afholdt over 12 dobbelttimer med start 17.9.87. En række aktive lokalhistorikere underviste, og 30 ikke mindre aktive medlemmer deltog. En forelæsningsrække over 5 dobbelttimer med den nye middelalderforskning som emne startede 18.2.88. Da samtlige forelæsninger var tilrettelagt i samarbejde med Folkeuniversitetets landssekretariat i Odense,

Historisk Samfunds ekskursion til hovedstadsområdet og Chr. IV-udstillingerne. Her besøges Frederiksborg Slot.

var det naturligt at indbyde sekretariatets leder, rektor, dr. phil. Jens E. Olesen til at deltage i bestyrelsens planlægningsmøde på Hvidsten Kro 19.4.88. Her fremlagde han de mange muligheder for historisk formidling, der findes inden for folkeuniversitets rammer.

Historisk Samfund var repræsenteret ved SLF og DHFs årsmøder 28.-30.8.87 i Åbenrå og 19.-21.8.88 i Viborg samt ved SLFs redaktørkursus 31.10.-1.11.87 på Hornstrupcentret. Der har været afholdt et orienteringsbesøg med Randers byråds udvalg for undervisning og kultur 20.1.88, hvor aktiviteterne blev præsenteret.

Generalforsamlingen blev afholdt 16.3.88 med J. E. Donner som dirigent. Alle valg var genvalg, idet H. Hall, Frits Nicolaisen

og Bo Rasmussen valgtes som ordinære medlemmer og Inger Marie Hyldgård og Palle Kirk valgtes som suppleanter. Som revisor genvalgtes Roald Bilde og Erik Berg-Sørensen. Som revisorsuppleant valgtes Kaj Jørgensen. Bestyrelsen har suppleret sig med Chr. Petersen som kasserer og Palle Schødt Rasmussen som medlem af redaktionsudvalget.

Historisk Samfund kom ud af 1987 med et smukt, økonomisk resultat. Det skyldtes ikke mindst et stort bogsalg i årets løb. Bogudsalget i december gav mange medlemmer lejlighed til at supplere den lokalhistoriske bogsamling. Ester Pedersen har forestået arbejdet på kontoret og formidler samarbejdet med medlemmer og andre kunder.

Peter Bondesen

Historisk Samfunds driftsregnskab 1.1.- 31.12.1987

INDTÆGTER:		UDGIFTER:	
Medlemskontingent	32.460,00	Årbog 1987	104.106,49
Tilskud:		Bogsalg, porto	4.377,90
Randers kommune	8.200,00	Bestyrelsen	10.939,71
Nr. Djurs kommune	700,00	Randers Bindingsværk	118,03
Rosenholm kommune	700,00	Kontorudgifter	16.026,81
Hadsten kommune	1.200,00	Honorar	12.000,00
Ebeltoft kommune	500,00	Overført til fonds (lån)	6.463,71
Sønderhald kommune	500,00	Inventar	15.551,50
S.L.F.	7.500,00	Medlemsudgifter, medd.	15.926,16
Tipsmidlerne	5.700,00	Møder	6.695,46
Rougsø kommune	200,00		
Planstyrelsen (Bindingsværksbogen)	40.000,00		
Renter	1.596,61		
Annoncer	23.424,00		
Ekspeditionsgebyr	280,00		
Bogsalg	22.819,97		
Søkbøstaden Randers	1.352,18		
Ture	4.612,17		
Kurser	1.907,20		
Forudbetalt kontingent 1988	25.264,00		
Underskud	13.289,64		
	192.205,77		192.205,77

Status pr. 31.12.1987

AKTIVER:		PASSIVER:	
Ryttere, Rak og Randersborgere	5.481,16	Ormeslyng og Vinranke	422,56
Fussingøbogen	1.082,96	Elmenhoff Bogtryk	99.430,00
Kassebeholdning	1.345,64	Damsgaard Tryk	33.452,00
Beholdning - giro	7.582,85	Diverse kreditorer	14.600,25
Beholdning - check	49.690,43	Turfond	13.652,99
Beholdning - bankbog	23.914,32	Kontingent 1988	25.264,00
Bogbeholdning	30.000,00	Nettoformue	1.232,88
Turkonto - check	3.579,43		
Turkonto - giro	864,55		
Turkonto - bankbog	13.800,21		
Tilgodehavende - moms	6.216,88		
Tilgode hos Udgiverfonden	20.000,00		
Diverse debitorer	24.496,25		
	188.054,68		188.054,68

Regnskabet er gennemgået og bilag sammenholdt med kassebogen. Beholdninger er kontrolleret.
Randers, den 6. marts 1988

R. Bilde

E. Berg-Sørensen

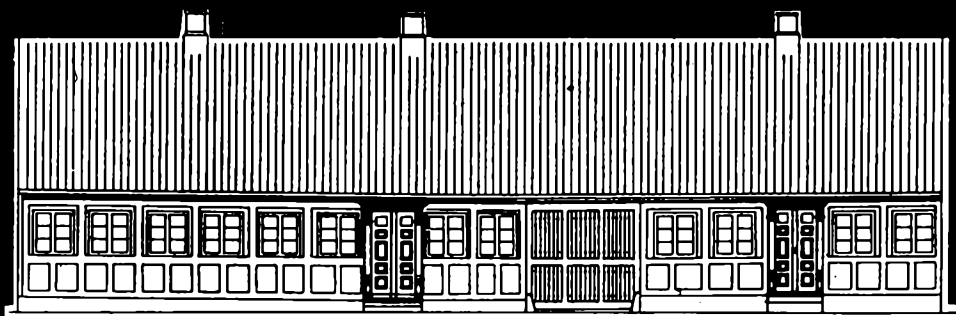
Personregister

ved Lise Andersen

Heri optages alene navne fra årbogens artikler

<i>Ammitzbøll, Hans Henrik</i> , prokurator, Randers	41, 42-43, 46, 52, 56	<i>Elmenhoff, Søren Wissing</i> , bogtrykker, Randers	41, 43, 56
<i>Ammitzbøll, Marie Sophie</i>	43	<i>Faith, Christopher</i> , apoteker, Randers	45
<i>Ammitzbøll, Rasmus</i> , cand. jur., Holbækgård	56	<i>Fischer, Peter Fabech</i> , købmand, Randers	45-46, 50
<i>Andersen, Anders</i> , mormonmiss.	64	<i>Frederik d. 5.</i> , dansk konge	69
<i>Andersen, Hans Chr.</i> , digter	72	<i>Frstrup, N.</i> , dekorationsmaler	71
<i>Andersen, S.</i> , lærer og amatørarkæolog, Ryomgård	6	<i>Fønss, Peter Severin</i> , amtmand, Randers	52
<i>Arup, Erik Ibsen</i> , historiker	96	<i>Galster, Johan G.</i> , fabrikant, Aalborg	40
<i>Bay, Niels Nielsen</i> , købmand, Randers	51, 52	<i>Granquist, Marie Magdalene</i> (g. Fischer)	45
<i>Bay, Niels Rudolfsen</i> , tobaksfabrikant, Randers	48	<i>Gregersdatter, Maren</i> (g. Lange)	50
<i>Bay, Søren Rudolfsen</i> , tobaksfabrikant, Randers	48	<i>Grundtvig, N. S. F.</i> , præst og digter	96
<i>Bendtz(en), Ane K. E.</i> (g. Hennings)	46	<i>Hasselbach, Maren B.</i> (g. Lange)	50
<i>Bentzon, Benditte Kirstine</i> (g. Holm)	48	<i>Hansen, Hans Peter</i> , agent, Randers	40-41, 43, 46, 52
<i>Beutlich, Frantz Anthon</i> , galanterihandler, Randers	43, 46, 51	<i>Hansen, Marie</i> (g. Schmidt)	51
<i>Bigum, Chr. Nielsen</i> , købmand, Randers	41, 42, 43	<i>Hansen, Niels Chr.</i> , købmand, Randers	43, 46, 51
<i>Bigum, L. N.</i> , reder, Randers	52	<i>Hartmann, J. P.</i> , komponist	79
<i>Bjerring, Peder Thomasen</i> , konsumptionsforpagter, Randers	31	<i>Hee, Vibeke Margrethe</i> (g. Selmer)	51
<i>Blicher, Steen Steensen</i> , digter	96, 97	<i>Hee, Zenne Kjerstine</i> (g. Beutlich)	43
<i>Boye, Maren</i> , købmandsenke, Randers	43, 48	<i>Heiberg, Johan Ludvig</i> , forfatter	94-95
<i>Bruun, Bodil Kirstine</i> (g. Juul)	48	<i>Hempel, Søren</i> , bogtrykker, Odense	38
<i>Bruun, Lars Emil</i> , forretningsmand og møntsamlar	40	<i>Hennings, Johan Chr.</i> , handelsmand, Randers	46, 48
<i>Brøchner, Ane Marie</i> (g. Hansen)	46	<i>Herbst, Chr. Frederik</i> , arkæolog og numismatiker	40
<i>Caspersen, Karen Margrethe</i> (g. Trap)	52	<i>Hetsch, Gustav F.</i> , arkitekt	71
<i>Christensdatter, Maren</i> (g. Lange)	50	<i>Hilker, G. C.</i> , dekorationsmaler	71
<i>Christiani, A. C. E.</i> , grundtvigiansk præst, Bjerreregrav	66	<i>Holm, Jacob</i> , købmand, Randers	43, 46-48
<i>Christiansen, Madsine</i> (g. Lassen)	79	<i>Hovedskou, Grethe</i>	79
<i>Davidson, Frederikke</i> (g. Wulff)	52	<i>Iversen, Chr.</i> , bogtrykker, Odense	41
<i>Diderichsen, Chr.</i> , skipper, Randers	44	<i>Jacobsen, F(rederik?)</i> , klejnsmed, Randers	43, 48
<i>Elgaard, Elisabeth D.</i> (g. Diderichsen)	44	<i>Just, Frederik</i> , købmand, Knebel	6
<i>Erikson</i> , svensk mormonmissionær	65	<i>Just, Anton Frants</i> , bogtrykker, Viborg	40-42, 46, 48
<i>Evaldsen, Jørgen Wilh.</i> , stempel-papirforhandler, Randers	45	<i>Juul, Friderich</i> , købmand og brændevinsbrænder, Hobro	54
		<i>Juul, Jens</i> , købmand, Randers	42, 48

<i>Jensen, Kristian</i> , statshusmand, Vistoft sogn	6	<i>Poulsen, Andreas</i> , maler, Randers	72, 78
<i>Jensen-Wærum, Jens Peter</i> , arki- tekt, Randers	87	<i>Poulsen, Fritz</i> , maler, Randers . .	72
<i>Kamph, Nicolai</i> , præst, Gerrild .	41-42, 56	<i>Poulsen, Fritz Mathæus</i> , dekora- tionsmaler, Randers	72
<i>Kiergaard, Knud</i> , købmand, Randers	41, 48	<i>Ovesen, Dorte</i> (g. Fischer)	45
<i>Kierkegaard, Ane C.</i> (g. Kiergaard)	48	<i>Raklev, Julius</i> , konservator	5, 6
<i>Kjær, Hans</i> , museumsinspektør .	6	<i>Rasmussen, Andreas</i> , teatermaler, Randers	79
<i>Klee, Frederik</i> , revisionschef og historiker	96	<i>Rasmussen, Chr.</i> , kromand, Gerrild	56-58
<i>Korch, Morten</i> , forfatter	94	<i>Ree, Philip</i> , købmand, Randers .	52
<i>Lange, Christen N.</i> , købmand og tobaksfabrikant, Randers	48, 52, 56	<i>Richter, Marie Elisabeth</i> (g. Beutlich)	43
<i>Lange, Niels Peter</i> , købmand og værtshusholder, Randers	42, 48, 50	<i>Rose, Michael C.</i> , apoteker, Hobro	54
<i>Larsen, Emil</i> , købmand, Randers	90	<i>Schack, Mette Marie</i> (g. Bigum) . .	43
<i>Larsen, Peter</i> , dekorationsmaler, Randers	78	<i>Schmidt, Casper Chr.</i> , handels- mand, Randers	50-51
<i>Lassen, Flemming</i> , arkitekt	79	<i>Schmidt, Hans Jørgen</i> , købmand, Randers	51
<i>Lassen, Hans Vilh.</i> , dekorations- maler, Randers	79	<i>Schneider, J. C.</i> , parykmager, Haderslev	54
<i>Lassen, Mogens</i> , arkitekt	79	<i>Schnojder, Johan Carl</i> , farver, Hobro	54-56
<i>Levin, Nathán</i> , købmd., Randers	52	<i>Schondel, O.</i> , dekorationsmaler .	71
<i>Ludvigsen, Bertel</i> , købmand, Randers	50	<i>Selmer, Jacob</i> , købmand, Randers	43, 46, 51
<i>Lund, J. P.</i> , hof- og landskabs- maler	69	<i>Smith, Joseph</i> , kirkeleder, New York	60
<i>Lybert, F.</i> , mormonmiss.	65	<i>Stabel, Friderich</i> , byskriver, Randers	51
<i>Lyndrup, Svend Ring</i> , dr. med. . .	93, 99	<i>Stilling, Hermann</i> , bager og landstingsmand, Randers	87
<i>Madsdatter, Marie Kirstine</i> (g. Bigum)	43	<i>Stockmann, Hans A.</i> , told- og konsumptionsinsp., Århus	45
<i>Madsen, Chr. A.</i> , mormonleder, Randers	68	<i>Stockmann, Marie Elisabeth</i> (g. Faith)	45
<i>Magnusson, Jón Skuli</i> , friskole- lærer, Ryomgaard	98-99	<i>Struensee, Johan Friedrich</i> , læge og dansk statsmand	69
<i>Mammen, Gjertrud</i> (g. Ludvigsen)	50	<i>Sørensen, Chr.</i> , væver og borg- mester, Randers	87
<i>Markussen, Harald Arne</i> , dekora- tionsmaler, Randers	80-81	<i>Thiele, Anton</i> , maler og akademi- sekretær	71
<i>Markussen, Niels Nielsen</i> , maler- mester, Randers	80	<i>Thomsen, C. L.</i> , trompetter, Randers	85
<i>Michelsen, Carl</i> , ejer af Tjørby- gård(?)	30	<i>Thomsen, Jens</i> , mormonmiss.	64
<i>Mortensen, M.</i> , folketingsmand . .	87	<i>Thomsen, Søren</i> , mormonmiss. .	62
<i>Munch, Axel</i> , friskoleleder, Ryomgaard	92, 94-100	<i>Thorup, Clemen</i> , skipper, Randers	48, 52, 56
<i>Munch, Erik</i> , friskolelærer, Ryomgaard	92, 94, 98	<i>Torniled, Esther</i> (g. Pallesen) . . .	92, 93, 99
<i>Napoleon (Bonaparte)</i> , fransk kejsler	95	<i>Trap, Niels</i> , købmand, Randers .	41, 43, 46, 52
<i>Naumann, Fritz Olof</i> , telegraf- bestyrer, Randers	90	<i>Trunderup, Kristian Emil</i> , deko- rationsmaler, Randers	74, 80
<i>Neergaard, Carl P.</i> , museums- inspektør	6, 7	<i>Wandberg, Anne Sophie</i> (g. Lange)	48
<i>Nelson, Horatio</i> , engelsk admiral	96	<i>Welling, Ditlev Chr.</i> , købmand, Mariager	56
<i>Nielsdatter, Birgitte</i> (g. Fischer) .	45	<i>Wiedewelt, Johannes</i> , billed- hugger og direktør	71
<i>Nielsdatter, Kirsten</i> (g. Schmidt) .	50	<i>Winberg, Anders W.</i> , svensk mormonmissionær	62-64
<i>Nielsen, N. P.</i> , lærer, Randers . . .	86, 87	<i>Winding, Anne Marie</i> (g. Thorup)	52
<i>Perikles</i> , græsk statsmand	95	<i>Winding, Ingeborg</i> , maler	79
<i>Petersen, Niels</i> , Udbyhøj	48, 52, 56	<i>Wulff, Israel Carl</i> , manufaktur- handler, Randers	52-54
<i>Poulsen, Albert Emil</i> , dekora- tionsmaler, Randers	72	<i>Young, Brigham</i> , amr. mormon- profet	60

DEN GAMLE KØBMANDSGAARD MED ENGROSLAGER I PAKHUSENE

23. oktober

131 AAR

1857-1988

Købmandsslægten:

Oldefar	1857-1878	Laurits Schiøtte Løgstrup
Oldemor	1878-1895	Dorthea Marie Løgstrup
Farfar	1895-1903	Christen Christensen Løgstrup
Farmor	1903-1915	Amalie Elleonora Christine Andrea Løgstrup
Farbror	1915-1930	Alfred Christian Leo Dalsgaard Løgstrup
Far	1930-1972	Jørgen Arnold Tage Dalsgaard Løgstrup
Mor	1970-1974	Jenny Catrine Dalsgaard Løgstrup
Købmand	1974-	Knud Dalsgaard Løgstrup

Den gamle købmandsbutik:

**STOFFER - RESTER - SYTILBEHØR - MØBELSTOFFER
TØJ & TING - ARBEJDSTØJ · REGNTØJ**

Den gamle købmandsgaard:

**METERVARER - TEKSTILVARER ENGROS
PUDSEKLUDE - TVIST
KLUDE - PAPIRAFFALD**

LØGSTRUP

STALDGAARDSGADE 20 RANDERS TLF. 06 42 36 55

Hvorfor får nogle mennesker mere ud af pengene end andre?

Spørg Bankrådgiveren i Privatbanken

Privatbanken A/s

Kirkegade 3 . Randers . Tlf. 06 42 66 66

Åbningstider:
Mandag, tirsdag, onsdag, fredag 9.30-16.00,
torsdag 9.30-18.00

Dronningborg afdeling
Udbyhøjvej 142, tlf. 06 42 49 66

Glarbjerg afdeling
Glentevej 21, tlf. 06 42 94 66

Hornbæk afdeling
Gl. Viborgvej 2, tlf. 06 42 48 99

Kristrup afdeling
Valdemarsvej 2, tlf. 06 42 93 66

Nørre afdeling
Mariagervej 43 B, tlf. 06 42 63 66

Vorup afdeling
Bøsbrovej 56, tlf. 06 42 91 66

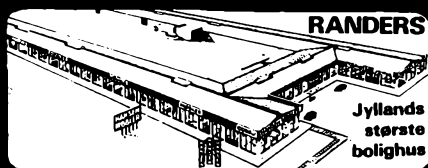
Østervold afdeling
Østervold 19, tlf. 06 42 80 66

Mørke afdeling
Ebeltoftvej 3, Mørke, tlf. 06 37 70 45

HANSEN[®] MØBLER

RANDERS

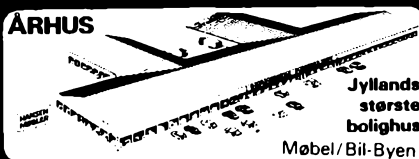
ÅRHUS

RANDERS

Jyllands
største
bolighus

Randers: Århusvej 110, 06 43 00 77

ÅRHUS

Jyllands
største
bolighus
Møbel/Bil-Byen

Århus: Hj. Grenåvej/Hedevej, 06 17 50 77

Aftenskolen i centrum

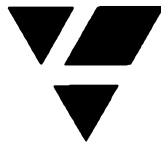
Ring et let nummer

06 43 00 00

få et godt kursus

Reserveret

**Få mere ud af budgettet
med Totalrådgivning
i Den Danske Bank.**

DEN DANSKE BANK

Vi ser på Deres økonomi med nye øjne.

DERES REJSEKONTAKT:

DSB rejsebureau

KIRKEGADE 7
8900 RANDERS

TLF. 06 - 42 58 11

Hvert år modtager Erna og Svend et større beløb fra os

Erna og Svend er begge lige fyldt 60. De har stadig mulighed for at leve livet, selvom de er gået på pension - for de har sparet op på en ratepension i Andelsbanken.

Alle, der ikke er fyldt 55, kan oprette ratepension, og de årlige indbetalinger kan trækkes fra i skat.

Hvis du også vil have et større beløb udbetalt, når du bliver 60, så kom ind og tal ratepension med os.

 ANDELSBANKEN
RANDERS - 06 42 66 33

Får De nok ud
af Deres
værdipapirer?

Vi plejer Deres depot,
så De får maksimalt
udbytte.

Værdipapirer skal ses efter fra tid til
anden.

Få en aftale hos os, så De slipper for
at følge kurser og noteringer.

DJURSLANDS BANK A/S

Østerballe/Fabers Turistfart ApS.
Jomfruløkken 9
8900 Randers
Telf. 06 41 27 00

20-58 pers. busser kører i ind- og udland

Snyd ikke Dem selv!
Få en Totalkonto[®]
i Jyske Bank

Alle konti, både
opsparing og lån,
slås sammen på
en konto. En klar
forenkling og en
reel rentefortjeneste.

Rådhusstorvet 3-5, tlf. 06 43 46 00

HANDELSBANKEN
altid med i billedet

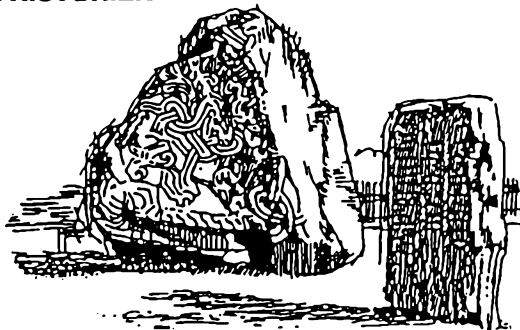
en stærk partner

Drejer det sig om
BØGER
- så drej ind til
BENT NEERGAARD
- eller drej **06 42 01 90**

SPAREKASSEN KRONJYLLAND

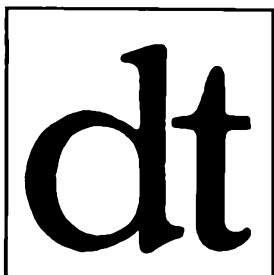
**VI STØTTER DET INITIATIVRIGE
ARBEJDE MED AT BEVARE HISTORIEN
FOR EFTERTIDEN**

**Skal vi mødes
over to**

DAMSGAARD TRYK

KIRKEGADE 11 . 9550 MARIAGER

TELEFON 08 54 13 60

TELEFAX 08 54 25 27

WELLØV & OTTESEN A/S

RANDERS

**Den levende
bank**

SYDBANK

Kirkegade 1, 8900 Randers, tlf. 06 40 35 00

Indhold

<i>Klaus Ebbesen:</i>	
En stenaldergrav ved Vistoft på Mols	5
<i>Hugo Sørensen:</i>	
Voldum, en nedlagt middelalderlandsby	14
<i>Mette Svart Kristiansen og Bodil Schelde-Jensen:</i>	
En Limoges-figur i Randers	33
<i>Finn Grandt-Nielsen:</i>	
Randers-egnens nødpengsedler fra statsbankerotens tid	38
<i>Jørgen Würtz Sørensen:</i>	
Da mormonerne kom til Randers-egnen. »Hellig krig« i sidste halvdel af det 19. årh.	59
<i>Kaj Skytte-Rasmussen:</i>	
De Randers-akademister	69
<i>Grete Jans Revsbech:</i>	
Have- og byggeforeninger i Randers 1899-1940	82
<i>Svend Ring Lyndrup:</i>	
Ryomgaard Realskole 1924-29	92
<i>Esben Møller Christensen:</i>	
Lokalhistoriske årbøger 1987	101
Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt	105
Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt	121
Historisk Samfund 1987-88	122
Årsregnskabet	124
Personregister	125

Historisk Samfunds bestyrelse 1988

Museumsinspektør Lise Andersen
(henv. ang. kurser)
Nattergalvej 23, 4. th., 8900 Randers
tlf. 06 42 33 82

Arkivar Peter Bondesen
(formand, henv. ang. årbog)
Vester Tværvej 16, 8900 Randers
tlf. 06 41 62 72

Kredslæge Jens Erland Donner
Balevej 17, Ommestrup, 8544 Mørke
tlf. 06 37 71 74

Sognepræst Henning Hall
Gørtlervej 24, 8900 Randers
tlf. 06 42 96 35

Cand. phil. Inger Marie Hyldgård
Vorup Kirkevej 13, 8900 Randers
tlf. 06 41 68 40

Lektor Palle Kirk
Karetmagervej 11, 8900 Randers
tlf. 06 42 97 44

Adjunkt Frits S. Nicolaisen
Virring Præstegård
Virringvej 17
Virring, 8900 Randers
tlf. 06 49 44 30

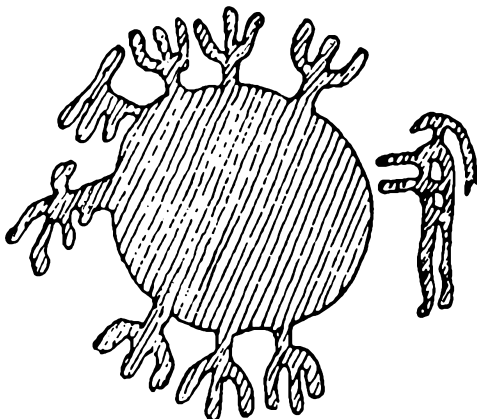
Overassistent Gudrun Pedersen
(næstformand)
Gelhøj 9, Albæk, 8900 Randers
tlf. 06 44 15 72

Faktor Bo Rasmussen (henv. ang. ture)
Boghvedevej 17, 8900 Randers
tlf. 06 43 20 31

Fru Esther Skjødt
Fyrrevænget 7, 8900 Randers
tlf. 06 42 17 34

Lærer Peter Østergård
Åstrupvej 3, Mellerup, 8900 Randers
tlf. 06 44 13 50

Kasserer:
Skoleinspektør Chr. Petersen
Parkboulevarden 52, 8900 Randers
tlf. 06 42 53 06

Indhold

<i>Klaus Ebbesen:</i>	
En stenaldergrav ved Vistoft på Mols	5
<i>Hugo Sørensen:</i>	
Voldum, en nedlagt middelalderlandsby	14
<i>Mette Svart Kristiansen og Bodil Schelde-Jensen:</i>	
En Limoges-figur i Randers	33
<i>Finn Grandt-Nielsen:</i>	
Randers-egnens nødpengsedler fra statsbankerottens tid	38
<i>Jørgen Würtz Sørensen:</i>	
Da mormonerne kom til Randers-egnen. »Hellig krig« i sidste halvdel af det 19. årh.	59
<i>Kaj Skytte-Rasmussen:</i>	
De Randers-akademister	69
<i>Grete Jans Revsbech:</i>	
Have- og byggeforeninger i Randers 1899-1940	82
<i>Svend Ring Lyndrup:</i>	
Ryomgaard Realskole 1924-29	92
<i>Esben Møller Christensen:</i>	
Lokalhistoriske årbøger 1987	101
Fra museer og arkiver i det gl. Randers Amt	105
Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt	121
Historisk Samfund 1987-88	122
Årsregnskabet	124
Personregister	125

ISSN 0108-4100